

ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ХАРИТОНЮК ОРИСЯ ЛЕОНІДІВНА

УДК 321.7(477):323.172(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ВПЛИВ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ НА РОЗВИТОК
ПАРТИЦИПАТИВНОЇ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ**

052 – політологія

05 – соціальні та поведінкові науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ О. Л. Харитонюк

Науковий керівник: **Малиновський Валентин Ярославович**, доктор
політичних наук, професор

Луцьк – 2023

АНОТАЦІЯ

Харитонюк О. Л. Вплив децентралізації влади на розвиток партисипативної демократії в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 052 – «Політологія». – Волинський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк, 2023.

У роботі здійснено політологічний аналіз еволюції громадської участі у процесі впровадження реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні (на прикладі Волинської області) у період з 2014 р. до 2021 р.

У теперішній час, багато країн із різним рівнем розвитку, серед яких і Україна – потребують активного залучення жителів територіальних громад до управління місцевими справами, підвищення освіченості громадян, впровадження реальної політичної децентралізації, шляхом сприяння участі людей у прийнятті рішень. Варто зауважити, що Україна знаходиться у складній ситуації, оскільки певні ментальні настанови, які залишилися українцям у спадок від комуністичного режиму, Голодоморів та столітньої русифікації, залишили Україні спотворену суспільну свідомість, яка проявляється у негативних звичках, стереотипах та патерналістському способі мислення значної частини населення України.

Незважаючи на збройну агресію з боку Російської Федерації, яка розпочалася у 2014 р., за допомогою членів громадянського суспільства, політиків, журналістів, міжнародних партнерів, громадян, саме в 2014 р., в Україні розпочалася реформа місцевого самоврядування та територіальної організації влади. Успішна реалізація децентралізаційної реформи, високий рівень політичної культури, розвинене місцеве самоврядування, активне громадянське суспільство – усе це в комплексі, зробить Україну сильним

гравцем на міжнародній арені та унеможливить намагання Росії знищити українську незалежність.

У зв'язку з тим, що в українському науковому дискурсі недостатньо досліджена роль громади як суб'єкта політичних відносин у процесі децентралізації влади, було важливо здійснити комплексний політологічний аналіз стану партисипативної демократії в Україні та впливу реформи децентралізації влади на її розвиток на прикладі Волинської області.

Об'єкт дослідження – динаміка розвитку та механізми партисипативної демократії в Україні.

Предмет дослідження – вплив децентралізації влади на становлення, розвиток та перспективи партисипативної демократії на рівні територіальних громад в Україні: регіональний досвід.

У межах поставленої мети, з'ясовано стан партисипативної демократії (демократії участі) в Україні; висвітлено яким чином децентралізація впливає на розвиток партисипативної демократії; охарактеризовано процес активізації територіальних громад у ході децентралізації влади на прикладі Волинської області; висвітлено роль політичних партій та інститутів громадянського суспільства в активізації демократії участі; а також проаналізовано чеський та польський досвід залучення громадян до участі у місцевому самоврядуванні та сформовано найкращі практики для України.

У розділі 1 «Партисипативна демократія як об'єкт наукового дослідження» встановлено, що територіальна громада є основою, фундаментом, первинним рівнем місцевого самоврядування, яка має свої економічні, культурні, територіальні та історичні особливості. З'ясовано, що у зв'язку з впровадженням в 2014 р. в Україні реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади, з'явилися нові можливості для активної громадської участі та розвитку громад. Співпраця та взаємодія між жителями громад та органами місцевого самоврядування є запорукою побудови високоосвіченого, демократичного суспільства в Україні. Встановлено, що громадська участь виконує освітню, інтегративну

та функцію легітимності рішень, а також, демократія участі захищає громадян від політичних рішень, нав'язаних згори та виконує функцію самовдосконалення людини. Визначено, що демократія участі не може і не повинна підмінювати представницьку демократію, оскільки ефективне управління можливе лише за умови збалансованого поєднання цих двох видів демократичних механізмів.

Також встановлено, що у зв'язку з тим, що Україна розташована між Європейським Союзом та Російською Федерацією, українці мають як радянські, так і європейські звички та цінності. Важливим складником української ментальності є громадоцентризм, який проявляється у схильності до самоврядування та самоорганізації, що було проявлено українським суспільством у формі активного добровільного об'єднання громад, яке розпочалося у 2014 р. в Україні. Проаналізовано нормативну базу для розвитку партисипативної демократії та громадянського суспільства. Встановлено, що зайва формалізованість та регламентація партисипативної демократії не завжди добре впливає на реальну громадську участь. Дуже важливо, щоб ця участь існувала не лише де-юре, але й де-факто.

У розділі 2 «Характеристика процесу активізації територіальних громад у ході децентралізації у Волинській області», встановлено, що розпорядженням КМУ від 12.06.2020 р. у Волинській області було створено 54 територіальні громади. У дисертаційному дослідженні встановлено, що у територіальних громадах Волинської області, протягом 2014-2021 рр., було проведено більше 200 загальних зборів та громадських слухань, зареєстровано близько 110 місцевих ініціатив, подано більше 50 електронних петицій, створено близько 18 органів самоорганізації населення. З'ясовано, що більшість територіальних громад об'єднувалися в різний час, саме тому їх здобутки у сфері партисипативної демократії суттєво різняться. Також, проаналізовано у яких громадах Волинської області затверджені стратегії розвитку, статuti та положення у сфері розвитку партисипативної демократії. Поставлено практичне завдання для територіальних громад

Волинської області – затвердження статутів відповідно до чинного законодавства. У зв'язку зі збільшенням надходжень до місцевих бюджетів та розширенням повноважень на місцях, з'ясовано, що певні політичні партії в час місцевих виборів 2020 р., використовували маніпулятивні політичні технології, впливаючи таким чином на свідомість виборців.

У розділі 3 «Перспективи вдосконалення форм громадської участі на прикладі країн Польщі та Чехії», зауважено, що Україні не потрібно буквально копіювати приклади реформування інших країн, оскільки вона має свої історичні, політичні, територіальні та інші особливості. Проаналізовано нові форми громадської участі Чехії, які останніми роками стають популярними, а саме: опитування громадян, бюджет участі, спільний (партнерський) підхід до створення стратегічного плану розвитку міста, планування громади, муніципальні мобільні додатки, марафон ідей (*Ideathon*), літній офіс старости тощо.

Грунтуючись на джерелах польських науковців з'ясовано, що рівень розвитку демократії участі у Польщі залежить від типу гміни (міська, селищна, сільська) та географічного розташування, точніше впливу регіональних моделей політичної культури. Також з'ясовано, що географічне розташування значно більше впливає на рівень партисипації мешканців ніж тип гміни. Також досліджено, що у міських або сільських радах як Польщі, так і Чехії створено спеціальні департаменти, відділи або запроваджено окрему посаду працівника чи працівниці з питань розвитку партисипативної демократії. Встановлено, що на найближчі 10 років, як більшість країн Європейського Союзу, так і Україна, ставлять перед собою одну важливу ціль – максимальна цифровізація. У загальному, стратегії розвитку цих країн зосереджені на цифровізації уряду та послуг, політехнічній освіті, розвитку інноваційних та дослідницьких центрів, розумних інвестиціях, захисті інтелектуальної власності. Висвітлено одну із нових та популярних форм деліберативної демократії в Польщі – панель громадян.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що здійснено одну з перших спроб у вітчизняній політичній науці обґрунтувати вплив децентралізації влади на розвиток партисипативної демократії – необхідної умови формування громадянського суспільства в Україні. Зокрема, предметом розгляду та аналізу стали місцеві політичні інститути, політичні партії, інститути громадянського суспільства, політичні традиції. Вперше показано позитивний вплив реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади на розвиток партисипативної демократії на прикладі Волинської області. Проаналізовано, що було виконано відповідно до Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки у питаннях розвитку демократії участі на локальному рівні. Встановлено політичну орієнтацію українського суспільства на громадоцентризм, який проявляється у схильності до самоврядування та самоорганізації та проявився українським суспільством у формі активного добровільного об'єднання громад, яке розпочалося у 2014 р. в Україні і проявилось під час російського вторгнення.

Встановлено важливість стратегічного розвитку цифровізації послуг у територіальних громадах, зважаючи на досвід Польщі і Чехії. Сформульовано практичні рекомендації щодо розвитку інституційних підходів та інструментів демократії участі для України на основі аналізу партисипативної демократії на локальному рівні в Чехії та Польщі, що сприятиме наближенню місцевого самоврядування України до стандартів Європейської хартії місцевого самоврядування.

Результати дослідження можуть бути використані органами місцевого самоврядування, політичними партіями, інститутами громадянського суспільства, органами самоорганізації населення, громадськими активістами, засобами масової інформації, вітчизняними та іноземними закладами освіти. Також, фактичний матеріал досліджений у роботі, можна використати при підготовці підручників та посібників із питань громадянської освіти, при викладанні курсів із суспільно-політичних дисциплін, при проведенні

тренінгів, воркшопів, форумів та вебінарів з питань партисипативної демократії.

Пряця є інноваційним проектом, оскільки пропонує нові креативні ініціативи, які досі не були запропоновані іншими науковцями та розширює межі політологічного дискурсу щодо цього питання.

Ключові слова: місцеве самоврядування, демократія участі, Україна, Польща, Чехія, політика, Європейський Союз, громадянське суспільство, децентралізація, політична партія, громадська організація, політичний протест, політичні акції, політична комунікація, зв'язки з громадськістю.

SUMMARY

Kharytoniuk O. L. Influence of decentralization of power on the development of participatory democracy in Ukraine.

Dissertation thesis for a Doctor of Philosophy Degree in specialty 052 – «Political Science». – Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, 2023.

This paper represents a political scientific analysis of the evolution of participatory democracy in the process of implementing the Reform of Self-Government and the Territorial Organization of Power in Ukraine (about Volyn region) in the period from 2014 to 2021.

Currently, there are many countries with different levels of development, including Ukraine, that need to actively involve local communities in local governance, increase the level of education of citizens, and implement a real political decentralization by promoting public participation in decision-making.

It is worth noting that Ukraine has a difficult situation, because some mental orientations remained Ukrainians after communist regime, the Holodomor and century-old Russification have left Ukraine a crippled national consciousness manifested in negative habits, stereotypes and paternalistic thinking of a significant part of Ukrainians.

Despite the military aggression by the Russian Federation, which began in 2014, Ukraine began implementing the Reform of Self-Government and the Territorial Organization of Power thanks to civil society, politicians, journalists, international partners and citizens.

Over the years, it is one of the most popular and successful reform in Ukraine, because it gives real opportunities for active civic participation and development of civil society. Only a high level of political culture, developed local governance, active civil society, all of it will make Ukraine a strong player in the international arena, and make impossible for Russia to try to destroy Ukrainian Independence.

Due to the fact that the role of the territorial community as a subject of political relations in the process of decentralization of power is insufficiently studied in the Ukrainian scientific discourse, it was important to conduct a comprehensive political analysis of participatory democracy in Ukraine and the impact of decentralization reform on its development on the example of Volyn region.

The object of research is dynamics of development and mechanisms of participatory democracy in Ukraine.

The subject of the research is the impact of decentralization of power on the formation, development, and prospects of participatory democracy at the level of territorial communities in Ukraine: regional experience.

Within the framework of the goal is clarified the position of participatory democracy in Ukraine; highlighted how decentralization reform affects the development of participatory democracy; characterized the process of activation of territorial communities during the decentralization reform on the example of Volyn region; highlighted the role of political parties and NGOs in activation of citizens; also, analyzed the Czech and Polish experience of involving citizens in local governance. Also, were formed the best practices for Ukraine.

The First Chapter, named «Participatory democracy as an object of the research» states that territorial community is the basis, foundation, primary level of local governance, which has its own economic, cultural, territorial and historical features. It was found that in connection with the implementation in 2014 of the Reform of Self-Government and the Territorial Organization of Power, Ukraine has new opportunities for active civic participation and community development.

Cooperation and interaction between community members and local governments is the key to build a highly educated, democratic society in Ukraine. In the research is established that civic participation has educational, integrative, and legitimizing functions, also participatory democracy protects citizens from political decisions imposed from above and serves human self-improvement. It is determined that participatory democracy cannot and should not replace

representative democracy, as effective governance is possible only with a balanced combination of these two types of democratic mechanisms.

It is also established that due to the fact that Ukraine is located between the European Union and the Russian Federation, Ukrainians have both Soviet and European habits and values. An important component of the Ukrainian mentality is community-centrism, which is manifested in the tendency to self-government and self-organization, which was manifested by Ukrainian society in the form of active voluntary association of territorial communities, which began in Ukraine in 2014. It is also analyzed laws for the development of participatory democracy and strengthening civil society. It has been established that excessive formalization and regulation of participatory democracy does not always have a good effect on real participation. Participation should exist not only de jure but also de facto.

In the Second Chapter, named «Characteristics of the process of activation of territorial communities during the decentralization reform in the Volyn region» is established that according to the Order of the Cabinet of Ministers of 12.06.2020 in the Volyn region 54 territorial communities were formed. The result of decentralization reform in Ukraine is that in the territorial communities of Volyn region were held more than 200 public meetings and public hearings, were registered about 110 local initiatives, were submitted more than 50 electronic petitions, were established about 18 self-organization bodies.

It was found that most of the territorial communities were united at different times, and the results in participatory democracy are different. Also, it is analyzed which communities of the Volyn region have approved Development Strategies, Statutes and other regulatory documents in the field of participatory democracy. It is a practical task for the territorial communities of the Volyn region – to approve the Statutes in accordance with the current legislation. Due to the increase in local budget revenues and the expansion of local powers, it was found that certain political parties used manipulative political technologies during the 2020 local election, influencing the minds of voters.

In The Third Chapter, named «Prospects for improving forms of civic participation on the example of Poland and Czech Republic», noted that Ukraine does not have to literally copy examples of reforms in other countries, because it has own historical, political, territorial and other features. It has been established that excessive formalization and regulation of participatory democracy does not always have a good effect on real civic participation. It is very important that this participation exists not only De Jure but also De Facto. In the research were analyzed new forms of civic participation in the Czech Republic that have become popular in recent years, namely: Citizen Surveys, Participatory Budget, partnership approach to creating a Strategic City Development Plan, Community Planning, Municipal Mobile Applications, maraton of ideas (Ideathon), Summer Office of the Head of the Community, etc.

Based on the sources of Polish scientists it was found that the level of development of democracy participation in Poland depends on the type of community (city, rural) and geographical location, also on the influence of regional models of political culture. It has also been found that a geographical location significantly has a more important impact on the level of participatory democracy than the type of community. There are specific departments or a separate position of employee in Poland and Czech Republic for a development of participatory democracy. For the next 10 years, the majority of EU countries and also Ukraine are facing one important goal – maximum digitalization. In general, the strategy for developing these countries focuses on digitizing government and services, polytechnic education, development of innovative and research centers, reasonable investments, and intellectual property protection. Also one of the new and popular forms of deliberative democracy in Poland - the citizens' panel - was analyzed.

The scientific novelty of the results of the research is one of the first attempts in domestic political science to substantiate the impact of decentralization of power on the development of participatory democracy – a necessary condition for the formation of civil society in Ukraine. In particular, the subject of consideration and analysis were local political institutions, political parties, civil

society institutions, and political traditions. For the first time, the positive impact of the reform of local government and territorial organization of power is shown on the development of participatory democracy on the example of the Volyn region. It was analyzed what was done in accordance with the National Strategy for Civil Society Development in Ukraine (2016-2020) in matters of the development of participatory democracy at the local level. The political orientation of Ukrainian society towards community-centrism was established, which manifests itself in the inclination to self-governance and self-organization and was manifested by Ukrainian society in the form of an active association of communities, which began in 2014 in Ukraine and manifested itself during the Russian invasion.

The importance of the strategic development of digitalization of services in territorial communities has been established, taking into account the experience of Poland and the Czech Republic. Practical recommendations for the development of institutional approaches and tools of participatory democracy for Ukraine have been formulated based on the analysis of participatory democracy at the local level in the Czech Republic and Poland. It will contribute to bringing Ukraine's local self-government closer to the standards of the European Charter of Local Self-Government.

The results of the research can be used by local governments, political parties, the institutions of civil society, bodies of self-organization of the population, civic activists, media, Ukrainian and foreign educational institutions. Also, researched information can be used in the preparation of textbooks and manuals on civic education, in teaching courses in socio-political disciplines, in workshops, forums and webinars on participatory democracy.

The research is an innovative project, because it offers new creative initiatives that have not yet been proposed by other scholars and expands the boundaries of political science discourse on this issue.

Key words: local government, participatory democracy, Ukraine, Poland, Czech Republic, politics, European Union, civil society, decentralization, political

party, non-governmental organization, political protest, political actions, political communication, public relations.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, у яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Харитонюк О. Децентралізація 2016: перевірка виборами Волинської області. *Гілея*. 2017. Вип. 121 (№ 6). С. 226-229.
2. Харитонюк О. Адміністративне об'єднання громад – як завершальний етап децентралізаційної реформи в Україні. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2017. № 5. С. 30-35.
3. Харитонюк О. Фінансова децентралізація як психологічний стимул розвитку громад. *Регіональні студії*. 2019. № 19. С. 60-63.
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2019.19.10>
4. Харитонюк О. Роль українського менталітету в процесі реалізації реформи децентралізації влади в Україні. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2020. № 1(7). С. 230-237.
DOI: <https://doi.org/10.29038/2524-2679-2020-01-230-237>
5. Харитонюк О. Чеський досвід залучення громадян до участі у місцевому самоврядуванні. *Регіональні студії*. 2021. № 24. С. 89-93.
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.24.12>
6. Харитонюк О. Розвиток партисипативної демократії в епоху діджиталізації (чеський досвід для України). *KELM (Knowledge, Education, Law, Managment)*. 2021. № 2 (38). С.77-82.
DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2021.2.2.13>

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

7. Харитонюк О. Децентралізація влади як засіб від прокляття недореформування України. *Osobowość, społeczeństwo, polityka*: матеріали шостої міжн. наук. –практ. конф. (м. Люблін, 11-12 бер. 2017 р.). Люблін. 2017. С. 16-18.
8. Харитонюк О. Проектний менеджмент як інструмент для залучення інвестицій у територіальну громаду. *Всеукраїнські політологічні*

читання імені професора Богдана Яроша: матеріали VI Луцьк. Політолог. читань (м. Луцьк, 11 трав. 2017 р.). Луцьк. 2017. С. 120-122.

9. Харитонюк О. Примусове об'єднання громад України – як механізм децентралізаційної реформи. *Регіональна політика: історія, політико-правові засади, архітектура, урбаністика: матеріали третьої міжн. наук. –практ. конф.* (м. Київ, 22-23 лист. 2017 р.). Київ. 2017. С. 261-265.

10. Kharytoniuk O. Decentralizacja władzy jako czynnik aktywizacji społeczności terytorialnej – przykład Ukrainy. *Dezintegracja i upadek ZSRR. W perspektywie ćwierćwiecza: międzynarodowa konferencja naukowa* (Poznań, 7-8 grudnia 2017 r.). Poznań. 2017. S. 143-149.

11. Харитонюк. О. Розробка стратегій розвитку об'єднаних територіальних громад як протидія популізму. *Регіональна політика: політико-правові засади, урбаністика, просторове планування, архітектура: матеріали п'ятої міжн. наук.-практ. конф.* (Київ, 22 лист. 2019 р.) Київ. 2019. С. 167-170.

12. Харитонюк О. Розвиток громадянського суспільства в умовах реформування місцевого самоврядування України. *Державотворчі процеси в Україні: реалії сьогодення: матеріали всеукр. наук. – практи. конф.* (м. Луцьк, 24 квіт. 2020 р.). Луцьк. 2020. С. 99-103.

13. Харитонюк О. Децентралізація влади: вплив пандемії коронавірусу (COVID-19). *Інновації 21 століття: матеріали п'ятої міжн. наук.-практ. інтернет -конф.*(10 серп. 2020 р.). 2020. С. 95-97.

14. Харитонюк О. Юридичний аспект забезпечення прав жінок та чоловіків у місцевому самоврядуванні. *Проблеми розвитку науки в контексті трансформацій суспільства: матеріали другої наук. –практ. конф.* (28-29 серп. 2020 р.). 2020. С. 61-65.

15. Харитонюк О. Нігілізм політичних партій як основа деформації політичної культури громадян. *Політичні партії і вибори: українські та світові практики: матеріали міжн. наук.-практ. конф. присвяч. пам'яті Юрія Шведа.* (м. Львів, 28 лист. 2020 р.). Львів. 2020. С. 211-215.

16. Харитонюк О. Особливості застосування політичних технологій на місцевих виборах 2020 року. *Всеукраїнські політологічні читання імені професора Богдана Яроша*: матеріали X Луцьк. Політолог. читань (м. Луцьк, 16-17 квітня 2021 р.). Луцьк. 2021. С. 193-196.

17. Харитонюк О. Розвиток партисипативної демократії на прикладі чеського міста Ржічани (Říčany). *Сучасні світові тенденції розвитку науки та освіти*: матеріали наук.-практ. конф. (Полтава, 19 серп. 2021 р.). Полтава. 2021. С. 49-51.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	19
ВСТУП.....	20
РОЗДІЛ 1. ПАРТИСИПАТИВНА ДЕМОКРАТІЯ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.....	27
1.1. Висвітлення проблеми партисипативної демократії у науковій літературі.....	27
1.2. Теоретико-методологічні засади дослідження демократії участі та децентралізації влади (теорії, поняття).....	48
1.3. Вплив української політичної культури на розвиток партисипативної демократії.....	64
1.4. Політико-правове забезпечення розвитку партисипативної демократії в Україні.....	77
Висновки до розділу 1.....	93
РОЗДІЛ 2. ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОЦЕСУ АКТИВІЗАЦІЇ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД У ХОДІ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ У ВОЛИНСЬКІЙ ОБЛАСТІ.....	94
2.1. Громадська участь у процесі формування ОТГ.....	94
2.2. Протестна участь у контексті здійснення реформи децентралізації.....	114
2.3. Вплив політичних партій на громадську участь.....	120
2.4. Роль інститутів громадянського суспільства в активізації ТГ.....	126
Висновки до розділу 2.....	134
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ФОРМ ГРОМАДСЬКОЇ УЧАСТІ НА ПРИКЛАДІ ПОЛЬЩІ ТА ЧЕХІЇ.....	137
3.1. Чеський досвід залучення громадян до участі у місцевому самоврядуванні.....	137
3.2. Розвиток партисипативної демократії на прикладі Республіки Польща.....	148
Висновки до розділу 3.....	168
ВИСНОВКИ.....	170

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	174
ДОДАТКИ.....	197

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АМУ – Асоціація міст України

АТО – адміністративно-територіальна одиниця

АТР – адміністративно-територіальна реформа

АТУ – адміністративно-територіальний устрій

ВРВ АМУ – Волинське регіональне відділення Асоціації міст України

ВРУ – Верховна Рада України

ГО – громадська організація

ЄС – Європейський Союз

ЄХМС – Європейська хартія місцевого самоврядування

ЗУ – Закон України

КМУ – Кабінет Міністрів України

НАТО – Організація Північноатлантичного договору, North Atlantic Treaty Organization

НТКУ – Національна телекомпанія України

ОДА – обласна державна адміністрація

ОМС – орган місцевого самоврядування

ОСН – орган самоорганізації населення

ОТГ – об'єднана територіальна громада

ПДСЕРК – план дій сталого енергетичного розвитку та клімату

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

ТГ – територіальна громада

ТОВ – територіальна організація влади

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Учасницьке прийняття рішень, залучення громадськості до вирішення місцевих справ – загальносвітовий тренд та важлива потреба сучасної України. Постановка проблеми демократії участі в Україні зумовлена, з одного боку, вимогами часу, а з іншого – її недостатнім науковим вирішенням. Активізація мешканців територіальних громад є важливим загальнодержавним завданням, від якого залежить питання членства України в Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору.

Ключову роль у зміцненні інститутів партисипативної демократії відіграє місцеве самоврядування. Демократія участі займає важливе місце у місцевому самоврядуванні держави, оскільки органи місцевого самоврядування є найбільш наближеними до мешканців громад. Успішна взаємодія представників ОМС з жителями ТГ має своїм наслідком формування реального громадянського суспільства, яке ставить загальні блага вище індивідуальних.

Громада є одним із найважливіших суб'єктів політичних відносин. Саме тому, з огляду на те, що в Україні з 2014 р. активно впроваджується реформа місцевого самоврядування та територіальної організації влади, вивчення питання впливу децентралізації влади на розвиток партисипативної демократії набуває особливої актуальності.

Для України є цінним, показовим та актуальним польський та чеський досвід реформування місцевого самоврядування та розвитку партисипативної демократії, оскільки, незважаючи на те, що це країни постсоціалістичного та посткомуністичного простору, їм вдалося досягти відносно швидких демократичних перетворень та стати повноправними членами Європейського Союзу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в рамках науково-дослідницьких тем кафедри

політології та публічного управління ВНУ імені Лесі Українки, а саме: «Публічна служба в умовах реформування публічного управління і децентралізації» (номер державної реєстрації – 0119U001839) та «Інституційні зміни процесу демократичних трансформацій в Україні: Волинь» (номер державної реєстрації – 0119U001842).

Дисертаційне дослідження, а саме третій розділ «Перспективи вдосконалення форм громадської участі на прикладі країн Польщі та Чехії», виконувалося в рамках міжнародного гранту Вишеградського фонду у Карловому університеті в Празі, а також в рамках гранту від Польського Національного наукового центру в Університеті імені Адама Міцкевича в Познані.

Об'єкт дослідження – динаміка розвитку та механізми партисипативної демократії в Україні.

Предмет дослідження – вплив децентралізації влади на становлення, розвиток та перспективи партисипативної демократії на рівні територіальних громад в Україні: регіональний досвід.

Мета й завдання дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є комплексний політологічний аналіз стану партисипативної демократії в Україні на рівні територіальних громад та впливу реформи децентралізації влади на її розвиток на прикладі Волинської області. Для досягнення поставленої мети, визначено такі *завдання*:

- визначити стан партисипативної демократії (демократії участі) в Україні;
- висвітлити яким чином децентралізація впливає на розвиток партисипативної демократії;
- проаналізувати вплив української політичної культури на розвиток партисипативної демократії;
- охарактеризувати процес активізації ТГ у ході децентралізації влади на прикладі Волинської області;

- висвітлити роль політичних партій та інститутів громадянського суспільства в активізації громад;
- проаналізувати чеський та польський досвід залучення громадян до участі у місцевому самоврядуванні та сформуванню найкращі практики для України.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 2014 р. до 2021 р. Саме у 2014 р., після Революції Гідності, в Україні було розпочато процес децентралізації влади, а в 2020 р. було завершено роботу над формуванням територіальної основи для організації влади – місцевого самоврядування і органів державної влади. Таким чином, такі хронологічні межі дозволяють дослідити вплив децентралізації влади на становлення, розвиток та перспективи партисипативної демократії на рівні територіальних громад в Україні.

Методологічні основи дослідження. У дисертаційному дослідженні використано низку принципів, підходів та методів. Було використано як загальнотеоретичні (інституційний, історичний, системний, порівняльний) методи дослідження, так і конкретно-емпіричні (контент-аналіз, опитування, інтерв'ювання).

Для вивчення взаємодії ОМС, політичних партій, громадських організацій та ТГ, було використано *інституційний метод*. Для аналізу питання формування української ментальності, політичної культури та їх впливу на сучасну поведінку мешканців ТГ було використано *історичний метод*. Для повного та цілісного аналізу процесу децентралізації влади та активізації ТГ, за допомогою *системного методу*, вдалося чітко визначити місце ТГ у питанні розвитку суспільства та виокремити конкретні можливості при здійсненні перетворень. Також, було використано *порівняльний метод*, який включає деякі питання кросснаціональних, кросскультурних та кроссінституційних порівнянь України з Чехією та Польщею. Також, метод порівняння було використано при протиставленні громадівської та державницької теорій місцевого самоврядування.

Дисертанткою використовувався метод *контент-аналізу* – задля вивчення законів, підзаконних нормативно-правових актів України та інших документів у сфері місцевого самоврядування України, Польщі та Чехії. Використовуючи *опитування*, шляхом направлення письмових запитів до голів ТГ, вдалося зібрати інформацію у 54 ТГ Волинської області. Використовуючи *інтерв'ювання*, вдалося особисто поспілкуватися з працівницею міської ради чеського міста Ржічани (*Říčany*), яка займається партисипативною демократією.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що здійснено одну з перших спроб у вітчизняній політичній науці обґрунтувати вплив децентралізації влади на розвиток партисипативної демократії на рівні територіальних громад – необхідної умови формування громадянського суспільства в Україні. Зокрема, предметом розгляду та аналізу стали: а) органи місцевого самоврядування; б) політичні партії та інститути громадянського суспільства в) політичні традиції.

Розв'язання вказаної наукової проблематики дало змогу обґрунтувати низку теоретичних і практичних висновків, положень, рекомендацій та пропозицій, що мають наукову новизну. Зокрема *уперше*:

- показано позитивний вплив реформи місцевого самоврядування та ТОВ на розвиток партисипативної демократії на прикладі Волинської області;

- проаналізовано, що було виконано відповідно до Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки у питаннях розвитку демократії участі на локальному рівні;

- встановлено політичну орієнтацію українського суспільства на громадоцентризм, який проявляється у схильності до самоврядування та самоорганізації та проявився українським суспільством у формі активного добровільного об'єднання громад, яке розпочалося у 2014 р. в Україні і проявилось під час російського вторгнення;

- встановлено важливість стратегічного розвитку цифровізації послуг у територіальних громадах, зважаючи на досвід Польщі і Чехії;
- сформульовано практичні рекомендації щодо розвитку інституційних підходів та інструментів демократії участі для України на основі аналізу партисипативної демократії на локальному рівні в Чехії та Польщі, що сприятиме наближенню місцевого самоврядування України до стандартів Європейської хартії місцевого самоврядування

Отримали подальший розвиток питання:

- еволюції громадської участі у ході децентралізації залежно від типу громади (міська, сільська, селищна) і територіального розташування;

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що вони слугуватимуть науковою основою для розширення наукового та політичного дискурсу щодо партисипативної демократії в Україні.

Результати дослідження можуть бути використані ОМС, політичними партіями, інститутами громадянського суспільства, органами самоорганізації населення, громадськими активістами, засобами масової інформації, вітчизняними та іноземними закладами освіти. Також, фактичний матеріал досліджений у роботі, можна використати при підготовці підручників та посібників із питань громадянської освіти, при викладанні курсів із суспільно-політичних дисциплін, при проведенні тренінгів, воркшопів, форумів та вебінарів з питань партисипативної демократії.

Окремі результати дослідження були використані авторкою:

- в ГО «Інститут Республіка», під час роботи регіональною координаторкою Всеукраїнської ініціативи «Активна громада», у формі організації форуму «Реформа місцевого самоврядування на Волині: інструменти участі громадян», який відбувся 27.09.2016 р. у м. Луцьк;
- у процесі добровільного об'єднання в порядку місцевої ініціативи з добровільного об'єднання ТГ міста Луцька та сіл, що із ним межують;

– у співпраці з засобами масової інформації, а саме в участі телепрограми «Влада громади», у прямому ефірі НТКУ «Волинської регіональної дирекції», 02.11.2016 р.;

– участі у діяльності ВРВ АМУ, у формі спільної організації заходів, а саме семінару «Відродження місцевого самоврядування як шлях до зрівноваженого розвитку – досвід України, Республіки Польща та Білорусі», який відбувся в м. Луцьк 04.11.2016 р.; участі в громадському обговоренні питання про створення Маневицької селищної ОТГ 19.02.2017 р.;

– у співпраці з ГО «Волинський інститут права» у формі спільної розробки у 2016 р. Положення про громадські слухання в м. Луцьк;

– у співпраці з Офісом реформ із децентралізації та розвитку у Волинській області, а саме у проведенні тренінгу «Від теорії до практики: Як Зимнівська ОТГ використовує нові можливості реформи місцевого самоврядування», що відбувся 17.10.2016 р. у селі Зимне.

Пряця є інноваційним проектом, оскільки пропонує нові креативні ініціативи, які досі не були запропоновані іншими науковцями та розширює межі політологічного дискурсу щодо цього питання.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дослідження оприлюднено на 11 науково-практичних конференціях, сім із яких *міжнародні*:

VI Міжнародній науково-практичній конференції «Osobowość, społeczeństwo, polityka» (Люблін, 11-12 березня 2017 р.); III Міжнародній науково-практичній конференції «Регіональна політика: історія, політико-правові засади, архітектура, урбаністика» (Київ, 22-23 листопада 2017 р.); Міжнародній науковій конференції «Dezintegracja i upadek ZSRR. W perspektywie ćwierćwiecza» (Познань, 7-8 грудня 2017 р.); V Міжнародній науково-практичній конференції «Регіональна політика: політико-правові засади, урбаністика, просторове планування, архітектура» (Київ, 22 листопада 2019 р.); I Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Інновації XXI століття» (Вінниця, 10 серпня, 2020 р.); V Міжнародній

науковій конференції «Політичні партії і вибори» (Львів, 28 листопада 2020 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні світові тенденції розвитку науки та освіти» (Полтава, 19 серпня 2021 р.);

чотири вітчизняні:

VI Всеукраїнських політологічних читань імені професора Богдана Яроша (Луцьк, 11 травня 2017 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Державотворчі процеси в Україні: реалії сьогодення» (Луцьк, 24 квітня 2020 р.); II Науково-практичній конференції «Проблеми розвитку науки в контексті трансформацій суспільства» (Хмельницький, 28-29 серпня 2020 р.); X Всеукраїнських політологічних читань імені професора Богдана Яроша (Луцьк, 16 квітня 2021 р.).

Публікації. Основні положення та результати дисертації відображено в 17 наукових публікаціях, *п'ять* із яких – у наукових вітчизняних фахових виданнях, *одна* – у закордонному виданні та *одинадцять* – у збірниках матеріалів вітчизняних та міжнародних наукових конференцій.

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, поділених на підрозділи, висновків, додатків та списку використаних джерел (178 найменувань). Загальний обсяг – 208 сторінок, із них основний текст – 153 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ПАРТИСИПАТИВНА ДЕМОКРАТІЯ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Висвітлення проблеми партисипативної демократії у науковій літературі

Демократія участі займає важливе місце у місцевому самоврядуванні держави, оскільки ОМС є найбільш наближеними до мешканців громад. Успішна взаємодія представників ОМС з жителями ТГ, має своїм наслідком формування реального громадянського суспільства, яке ставить загальні блага вище індивідуальних.

«Як на Заході, так і в країнах Центральної та Східної Європи відбувається відродження значущості концепції локальної демократії. У сталих демократичних державах виникли нові соціальні проблеми, пов'язані із глобалізацією, урбанізацією та масовою міграцією. Пошуки шляхів вирішення цих проблем призвели до перегляду того, як міста найбільш ефективно можуть реагувати на виклики глобалізованого світу. З іншого боку, у країнах, де відбувається демократичний транзит, є можливість фундаментальної перебудови системи місцевого самоврядування, і успіхи багатьох постсоціалістичних країн щодо створення ефективного місцевого управління у відповідності до європейських стандартів є загальновідомими. Щодо України – діалектика процесу становлення громадянського суспільства свідчить, що демократія є змістом місцевого самоврядування, а місцеве самоврядування є формою, способом існування і здійснення демократії. Багато в чому цей зв'язок демонструє, наскільки важливим для держави є забезпечення стабільності «знизу-вгору», яка безпосередньо пов'язана із розвиненістю інститутів локальної демократії» [16].

«Проблеми забезпечення ефективної політичної участі громадян у політичному процесі, підвищення освіченості громадянства, рівня його залученості до суспільних справ і політики стоять нині перед усіма (і більш, і

менш розвинутими) демократичними державами. Однак у перехідних політичних системах, у тому числі й в Україні, вони є гострішими – через інерцію недемократичної спадщини попередніх десятиліть, – а їх діапазон є значно ширшим – через неусталеність нових цінностей та інститутів» [47, с. 747].

Однією з найпопулярніших державних реформ, яка відкрила простір для більш широкої та глибокої громадської участі на місцевому рівні – є реформа децентралізації [162].

«Ключову роль у зміцненні інститутів партисипативної демократії має відігравати місцеве самоврядування. Адже саме воно є низовою, найбільш наближеною до громадянського суспільства, територіальною ланкою політичної системи. Реальне місцеве самоврядування на всіх рівнях територіальної організації влади – це конкретний крок у напрямку подальшої лібералізації управління на місцях, пов'язаний із вирішенням проблем формування громадянського суспільства та соціальної правової держави, посиленням захисту прав і свобод людини і громадянина, їх практичною реалізацією» [45, с. 63].

«Розвиток громадської участі, затвердження відповідних їй ідеалів є метою багатьох політичних систем. До її досягнення відповідальні громадські й державні діячі намагаються впровадити механізми реагування на потреби населення, забезпечувати громадянські й політичні свободи, удосконалювати можливості участі людей у суспільному житті. Проблематика участі громадян у політиці як предмет наукових досліджень у країнах Європи та Америки особливо актуалізувалася в 60-70-х рр. ХХ ст. – у період піднесення нових соціальних рухів: антивоєнних, екологічних, за рівноправність статей і загалом за права людини (проти дискримінації за расовою чи будь-якою іншою ознакою), проти засилля бюрократії, за демократизацію освіти і самоврядування в університетах» [47, с. 243].

Поняття партисипативної демократії походить від англійського слова *to participate* – брати участь. Також, її називають партисипаторною або

учасницькою демократією, яка стала відомою у другій половині ХХ ст. Ідеологами теорії партисипативної демократії є Б. Барбер [3], Д. Гавента [162], Ш. Арнштайн [158] та інші.

Питаннями дослідження партисипативної демократії на локальному рівні займаються такі вітчизняні науковці як: М. Баймуратов [7], О. Батанов [5, 6], В. Куйбіда [54, с. 8], В. Малиновський [59, 60, 61, 62, 63], М. Орзіх, М. Пухтинський [108, с. 13], А. Ткачук, В. Кравців, І. Сторонянська [52, с. 50], А. Бортнікова [11, 12], В. Бортніков [13], Г. Зеленько [39], А. Колодій [47], М. Лендзел [55], Н. Ротар [113, 114] та інші. До зарубіжних науковців, які досліджують питання демократії участі на локальному рівні, ми можемо віднести таких: П. Юптнер [167], В. Уфел [178], Д. Крокер [160], Я. Гралчик [164], Д. Гавента, К. Вальдеррама [162], Д. Длугош, Я. Вигнанський [161] та інші.

«Демократію, яка не відповідає вимогам забезпечення широкої та постійної участі простих громадян в політичному управлінні, Б. Барбер називає «крихкою» (thin democracy), антиподом якої є «сильна» (strong democracy)» [3, с. 258]. Участь громадян – це сила громадянина, зазначає у своїй праці «Драбина громадської участі» Ш. Арнштайн [158, с. 216].

«Історія розвитку суспільства і становлення демократії – це, окрім іншого, історія формування громадянської культури, культури участі людей у суспільному житті. Формування такої культури спостерігається вже в античному світі. Відомо, наприклад, що Солон вважав байдужість громадян до суспільних справ смертельним злом для республіки, а відтак ухвалив закони, що мали її подолати. Саме вони заклали підвалини пізнішого руху давньогрецьких полісів до політії і демократії» [47, с. 242].

Солон був реформатором, політиком та есимнетом (так званий посередник для вирішення конфліктів) та заклав дуже багато підвалин для розвитку демократії та активізації населення. Байдужість та пасивність в історії людства дуже часто призводили до воєнних дій, тиранії, встановлення

авторитарних режимів та втрати національної ідентичності. Це ми можемо спостерігати і сьогодні у таких країнах як Росія та Білорусь.

«Теорія партисипаторної демократії (демократії участі) спирається на реформістські концепції неолібералів і соціал-демократів. У цілому, залишаючись на позиціях схильності до інститутів і цінностей ліберально-демократичної моделі суспільства, прихильники теорії демократії участі негативно ставляться до теорій плюралістичної і елітарної демократії. Вони ставлять своїм завданням досягти більш дієвої свободи і рівності, ніж це є в дійсності та ніж це записано в інших ліберально-демократичних концепціях. Відкидаючи погляди про нездатність мас до конструктивних політичних дій, прихильники демократії участі ведуть активний пошук каналів ефективного залучення громадян до процесу прийняття політичних рішень. Як стимулювання політичної активності нижчих верств суспільства пропонується підняття їх загального освітнього рівня, прилучання до основ політичної культури. Широке залучення освічених громадян до політичного процесу, децентралізація і контроль за прийняттям найважливіших рішень в змозі, на думку авторів цієї теорії, поліпшити перспективу досягнення дійсної свободи і рівності або хоча б примирити розбіжності в змісті цих понять у теорії і практиці. Демократія участі є змішаною формою – поєднанням прямої і представницької демократії – організованою як «пірамідальна система» із прямою демократією в основі і демократією делегатів на кожному наступному рівні, починаючи з основи. Таким чином, теорія партисипаторної демократії обґрунтовує необхідність широкої безпосередньої участі громадян як у прийнятті життєво важливих рішень, так і в їхній підготовці та здійсненні, тобто в усьому політичному процесі» [117].

Як зазначає українська науковиця А. Колодій, критика теорії партисипаторної демократії зводиться головним чином до того, що її пропозиції щодо реформування політичної системи називають наївними та непрактичними. На думку опонентів, вони, по-перше, ґрунтуються на занадто оптимістичному баченні адаптивних можливостей громадян і на

перебільшенні можливостей освіти та не враховують тих аспектів людської природи, які сприяють неліберальній позиції і некомпетентності. По-друге, ці пропозиції переоцінюють бажання більшості громадян приділяти час громадським справам. Насправді ж, громадяни (принаймні значна, політично неактивна їх частина) мають зовсім інші пріоритети: сімейне життя, працю, відпочинок – і вважають таке життя цілком повноцінним [47, с. 752].

На противагу такій критиці можна згадати наприклад Сполучені Штати Америки, де активна громадська участь – складова частина життя майже кожного громадянина, де навпаки, поряд з сімейним життям, працею та відпочинком – громадські справи та волонтерство займають багато часу в житті американців та роблять їх життя повноцінним.

У науковій літературі існує багато різновидів партисипативного врядування, одним з якого є *природна* та *заохочувальна* партисипація.

«Історично, досягнення партисипативного врядування, як і розбудова громадянської спроможності, радше є справою самої громади, тобто відбувається природньо, без впливу держави. Процес ініціюється і координується зусиллями громадських активістів, які діють незалежно, а часто й опозиційно, відносно державної влади. *Природна, або органічна* (з англ. organic) партисипація, зазвичай, спонукається суспільними рухами, метою яких є протидія сильним гравцям (окремим особам або інституціям) у сфері ринку або держави, з метою покращення функціонування цих сфер, зазвичай, через конфлікт, конфронтацію або компроміс. До партисипації природного типу належать соціальні рухи, які відстоюють демократичні права непривілейованих станів суспільства. Велика відмінність розвитку *заохочувальної* партисипації полягає в тому, що вона просувається через політичні дії держави та впроваджується бюрократами або організаціями. Заохочення відбувається у двох можливих формах: через децентралізацію, або як розвиток, керований громадою (community-driven development). Заохочення партисипації владними структурами розповсюджується одразу на велику кількість громад з зовні, але не має внутрішньої мотивації, якою

місцеві активісти надихають природню партисипацію. Часто поняття природної та заохочувальної партисипації перетинаються і взаємодоповнюють одне одного. Наприклад, децентралізація, яку впроваджує уряд, може відбуватися завдяки зусиллям соціальних рухів; а програми з заохочення партисипації можуть створюватись за моделлю природної партисипації. Держава може також підтримати зусилля малих природних ініціатив, перетворивши їх таким чином на заохочувальну партисипацію» [67, с. 8].

Партисипатисти вважають, що громадська участь виконує кілька функцій для розвитку демократії. Перша – це освітня функція: громадяни можуть підвищити свої громадянські навички та стати більш компетентними, якщо вони беруть участь у прийнятті державних рішень. Другою функцією демократії участі є інтегративна функція. Участь сприяє тому, що громадяни відчувають себе громадянами, частиною спільноти і як наслідок, вони можуть також відчувати себе більш відповідальними за суспільні рішення. І по-третє, демократія участі сприяє більшій легітимності рішень [174, с. 480].

«Активна політична участь громадян виконує, на думку творців цього теоретичного напрямку, принаймні, дві основні функції: перша полягає у захисті громадян від політичних рішень, нав'язаних згори; друга – у механізмі самовдосконалення людини. Відтак, ідеальне партисипаторне суспільство характеризується прямим залученням громадян до управління головними політичними і соціальними інститутами без посередників, підзвітністю лідерів рядовим членам і високим ступенем демократичної легітимності. Окрім того, задля досягнення максимальної ефективності партисипаторна демократія повинна реалізовуватися не лише у політичній сфері, а й у всіх інших. Застосування механізмів партисипаторної демократії у сфері культури сприятиме формуванню та еволюції необхідних для сучасності психологічних якостей людини» [85, с. 42].

«Як вбачається в концепції партисипативної демократії на рівні місцевого самоврядування, системоутворюючими факторами виступають:

парадигмальні засади (зв'язок та широке спілкування між громадянами та органами місцевого самоврядування, безпосередня участь членів територіальних громад у прийнятті публічно управлінських рішень); керівні ідеї (належного демократичного врядування, взаємоповаги до учасників партисипативних відносин, відкритість, прозорість, підзвітність, оперативність, недискримінація та інклюзивність, рівноправність, доступність тощо); загальні характеристики (партнерські відносини між органами місцевого самоврядування та місцевою громадою, поєднання елементів представницької та безпосередньої демократії, моніторинг і контроль за діями органів публічного управління на локальному рівні, пряме включення громадян у вирішення публічних справ місцевого значення, розуміння громадянами відповідальності за власні дії щодо громадського життя та їх результати); функціональне призначення (надання інформації, консультування, діалог, активне залучення); нормативне закріплення (у вітчизняних, міжнародних та європейських актах з різних аспектів демократичної громадської участі у вирішенні питань місцевого значення)» [153, с. 115].

Великий внесок у наукове дослідження питання партисипативної демократії, зробила американська дослідниця і громадська активістка Ш. Арнштайн. У своїй праці «Драбина громадської участі» (*A Ladder Of Citizen Participation*) вона виділяє такі рівні громадської участі (див. рис. 1.1)

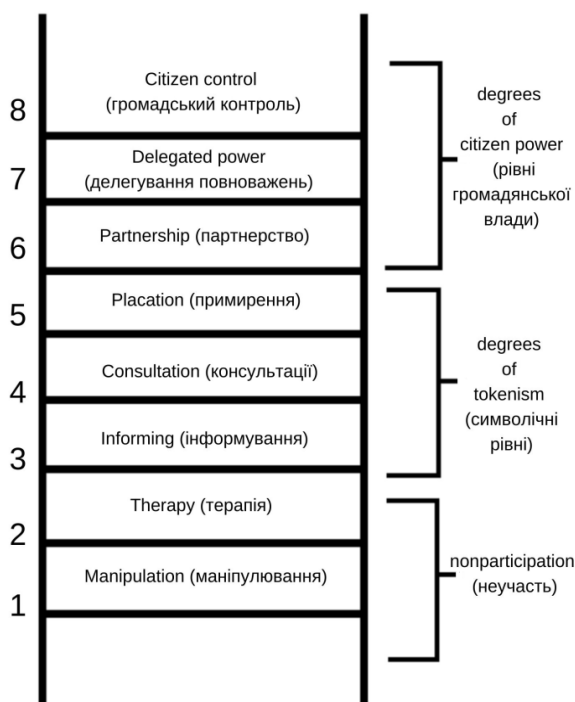

Рис. 1.1. Рівні громадської участі Ш. Арнштайн

1. *Маніпуляція*. Коли представники громадськості залучаються до роботи дорадчих комітетів чи комісій з метою їх «виховання» представниками влади задля забезпечення своєї підтримки. Замість справжньої участі громадян, нижня сходинка означає перекручування поняття громадської участі.

2. *Терапія*. Науковиця наводить приклад інциденту, який колись трапився в Пенсильванії. Коли батько відвіз свою важкохвору дитину в місцеву лікарню, черговий лікар доручив йому забрати дитину додому і дати їй води з цукром. Дитина померла того дня вдень від пневмонії та зневоднення. Тоді батько звернувся до правління місцевого Агентства громадських дій. Замість того, щоб розпочати розслідування, щоб визначити, які зміни можуть запобігти подібній смертності чи іншим формам неправомірної поведінки, рада запросила батька відвідати сеанси догляду за дітьми для батьків (терапія).

3. *Інформування* громадян про їх права, обов'язки та можливості є першим кроком до законної участі громадян. Однак занадто часто акцент робиться на односторонньому потоці інформації – від посадових осіб до громадян – без жодного каналу для зворотного зв'язку.

4. *Консультації*. Найбільш частими методами, що використовуються для консультування людей є опитування, зустрічі та громадські слухання. Але якщо консультування не поєднане з іншими формами громадської участі, тоді ця сходи́нка є фіктивною, оскільки не дає жодних гарантій того, що проблеми громади будуть вирішені, а їх ідеї враховані.

5. *Примирення*. Саме на цьому рівні, громадяни починають мати певний ступінь впливу, хоча все одно цей рівень залишається символічним. Громадянам дозволяють радити, але рішення все одно приймаються владою.

6. *Партнерство*. На цьому рівні, влада розподіляється шляхом переговорів між громадою та представниками влади.

7. *Делегування повноважень*. Переговори між громадянами та державними службовцями можуть призвести до того, що громадяни отримають домінуючі повноваження щодо прийняття рішень щодо певного плану чи програми.

8. *Громадський контроль*. Це та сходи́нка розвитку громадської участі, де гарантується можливість прийняття рішень [145, с. 218-223].

Варто зауважити, що польські науковці мають свій власний доробок «сходів участі». Д. Длугош (*Dagmir Dlugosz*) та Я. Вигнанський (*Jakub Wygnański*), визначили модель участі, яка складається з дев'яти рівнів:

1. Влада приймає рішення повністю в односторонньому порядку, не інформуючи про це громадськість.

2. Влада приймає рішення повністю в односторонньому порядку, але інформує громадськість про прийняте рішення.

3. Влада приймає рішення повністю в односторонньому порядку, але на додаток до інформування громадськості щодо прийнятого рішення, вона виправдовує ці рішення, закликаючи їх прийняти його.

4. Перш ніж прийняти рішення, влада інформує громадськість про свої плани щодо рішення, приймаючи до відома думки громадськості, більш-менш враховуючи її при остаточному прийнятті рішення.

5. Перед прийняттям рішення влада активно вивчає думку людей (обраних лідерів, експертів) або користується результатами опитувань.

6. Перед прийняттям рішення влада активно аналізує різні думки громадськості, шляхом проведення консультацій з різними соціальними групами та їх представниками (організаціями) на основі вимог права чи політичної волі.

7. Перед прийняттям рішення влада звертається за громадською думкою, залучаючи публічні консультаційні інституції, заслуховування яких є обов'язковим відповідно до закону.

8. Перед прийняттям рішення влада співпрацює із соціальними партнерами (переговори, спільне планування, досягнення консенсусу) і разом з ними, приймають компромісне, спільне рішення, наприклад у формі угоди або спільної програми.

9. Влада делегує прийняття рішень групам або соціальним партнерам, перевіряючи лише їх законність та правильність, а також відповідність змісту рішення чинному законодавству [161 с.148; 164, с. 75].

Яцек Гральчик (*Jacek Graczyk*) у своїй праці «Партисипація – резюме досвіду» (*Partycypacja – remanent doświadczeń*) наводить такі приклади партисипації (див. рис. 1.2).

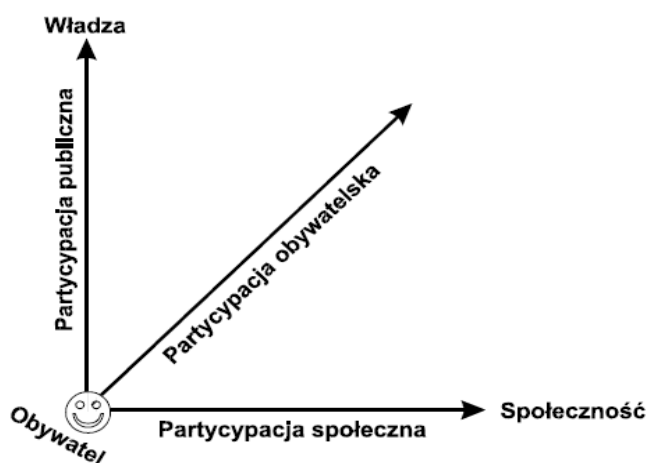

Рис. 1.2. Види партисипації Яцека Гральчика

У польському науковому дискурсі, виділяють такі види партисипації: публічна, суспільна та громадянська. Суспільна партисипація (*partycypacja społeczna*) у даному випадку означає участь у житті громади та вирішення її проблем, шляхом самоорганізації. Це пов'язано з такими поняттями, як самодопомога, місцеве партнерство. Публічна партисипація (*partycypacja publiczna*) означає здебільшого співпрацю громадян та різних груп з владою, яка проявляється у таких формах, як консультації, референдуми, співпраця з громадськими організаціями тощо. Деякі з них навіть закріплені у польському законодавстві (наприклад публічні консультації). Існують стереотипи щодо небажання польської влади до використання цієї форми кооперації з громадянами, але на погляд Я. Гральчика, не все так однозначно. Він вважає, що причиною такого сприйняття є певні історичні фактори. Він говорить про невдалий синдром *homo sovieticus*. Як показано на рисунку, громадянська участь (*partycypacja obywatelska*) народжується в процесі активного використання попередніх форм участі у суспільному та політичному житті. Цей баланс між свідомим творінням мешканцями державних та місцевих механізмів управління та активним будівництвом незалежних мереж та інших соціальних структур дає можливість на такій формі сучасного патріотизму будувати стабільність Польщі [164, с. 69-71].

«Один з найпростіших та найбільш поширених підходів до взаємодії влади з громадськістю був сформульований у 2001 р. Організацією з економічного співробітництва і розвитку, за яким виділяють три основних рівні взаємодії влади з громадськістю: інформування, консультування та залучення (активна участь). *Інформування* – надання інформації громадськості або зацікавленим групам чи організаціям, на які потенційно впливає відповідна політика. Цей процес є цілком одностороннім – владу, за великим рахунком, не цікавить як сприймається надана інформація і які думки має громадськість щодо предмету інформування. Разом з тим,

інформування має дуже важливе значення, оскільки саме на ньому базуються наступні рівні взаємодії. Без належного інформування справжня громадська участь є неможливою. Але інформування – це ще не участь. *Консультування* – консультації з громадськістю у процесі вироблення та реалізації політики, під час прийняття рішень на всіх рівнях влади. Цей процес є також однобічним, оскільки влада самостійно визначає коло питань, з яких має намір консультуватися, а після отримання порад, пропозицій від громадськості – вчиняє з ними на власний розсуд. Дуже часто через таку однобічність консультації використовуються формально – не з метою отримання та врахування громадської думки, а для легітимізації владних рішень. Таким чином, консультування далеко не обов'язково стає участю, а лише у окремих випадках – коли влада насправді прислуховується до отриманих порад. *Залучення* – участь громадян та їх об'єднань за власною ініціативою у формуванні публічної політики, а також в її реалізації, експертизі, моніторингу та оцінці. Цей тип взаємодії є двостороннім, а пропозиції, отримані владою у процесі залучення, мають бути розглянуті та/чи враховані за певною відомою процедурою. Саме це є запорукою зворотного зв'язку, а тому чим краще прописані згадані процедури, тим більшою є вірогідність реального врахування позиції громадськості, тим реальнішою є сама участь. Без зворотного зв'язку навіть залучення не перетворюється на реальну участь» [1, с. 6-7].

Щодо інформування, то як зазначає українська науковиця Н. Ротар, то одним з найважливіших аспектів процесу комунікації між владою та громадянами є забезпечення оптимізації доступу громадян України до інформації про діяльність органів центральної та місцевої влади, надання громадянам повної, об'єктивної, надійної, достовірної, зрозумілої, доступної інформації [114, с. 379].

У науковій літературі, виділяють такі моделі демократії участі:

Асиметрична модель участі. Вона характеризується асиметричними відносинами «місцева влада – члени громади», закладаючи пріоритетну

позицію державної влади та її домінуючу роль на кожному етапі творення державної політики. Це означає що державні органи, приймаючи рішення, працюють односторонньо. Пріоритет позиції влади може бути реалізований у двох варіантах:

- державні органи працюють односторонньо і незалежно, але вони інформують членів громади про прийняті рішення (дії) після їх прийняття;

- державні органи діють абсолютно односторонньо і самостійно, але, крім інформування громадськості про прийняті рішення (дії) після їх прийняття, вони виправдовують ці рішення (дії), закликаючи громадськість їх прийняти. Сутність асиметричної моделі полягає в односторонній комунікації – від місцевої влади громадянам. Зворотній напрямок передачі не існує, офіційні комунікаційні канали служать лише для інформування громадськості про прийняті рішення. *Консультативна модель участі.* Асиметрія все ще є характерною, у відносинах «місцева влада – члени громади», але позиція державних органів вже зіткнулася з громадською думкою і може бути змінена під впливом громадськості. Основною умовою є інформування державними органами громадськості про плани та наміри прийняти певне рішення. Можна виділити два способи функціонування цієї моделі:

- державні органи перед прийняттям рішення інформують громадськість про свої плани та наміри, використовуючи думки громадськості у більшій чи меншій мірі;

- державні органи перед прийняттям рішення інформують громадськість про свої плани та активно звертаються за думкою громадськості, проводячи громадські консультації, і у більшій чи меншій мірі використовуючи результати таких консультацій. Обидва варіанти відрізняються за ступенем готовності державних органів користуватися думкою громадськості: у першому варіанті влада є лише «відкритою» до пропозицій мешканців, у свою чергу другий варіант, передбачає навмисний збір думок та пропозицій жителів, зібраних шляхом організації громадських консультацій. *Симетрична модель участі.* Вона характеризується сталим зв'язком «місцева

влада – члени громади», закладаючи (відносно) партнерські відносини. Тут не існує ніякої домінуючої ролі будь-кого зі сторін на будь-якому етапі творення політики. На практиці це означає, що державна влада перед прийняттям рішень співпрацює з соціальними партнерами і напрацьовує спільні плани. *Делегуюча модель участі*. У цьому випадку теж існує певна асиметрія «місцева влада – члени громади», але напрямок цієї асиметрії змінюється. Делегування передбачає не просто надання першості позиції членам громади, а влада повністю надає право громаді вирішувати. Влада говорить, що «реалізуємо те, що ви вирішите», а в деяких випадках навіть «вирішіть та реалізуйте самі». На практиці це означає, що влада передає право вирішувати громаді, контролюючи при цьому лише процедуру законності та відповідності таких рішень нормам закону [175, с. 25-27].

У Своїй праці «*Deliberative Participation in Local Development*» (Деліберативна участь у місцевому розвитку) Д. Крокер виділяє такі моделі партисипативної демократії у груповому прийнятті рішень:

1. Номінальна участь. Це коли особа є членом ініціативної групи, але не відвідує її зібрань. Або коли людина не є членом цієї групи, але не може брати участь у зібранні чи засіданні, наприклад через переслідування.

2. Пасивна участь. При пасивній участі люди є учасниками групи та відвідують збори з прийняття рішень, але пасивно слухають звіти про рішення, які вже прийняли інші. Еліта розповідає не елітам, що еліта збирається зробити або зробила.

3. Консультативна участь. Не еліти беруть участь, надаючи еліті інформацію та свої думки, наприклад конкретні пропозиції. Не еліти не приймають рішень. «Еліта» – це «вирішувачі», і хоча вони можуть прислухатися до не еліти, вони не зобов'язані це робити.

4. Петиційна участь. Коли не еліти задля прийняття певних рішень, надсилають скарги органам влади. Еліта зобов'язана розглянути петицію та прислухатися до не еліти.

5. Реалізація участі. Еліти визначають цілі та основні засоби, а не еліти їх реалізують. У цьому режимі не еліти роблять більше, ніж просто слухають та коментують. Як і футбольні гравці, вони також роблять та приймають рішення, але загальний план, стратегія – складається тренером.

6. Переговори (так звані «торги»).

7. Дорадча участь. Не еліти (іноді між собою або іноді разом з елітами), дискутують між собою, залучаються до практичного вирішення проблем, задля створення угоди, яка буде прийнятною для усіх сторін [160, с. 432-433].

«Можливість час від часу брати участь у виборах – це омана, яка, насправді, не має нічого спільного із чистою демократією. Це можливість для групи обраних провадити вигідні для себе політичні рішення, підкріплена легально і легітимно. Творці партисипативної теорії (С. Ліпсет, Б. Барбер, К. Пейтмен та ін.) апелюють до прямої демократії, засуджуючи представницьку як таку, що не спроможна впоратися із завданнями, ключовими для суспільства, не здатна досягти суспільного блага. Однак, безперечно, пряма демократія нового зразку не тотожна відповідній демократії, що була представлена у давньогрецьких містах-полісах. По-перше, тому що громадянами на сучасному етапі розвитку демократичних суспільств визнається значно більша частина людей, а по-друге, тому що представники цього напрямку пропонують ряд механізмів реалізації нового виду прямої демократії в межах вже націй-держав (створення розгалуженої мережі чарунок самоуправління, перетворення політичних партій на масові рухи, формування нового типу громадянина тощо). Все це стає можливим за реалізації однієї вихідної вимоги – створення високоосвіченого суспільства, що ставить загальні блага вище за індивідуальні. Подібний рівень розвитку суспільства може бути досягнутий шляхом підвищення якості політичної освіти населення, для чого на загальнонаціональному рівні має відбуватися неперервне виховання мас шляхом використання останніх телекомунікаційних досягнень (так звана «теледемократія»), проведення обговорень і дебатів з приводу актуальних проблем того чи іншого регіону,

району тощо з залученням максимально можливої кількості населення, що мешкає або працює у цьому територіальному ареалі, задіяна у певній фаховій сфері тощо» [85, с. 41].

Варто зауважити, що якісна освіта – це запорука «здорового», вільного та багатого суспільства, як матеріально, так і духовно. Оскільки лише люди з розвиненим критичним мисленням, з яскраво вираженим відчуттям національної ідентичності мають змогу не піддаватися на спецоперації сучасних інформаційних воєн. Розвиток такого суспільства та формування громадянина нового зразка в Україні, можливе лише за умови зміни освітньої системи, справжньої та всебічної підтримки та розвитку науки.

Щодо спільного блага та особистого, варто зауважити що це дискусійне питання. Оскільки з однієї сторони, ідеології фашизму, комунізму та соціалізму, часто будуються на принципах колективізму. Але ані індивідуалізм, ані колективізм не є політичними ідеологіями, а є більше культурними цінностями. Зазвичай індивідуалісти виступають за те, щоб держава не втручалася у їх справи та думають більше про задоволення своїх особистих цілей. Колективізм навпаки, ставить інтереси певних груп вище окремих людей. До індивідуалістичних країн належать США, Канада, Данія, Швеція тощо. До колективістичних країн належать Китай, Росія, Італія. У зв'язку з певними історичними передумовами, Україна є більш колективістичною культурою, але з проявами індивідуалізму, який сформувався внаслідок боротьби за свою ідентичність. Про загальні блага, українці будуть думати лише після досягнення високого рівня індивідуалізму в країні, оскільки після задоволення своїх базових потреб реалізації, незалежності, праві бути собою – можливо думати про загальне благо та брати справжню, не гібридну участь у громадському житті.

«Демократія – це громадяни; громадянин – не лише формально-юридичний статус особи, але й сутнісна її характеристика, що передбачає певний рівень компетентності та громадянської участі; отже, демократія

неможлива без свідомої участі громадян у політиці та суспільному житті загалом» [47, с. 240].

«Разом з тим, демократія участі не може і не повинна підмінювати представницьку демократію – ефективне управління можливе лише за умови збалансованого поєднання цих двох видів демократичних механізмів» [1, с. 4].

Д. Гавента та К. Вальдеррама у своїй праці «Участь, громадянство та місцеве самоврядування» (*Participation, Citizenship and Local Governance*) виділяють певні бар'єри для посилення громадської участі:

1. Владні відносини. Оскільки контроль над процесами громадської участі зазвичай знаходиться в руках владних структур – це може стати перешкодою для ефективного залучення громадян.

2. Рівень організації громадян. Громадяни найбільш здатні протистояти існуючій владі там, де існують ефективні організації і громадянські рухи.

3. Навички участі. Залежно від рівня громадської участі (інформування, консультації, прийняття рішень, управління), процеси участі стають більш складними та потребують різних типів навичок, знань, досвіду, лідерських та управлінських умінь.

4. Політична воля. Четвертий бар'єр для посилення участі полягає у відсутності сильних та рішучих дій центральних органів влади у наданні та забезпеченні можливостей для участі на місцевому рівні. Також, відсутність політичної волі у працівників органів місцевого самоврядування щодо виконання законодавства, яке було прийнято з метою розвитку партисипативної демократії.

5. Рівень участі. Посилення участі в місцевому самоврядуванні пов'язане із посиленням прямого залучення громадян до прийняття рішень окремими особами чи групами. Мається на увазі, що зазвичай громадська участь закінчується складанням плану або виконанням програм, але не прийняттям конкретних рішень.

б. Дефіцит фінансових ресурсів. Це полягає у контролі та розподілі коштів вищими органами влади [162].

Українська науковиця М. Лендшел, активно досліджує думки такого теоретика політичної участі як Р. Далья. Варто зауважити, що Р. Далья був одним із основоположників концепції плюралістичної демократії. У своїх працях М. Лендшел зазначає, що американський вчений Р. Далья у 1971 р. стверджував, що ідеальним для участі є громади, які нараховують 50-100 тисяч жителів. Але вже через два роки, американський вчений зробив висновок про неможливість визначення певного ідеального розміру громад, демонструючи усвідомлення проблеми неефективності громадянської участі у малих муніципалітетах, незважаючи на позірну простоту доступу до органів влади [55].

Також, поруч із поняттям партисипативна демократія, у науковій літературі часто вживається поняття деліберативна демократія. Варто зауважити, що не можна ототожнювати партисипативну та деліберативну демократії, вони дуже близькі, але мають певні відмінності. Спільним є те, що у двох випадках присутнє залучення простих громадян до прийняття політичних рішень, але партисипація це більше про можливість активно брати участь, діяти, а деліберація це більше про обговорення, дебати між зацікавленими сторонами. Автором поняття «деліберативна демократія» вважається політолог Джозеф Бессет. Деліберативна (дорадча) демократія – це модель демократії, за якої за допомогою відкритої, прозорої дискусії, вирішуються важливі суспільно-політичні питання.

«Ідея деліберативної демократії передусім нагадує нам про таке: незважаючи на те, що в конституціях багатьох держав міститься твердження, що сувереном є народ, ми потребуємо не лише правової констатації цього факту, але й забезпечення ефективної реалізації народного суверенітету в політичних практиках. І саме практика обговорення (деліберативна практика) є тим механізмом, який дає змогу народному суверенітетові реалізуватися,

забезпечивши громадян процедурами раціонального формування політичної волі» [44, с. 74].

Як партисипативна демократія, так і деліберативна, мають свої переваги та недоліки. Наприклад, виділяють такі переваги деліберативної демократії:

1. Кращі результати політики, оскільки обговорення призводить до виважених громадських суджень, а не лише громадської думки. Ці процеси створюють простір для навчання, обговорення та розробки обґрунтованих рекомендацій, які є більш корисними для політиків та осіб, які приймають рішення.

2. Більша легітимність для прийняття важких рішень. Ці процеси допомагають політикам краще зрозуміти політичні пріоритети, цінності та причини, що стоять за ними, визначити, де консенсус є можливим, а де – ні.

3. Підвищує довіру громадськості до уряду та демократичних інститутів, надавши громадянам ефективну роль у прийнятті державних рішень. Громадяни більш схильні довіряти рішенням, на які вплинули звичайні люди, ніж рішенням, прийнятим виключно урядом або за зачиненими дверима.

4. Надає громадянам повноваження. Залучення громадян до активного обговорення також може зміцнити їхнє відчуття політичної ефективності (віру в те, що можна розуміти політичні справи та впливати на них).

5. Робить управління більш інклюзивним, відкривши двері для значно більш різноманітної групи людей. Використовуючи випадковий відбір і стратифіковану вибірку, вони залучають до державної політики та прийняття рішень зазвичай виключені категорії людей, такі як молодь, знедолені, жінки, інші меншини. Зміцнення доброчесності та запобігання корупції, гарантуючи, що групи та особи, які володіють грошима та владою, не можуть мати неправомірний вплив на державні рішення. Ключові принципи належної практики обговорення полягають у тому, що процес є прозорим, видимим [166].

Не завжди інструменти деліберативної та партисипативної демократії можуть використовуватися з благими намірами. «Ідеї партисипаторної та деліберативної демократії за необхідності можуть стати чудовими популістськими гаслами, що водночас характерне для політичного дискурсу не лише в Україні, але й в розвинених країнах Заходу. Розвиток партисипаторної та деліберативної демократії тісно пов'язаний з політичною практикою і в реальному політичному дискурсі супроводжується «емоційним» забарвленням демократичної ідеї, використанням її як символу боротьби за розширення прав та свобод громадян або як засобу «наближення» органів влади до громадян. Непоодинокими є випадки, коли такі інструменти ускладнюють прийняття рішень, дестабілізують внутрішню і зовнішню політику. Не менш небезпечним є використання ідеї забезпечення «реального» народовладдя популістами, що спостерігається і в Україні, і в світі» [2, с. 49-50].

«У підсумку нинішня палітра громадської участі є дуже розмаїтою, містить як справжні, так і цілком штучні, неправдиві елементи. На практиці їх зазвичай досить важко відрізнити, а ще важче довести справжність тих чи інших проявів демократії участі, чи навпаки – викрити маніпуляції та брехню. Як наслідок – у нинішніх умовах дуже складно скласти правильне уявлення про дійсний рівень розвитку громадянського суспільства та про активність й результативність громадської участі» [1, с. 10].

Оскільки дуже часто, особливо в демократіях які розвиваються, представники місцевих еліт, використовуючи інструменти партисипативної демократії, легалізують свої злочинні діяння, маскуючи це волею громади.

Також, як зазначає український науковець В. Бортніков, широка і пряма участь в умовах існуючих систем комунікації можлива лише в межах невеликих територіальних або виробничих спільнот. Тому йдеться, як правило, про місцеве самоврядування чи так звану виробничу демократію, в межах яких здійснюється загальна і безпосередня залученість громадян до обговорення, прийняття і реалізації рішень. Однак ця форма демократії має і

суттєві вади. Наприклад, можливість ухвалення некомпетентних рішень, безвідповідальність, що пов'язується з великою кількістю осіб, котрі приймають рішення, наявність технічних проблем забезпечення масової участі і механізмів узгодження спірних питань тощо [13, с. 47].

«Роблячи загальні висновки, можна зазначити, що партисипативна теорія посідає сьогодні одне із провідних місць у рейтинзі демократичних теорій, є добре знаною і популярною серед зарубіжних науковців, і має аплікативний характер, бо окремі її механізми активно застосовуються у практичній площині у США, Данії, Швейцарії, Іспанії тощо. Ключова ідея напряду полягає у можливості простих людей здійснювати самокерівництво. На думку партисипатистів, демократична політична система ще не реалізована у повній мірі, а відтак є неприпустимим збереження статус-кво, треба тяжіти до всезагального ефективного залучення мас до процесу вироблення рішення. Антидемократична позиція мас не є властивою їй іманентно, а провокується недостатнім рівнем освіченості і обізнаності, економічною нерівністю, відсутністю можливості дієво і результативно впливати на політичний процес» [85, с. 44].

Таким чином, можна зробити висновок, що демократія участі займає важливе місце у науковій вітчизняній та іноземній літературі, а також і в функціонуванні держави та суспільства загалом. Лише завдяки високоосвіченому громадянському суспільству, яке самовдосконалюється та активно бере участь у житті своїх громад, можливо зробити громади сильнішими. А сильні громади – це завжди сильна та незалежна країна. У вітчизняній та науковій літературі є багато різних праць щодо питання партисипативної демократії, досліджено різновиди партисипативного врядування, функції, моделі, рівні демократії участі, але недостатньо досліджена роль територіальної громади як суб'єкта реалізації громадської участі. Також, у зв'язку з тим, що децентралізаційна реформа була впроваджена в Україні не так давно, особливої актуальності набуває

питання впливу децентралізації влади на громадську участь на локальному рівні.

1.2. Теоретико-методологічні засади дослідження демократії участі та децентралізації влади (теорії, поняття)

Для того, щоб об'єктивно дослідити питання партисипативної демократії на локальному рівні, а також розкрити поняття децентралізації влади, потрібно охарактеризувати понятійно-категоріальний апарат дослідження. А саме, проаналізувати такі поняття як: територіальна громада, субсидіарність, децентралізація.

Перше поняття, яке потрібно проаналізувати – це територіальна громада, оскільки це важливий суб'єкт реалізації громадської участі. ТГ у системі публічного управління відіграє дуже важливу роль, оскільки громада є основою, фундаментом місцевого самоврядування. У зв'язку з тим, що недостатньо досліджена роль громади як суб'єкта політичних відносин у процесі децентралізації, важливо проаналізувати яким чином реформа місцевого самоврядування та ТОВ вплинула на роль ТГ у місцевому самоврядуванні та в державному управлінні загалом.

Існує багато наукових підходів до визначення ТГ, а саме: історичний, економічний, правовий, соціальний, тощо. «Публічно-правове визначення ТГ, яким найчастіше користуються державні управлінці, полягає у визначенні місця і ролі ТГ у системі місцевого самоврядування й організації публічної влади. ТГ має право на здійснення місцевого самоврядування, тобто ТГ можна розглядати як суб'єкт місцевого самоврядування. Вона є не просто інтеграційним об'єднанням, а дієздатним суб'єктом, що є політично, економічно та соціально активним, має необхідне фінансово-економічне забезпечення та відповідає за розвиток своєї території» [52, с. 50].

«Можна розглядати місцеве самоврядування як процес реалізації ТГ своїх інтересів в умовах взаємодії з державою та іншими територіальними громадами. Ефективність реалізації цих інтересів прямо пропорційно

залежить від рівня комунікації ТГ, який проявляється у степені усвідомленості її дій як єдиного цілого, здатності захищати власні невід’ємні права. І ключовим із цих прав, а, водночас, і механізмом їх реалізації, є право на місцеве самоврядування» [72].

«Потрібно зауважити, що територіальний підхід до визначення сутності ТГ фокусується на двох основних моментах: перший – інтеграційний, ТГ є об’єднанням мешканців; другий визначає територіальну основу їх функціонування – територія села, селища, міста, району. Слід зауважити, що такий підхід є обмеженим, адже не враховує соціальні, економічні, правові чинники функціонування ТГ» [52, с. 49].

«У західній правовій і соціологічній літературі приділялася значна увага дослідженню місцевих співтовариств. Як правило, це пояснюється функціонуванням у західних державах системи місцевого самоврядування і зростанням ролі локальної демократії в європейських інтеграційних процесах. У кожній країні є певні особливості в організації територіальних колективів. Вони мають різні назви, наприклад, в Італії, Бельгії, Швеції – це комуна, в Німеччині – община, у Франції – комуна, департамент, регіон, у Польщі – гміна» [8, с. 78]. В Україні – ТГ.

На думку О. Батанова, категорія «територіальна громада» найбільш оптимально розкриває сутність явища, яке вона характеризує, концентруючи у собі ціннісно-смісловий зміст місцевого самоврядування (його базові цінності, місце та значення в громадському та конституційному механізмі). До того ж це повністю відповідає національним історичним традиціям України. Довгий час у середні віки і до початку ХХ ст. в різних частинах України і за різних політичних умов громада була основною територіальною одиницею. Таким чином, на його думку, територіальна громада – це територіальна спільність, що складається з фізичних осіб – жителів, що постійно мешкають, працюють на території села або добровільного об’єднання в спільну громаду кількох сіл, селища або міста, безпосередньо або через сформовані ними муніципальні структури вирішують питання

місцевого значення, мають спільну комунальну власність, володіють на даній території нерухомим майном, сплачують комунальні податки та пов'язані територіально-особистими зв'язками системного характеру [5, с. 43-45].

На думку М. Пухтинського, громадою є АТО та спільнота жителів, що проживають на її території. Громада є первинним рівнем місцевого самоврядування, має власні представницькі, виконавчі органи місцевого самоврядування [108, с. 13].

Як зазначає науковець І. Тимечко, М. Орзіх розглядає ТГ як первинний суб'єкт місцевого самоврядування, – єдиний на території соціальний субстрат, який має власні інтереси», до складу якого входять громадяни України, іноземці, особи без громадянства, що постійно мешкають або працюють на даній території, або володіють на території нерухомим майном, або сплачують місцеві податки та збори» [124, с. 167].

Стаття 1 ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні» дає визначення поняття територіальної громади – жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними АТО, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, селищ, міст, що мають єдиний адміністративний центр [102].

Як вважає український науковець В. Малиновський, громада має стати основою локальної публічної влади, головним надавачем громадянам якісних публічних послуг. Без цього країна не в змозі подолати внутрішню кризу, призупинити глибоку руйнацію віками сформованого сільського способу життя, втрату духовних і культурних надбань, якими здавна славилася українське село. Громади мають бути сформовані на основі соціально-економічної моделі з урахуванням політичного, історичного, географічного, адміністративного, економічного, етнічного, демографічного принципів [62, с. 235-241].

На думку таких науковців як Ю. Бардачов, І. Лопушинський, Р. Плющ, постаючи частиною суспільства, кожна ТГ вирізняється комплексом важливих ознак: соціально-демографічною структурою, етнічним складом,

соціокультурною своєрідністю, особливостями економічного та політичного розвитку, історією існування. Внаслідок цього в кожній територіальній громаді базові характеристики соціальної дії конкретизуються дещо по-різному [4, с. 673].

«Досліджуючи погляди провідних науковців у питанні виділення основних ознак, які комплексно характеризують ТГ, варто виділити такі ознаки громади:

– *територіальна* – ТГ формується на певній території. Її членами є фізичні особи, які або проживають на цій території, або працюють, або володіють певним нерухомим майном;

– *соціально-психологічна* – ТГ існує за умови самоідентифікації кожного члена громади її частиною та усвідомлення спільності своїх інтересів. Громада – це передусім система постійних комунікативних зв'язків між членами спільноти;

– *історично-культурна* – громада існує та розвивається в часі, тому при обиранні напряму її розвитку необхідним є врахування історичних аспектів еволюції спільноти, її культурних і звичаєвих особливостей, які характеризуються впливом і на психологічний клімат у громаді, і на ендогенні зв'язки, притаманні спільноті;

– *політична* – ТГ є суб'єктом правовідносин і представником місцевої спільноти на політичній арені;

– *економічна* – місцева спільнота є власником комунального майна, розміщеного на її території, а її члени є платниками податкових платежів до місцевого бюджету. Громада функціонує для забезпечення її членів якісними громадськими послугами, може бути учасником виробничих процесів та є колективним споживачем;

– *природна* – ТГ формується та діє на основі самоорганізації, соціальної та економічної активності та потреби в постійному розвитку, застосовуючи принцип саморегулювання;

– *організаційно-функціональна* – ТГ – це система з горизонтальною організованістю політичних і соціальних мереж, яка діє спираючись передусім на демократичні принципи розвитку та за умови участі її членів у вирішенні питань свого життєзабезпечення з можливістю самоструктурування та утворення внутрішніх організаційних структур» [84, с. 323-325].

«ТГ як суб'єкт регулювання соціально-економічного розвитку території наділена функціями, які загалом збігаються з обсягом функцій системи місцевого самоврядування:

- нормотворча функція (створення статутів територіальних громад, прийняття нормативних актів, що регламентують діяльність громади);
- планування, програмування розвитку АТО базового рівня (стратегії розвитку ТГ, програми соціально-економічного та культурного розвитку);
- управління ресурсним потенціалом (земельні, лісові, водні ресурси);
- розвиток місцевої інфраструктури – утримання та будівництво доріг, водо-, газопостачання і водовідведення та благоустрій території;
- управління комунальним майном, що належить ТГ;
- бюджетно-фінансова функція (затвердження бюджетів і контроль за їх виконанням, визначення місцевих податків і зборів, що передбачені законом);
- управління мережею закладів соціальної сфери (утворення, реорганізація, ліквідація);
- інвестиційна функція (залучення інвестицій – державних, приватних, міжнародних у розвиток території);
- інформаційна функція» [52, с. 54-55].

Варто зауважити, що партисипативна демократія часто вживається поряд з такими поняттями як «громадянин», «громадянство», «громадянськість», «громадськість», оскільки мають певний безпосередній зв'язок.

«Поняття «громадянство» виражає формальну належність індивіда до певної політико-юридичної системи, його юридичний статус, що надається після досягнення відповідного віку або шляхом натуралізації, тобто юридичної процедури прийняття громадянства. Поняття «громадянськість» означає певний стан свідомості, духовно-моральну цінність, світоглядно-психологічну характеристику людини, обумовлену її суспільною самоідентифікацією, усвідомленням фактичної, а не лише формальної належності до конкретної спільноти. Громадянином вважався той, хто самоідентифікувався і був ідентифікований іншими як член громади та активний член суспільства. У Стародавньому Римі засновані на цивільних законах громадянські порядки вважалися втіленням найвищих настанов божественного розуму. Поняття *civitas* означало і «громадянство» (зокрема римське), і засновану на праві громадянську спільноту, яка творить державу, і народ. Від латинських термінів *civis* – «громадянин», *civilis* – «громадянський» та *civilitas* – «ввічливість», «шляхетність», «вихованість» пізніше в Європі утворилися терміни «громадянське (цивільне) суспільство» та «цивілізація». Отож громадянська ідея в античній традиції від самого початку була тісно пов'язана з ідеєю участі. Участь у житті спільноти, перш за все громади, є невід'ємною ознакою, атрибутом громадянства і водночас виявом громадянськості» [47, с. 242-243].

Маючи всі вищевказані ознаки та функції, ТГ є повноправним суб'єктом творення та здійснення політики та може повноцінно реалізовувати принцип субсидіарності. Саме з цим принципом, багато науковців пов'язують початок історії децентралізації з XVII ст., який сформулював Йоганнес Альтазіус.

«Субсидіарність (від лат. *Subsidiaries* – допоміжний) – організаційний і правовий принцип, згідно з яким завдання повинні вирішуватися на найнижчому, малому або віддаленому від центру рівні, на якому їх вирішення можливе й ефективне. Ідея субсидіарності споріднена децентралізації. Цей принцип став частиною права ЄС, як один з основних

механізмів стримування надмірної централізації. Згідно з принципом субсидіарності, влада повинна бути якомога ближче до громадян. Держава повинна проявляти ініціативу тільки в тих питаннях, де можливостей незалежних приватних осіб і організацій виявляється недостатньо. У випадку, якщо завдання може бути вирішене на місцевому рівні так само ефективно, як і на національному рівні, слід віддати перевагу місцевому рівню. Принцип відноситься не тільки до урядів, а й взагалі до всіх можновладців: партій, корпорацій, профспілок, лідерів політичних рухів, великих бізнесових та банківських структур» [42, с. 29-30].

Також, Папа Пій XI у своїх працях писав про важливість допомоги державі «знизу». Він підкреслював, що верховна влада держави повинна дозволити підлеглим групам вирішувати справи та проблеми меншого значення, оскільки в іншому разі, розсіюються зусилля держави. У такому випадку, держава буде вільніше, потужніше та ефективніше робити всі ті речі, які їй належать, бо лише вона може це робити, а саме: керувати, спостерігати, закликати, стримувати, як того вимагають обставини. Отже, влада повинна бути впевнена, що чим досконаліше буде дотримуватися порядок серед різних асоціацій, дотримуючись принципу «допоміжної функції», тим сильнішим буде соціальний авторитет та ефективність держави [176].

Варто зауважити, що децентралізаційна філософія була рушійною силою в перші роки Америки, і такі лідери, як Т. Джефферсон, були гостро чутливі до підступного посягання на централізм, яке вже почалося за їх життя. Джефферсон вбачав у децентралізації дух вільного суспільства, де кожна людина може брати участь в управлінні на локалізованій основі «знизу вгору» [165].

На думку Дж. Ст. Мілля, центральна влада може успішно виконувати лише значну частину адміністративних завдань країни. Він зазначає, що усі дослідники та мислителі визнають серйозним злом, що парламент присвячує свій час вирішенню великої кількості дрібних справ. Дослідник вважав за

необхідне розподілити обов'язки між центральною та місцевою владою [73, с. 34].

Він наголошував на тому, що політичні інституції (попри те, що це твердження часто ігнорують) створила людина, і всім своїм існуванням вони завдячують людській волі. Люди не побачили їх зненацька, прокинувшись одного літнього ранку. Аж ніяк не можна порівнювати їх з деревами, які, колись посаджені, «постійно ростуть», тоді як люди «сплять». З іншого боку, треба мати на увазі, що політичний механізм не функціонує сам собою. Його від початку створили люди, тож і далі вони мають ним керувати – навіть люди пересічні. Він потребує від них не простої мовчазної згоди, а активної участі, і має бути пристосованим до характерних рис та особливостей тих людей. Звідси випливає три умови. Народ, якому призначена певна форма врядування, повинен хотіти її прийняти, чи принаймні не бути до неї таким неприхильним, щоб чинити нездоланий опір її утвердженню. Крім того, народ повинен мати бажання та спроможність виконувати те, що потрібно для її тривалого існування. А щоб конкретна форма врядування досягала своєї мети, народ повинен мати бажання і змогу робити те, чого вона від нього вимагає [66, с. 135].

Варто зауважити, що в науці виділяють декілька концепцій місцевого самоврядування. Перша з відомих загальноновизнаних теорій організації місцевої влади – теорія природних прав вільної громади. Одним із основоположників цієї теорії був А. де Токвіль. Основною тезою цієї теорії було те, що поряд із законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади, потрібно виділити четверту – муніципальну.

Як писав А. Токвіль у своїй книзі «Про демократію в Америці», у країнах, де панує принцип народовладдя, кожна людина володіє рівною частиною цієї влади й кожна однаковою мірою бере участь у керівництві державою [126].

«У другій половині XIX ст. виникла громадівська теорія місцевого самоврядування. Прибічником громадівської теорії місцевого

самоврядування був український вчений М. Драгоманов, який сформулював концепцію федерації вільних громад. Ця теорія відображена в англосаксонській системі (правових системах Великої Британії, США, Канади, Австралії тощо). Її основними рисами є: формальна автономія і самостійність місцевого самоврядування; відсутність на місцях уповноважених центрального уряду, які опікують ОМС – креатури парламенту (Велика Британія) чи штатів (США)» [37]. Основним принципом цієї теорії є «дозволено все, що не заборонено законом».

Основні положення «державницької теорії» місцевого самоврядування були розроблені німецькими вченими Р. Гнейстом і Л. Штейном у XIX ст. Згідно з цією теорією, місцеве самоврядування є однією з форм організації державної влади на місцях, головною відмінністю якої є активне залучення до вирішення локальних питань місцевого населення. З точки зору державницької теорії передача деяких повноважень державного управління до компетенції місцевих громад є необхідною для того, щоб забезпечити більш ефективно прийняття рішень на місцевому рівні [17]. Основним принципом цієї теорії є «дозволено все, що прямо передбачено законом».

«Прибічники громадівської теорії місцевого самоврядування схильні розглядати територіальний колектив (громаду) та його представницькі органи як джерело і суб'єкти такої публічної влади, яка не належить державі, а є самостійною, так званою «муніципальною владою». Найбільш активно думка про організацію влади в громадах та її співвідношення з державною владою почала розвиватися в середньовічній Європі. Її розвиток був пов'язаний з прагненням окремих міських громад, в яких набирав силу торговельно-промисловий капітал, вийти з-під владного та юридичного впливу землевласників. Останні, звичайно, намагалися не допустити цього. Звідси народжувалась ідея про перевагу громади та її права над державою, тому що громади історично формувались раніше від неї» [47, с. 417].

На думку В. Сухоноса, погляди Л. Штейна тісно примикали до громадської теорії самоврядування. Він був ближче до неї, ніж Р. Гнейст.

Зокрема, для нього держава і самоврядні союзи є суспільними організаціями. На державі лежить здійснення завдань загальнодержавного значення, а на органах самоврядування здійснення місцевих, спеціальних завдань, які, в силу свого місцевого значення, і повинні бути доручені органам місцевого самоврядування, як установам, що близько стоять до місцевості і безпосередньо зацікавлені у здійсненні місцевих справ. Л. Штейн, вказуючи на переважне значення громади в усіх її видах, відзначав, що одного громадського самоврядування недостатньо. Необхідно ще мати на увазі об'єднання людей для спільної мети. Завданням державного управління, на його думку, є загальний інтерес, а завданням самоврядування – особливий інтерес, які взаємопов'язані [121, с. 27-29].

Також, виділяють теорію муніципального дуалізму. Вона характеризується поєднанням позитивних сторін громадівської та державницької концепцій місцевого самоврядування. Така теорія має на меті не допустити роздвоєння влади, узгодивши основні дії держави та ОМС. Щодо України, то декілька разів за історію незалежної України, змінювалися пріоритети щодо вибору підходящої концепції місцевого самоврядування. Варто зауважити, що після 2014 р., Україна почала схилитися більше до громадівської теорії, у зв'язку із впровадженням в Україні децентралізаційної реформи.

«Аналіз наявних концептуальних моделей і теорій місцевого самоврядування доводить, що вирішальний вплив на формування сучасної моделі муніципального управління мають громадівська та державницька теорії, котрі отримали своє практичне втілення в концепції муніципального дуалізму. Водночас магістральним напрямом еволюції органів місцевого самоврядування в Європі є шлях до зростання їх політичної суб'єктності, розширення прав і можливостей громадян щодо права на активну участь у вирішенні справ місцевого значення, а відтак покращення якості життя, отримання послуг, що надаються в межах компетенції самоврядного інституту. Відповідно концептуальні моделі місцевого самоврядування в

провідних європейських країнах, які пройшли етап децентралізації десятиліття тому, акцентують увагу на проблемах належного управління або адміністрування». [119, с. 13]

«Деякі сучасні науковці пов'язують децентралізацію з економічною теорією та узагальнюють це у таких основних тезах:

1. Децентралізація забезпечує більш ефективне розміщення ресурсів у громадському секторі. Система, при якій рішення про розміщення ресурсів у суспільному секторі приймаються на регіональному та муніципальному рівні, робить суспільний вибір більш точним, дозволяючи враховувати місцеві особливості суспільних переваг.

2. Децентралізація сприяє росту підзвітності органів державної влади в питаннях витрачання бюджетних коштів. Суть даного аргументу полягає у тому, що при децентралізації зв'язок між сплаченими податками й отриманими суспільними благами і послугами виявляється більш прямим і прозорим, оскільки податки стягуються там, де здійснюються бюджетні витрати.

3. Наявність власної податкової бази спонукає регіональну і місцеву владу вживати заходів для її розширення, тобто заохочувати розвиток регіональних і місцевих економік.

Наділення регіональної і місцевої влади правом самостійно розпоряджатися бюджетними коштами стимулює їх до скорочення необґрунтованих витрат у суспільному секторі» [54, с. 8].

«Якщо взяти, що демократія означає правління народу, то політична децентралізація, шляхом сприяння участі людей у прийнятті рішень, сприяє демократії. Насправді, не було б жодної цінності у політичній децентралізації, якби вона не була б пов'язана зі сприянням участі місцевих жителів або їхніх представників у процесі прийняття та реалізації рішень» [173, с. 11].

«У наукових дослідженнях радянських часів концепцію місцевого самоврядування взагалі вважали плодом буржуазної державознавчої науки,

неприйнятної для соціалістичного суспільства з його формою організації державної влади в центрі і на місцях, побудованій за принципом її єдності і неподільності» [152, с. 135-136].

«Варто зауважити, що історія децентралізованої держави є історією суперечностей, пов'язаних із пошуком найкращої форми організації держави. Внутрішньополітичний розвиток України та зовнішня ситуація загострили питання децентралізації влади. Проблема децентралізації влади є не новою в Україні, проте залишається актуальною. Потребує вивчення та приведення у відповідність з Конституцією України правове регулювання цих проблем. Удосконалення АТУ будь-якої країни постає відразу після здобуття державою незалежності. Зрозумівши те, що відразу після здобуття незалежності, Україна не зможе ефективно і вдало провести АТР в зв'язку з тим, що в перші роки незалежності постало безліч питань, які потребували негайного вирішення» [46, с. 97].

«Однак, деякі політичні сили того часу вже мали дуже чіткі та демократичні уявлення про розвиток місцевого самоврядування в Україні. А саме, у «Концепції державотворення в Україні» Народного руху України 1992 р. обстоювалася парламентсько-президентська форма державного правління, децентралізований територіальний устрій та демократизація системи місцевого самоврядування. У ній, зокрема, наголошувалося на тому, що «При збереженні унітарної форми державного устрою слід відмовитися від суперцентралізованої територіальної організації штучно запровадженої в Українській РСР в сталінський період у вигляді обласного та районного адміністративно-територіального поділу». Натомість пропонувалося в перспективі розпочати процес децентралізації та переходу до земельного адміністративно-територіального поділу. Перехід до регіоналізації «вивільнить центральні органи влади від вирішення місцевих (регіональних, земельних) проблем, даючи їм змогу сконцентрувати свою увагу на питаннях глобальних, концептуальних. Крім того, земельна адміністративно-

територіальна організація України матиме внутрішній імунітет проти тоталітарних тенденцій з боку центральної влади» [63, с. 21].

«Проведення в країні АТР та реформи децентралізації, що супроводжується укрупненням ТГ та підвищенням їх ролі у вирішенні питань місцевого розвитку, вимагає формування якісно нового погляду на ТГ базового рівня. З одного боку, з введенням змін до Бюджетного та Податкового кодексів створено можливості підвищення фінансової спроможності ТГ, а з іншого – підвищено їх відповідальність за розвиток територій» [52, с. 47].

Саме фінансовий аспект є одним із найсуттєвіших, від якого, у великій мірі, залежить успішність функціонування ТГ. Наявність економічно активних суб'єктів підприємницької діяльності, достатня кількість кваліфікованих трудових ресурсів, розвинена промислова та соціальна інфраструктура – все це та багато іншого є основою для успішного розвитку громади [71].

Реформа місцевого самоврядування та ТОВ запроваджена в Україні для побудови децентралізованої унітарної держави. Варто зауважити, що у 2014 р. після анексії Криму та російської агресії на сході України, зі сторони Російської Федерації були наміри розхитати ситуацію, шляхом поширення дезінформації про реформу децентралізації. З метою дестабілізації ситуації всередині країни, поширювалися інформація про так звану федералізацію України. Як відомо, різниця між унітарно-децентралізованою державою та федеративною полягає в тому, що адміністративно-територіальні частини федерації на рівні регіонів мають значно ширші повноваження, аж до права виходу зі складу держави.

«Як і в усьому світі, децентралізація в Україні приводить до позитивних наслідків для повсякденного життя громадян. Державне управління стає більш раціональним, гнучким, зрозумілим та інтерактивним. Зміцнюються відносини між державою та суспільством, підвищується демократична відповідальність чиновників. Оскільки прозорість розподілу

ресурсів збільшується, можливості для реалізації корупційних практик поступово зменшуються. Полегшуються економічна активність і міжрегіональне суперництво місцевих громад. Міста, селища й села можуть легше співпрацювати одне з одним, але також конкурують між собою за інвестиції, туристів, проекти, персонал і гранти. Талановита молодь у провінції одержує кращі шанси на самореалізацію у себе вдома. Громадянська активність заохочується та використовується для суспільного блага. Ініціативи й ідеї знизу можуть швидше трансформуватися у фактори реальних змін і послужити прикладом для загальнонаціональних інновацій» [130].

«Проблеми децентралізації у контексті сучасних євроінтеграційних процесів, що відбуваються в Україні з 2014 р. є надзвичайно актуальними. Жодна держава не може вважатися демократичною без територіальної децентралізації державної влади. Європейський вибір проголошено основним стратегічним напрямом внутрішнього та зовнішньополітичного розвитку України. Децентралізація є основною вимогою для країн-кандидатів на вступ до ЄС. Самоорганізація населення у територіальних громадах для вирішення питань місцевого значення – ключове питання демократії. Децентралізація є умовою ефективного територіального розвитку, шляхом до демократизації та справжнього народовладдя в Україні. Важлива її умова – забезпечення послідовності у здійсненні цього процесу. Органи влади зобов'язані забезпечити участь народу в управлінні політичними і економічними процесами в державі; створити умови для посилення інститутів місцевого самоврядування з метою ефективного здійснення ними самоврядних функцій; забезпечити дієвість системи служби в органах місцевого самоврядування шляхом підвищення їх професійного рівня й оплати праці; здійснювати ефективну політику, спрямовану на подолання диспропорцій в економічній та інших сферах розвитку територій, тощо» [74].

Децентралізація поверне людям відчуття того, що вони є господарями своєї землі, поверне їм владу і дасть контроль над нею, до влади прийдуть

нові ефективні, незаполітизовані лідери, які зруйнують «український картковий будинок», що потягне за собою зміну в ментальності українців [136, с. 18].

Щодо методологічних основ дослідження, то у дисертаційному дослідженні використано низку методів, підходів та принципів. Для вивчення взаємодії ОМС, політичних партій, громадських організацій та ТГ, було використано *інституційний метод*, результати якого відображаються у другому розділі, а саме у підрозділі 2.3. Вплив політичних партій на громадську участь та 2.4. Роль інститутів громадянського суспільства в активізації ТГ. Для аналізу питання формування української ментальності, політичної культури та їх впливу на сучасну поведінку мешканців ТГ було використано *історичний метод*, результати якого відображаються у першому розділі, а саме у підрозділі 1.3. Вплив української політичної культури на розвиток партисипативної демократії. Для повного та цілісного аналізу процесу децентралізації влади та активізації ТГ, за допомогою *системного методу*, вдалося чітко визначити місце ТГ у питанні розвитку суспільства, результати якого відображені у першому розділі, а саме у підрозділі 1.2. Теоретико-методологічні засади дослідження демократії участі та децентралізації влади (теорії, поняття), а також у другому розділі. Також, було використано *порівняльний метод*, який включає деякі питання кросснаціональних, кросскультурних та кроссінституційних порівнянь України з Чехією та Польщею, результати якого відображені у третьому розділі. Також, метод порівняння було використано при протиставленні громадівської та державницької теорій місцевого самоврядування, результати якого відображені у першому розділі, а саме у підрозділі 1.2. Теоретико-методологічні засади дослідження демократії участі та децентралізації влади (теорії, поняття).

Метод *контент-аналізу* використовувався задля вивчення законів, підзаконних нормативно-правових актів України та інших документів у сфері місцевого самоврядування України, Польщі та Чехії, результати якого

відображені у першому розділі, а саме у підрозділі 1.4. Політико-правове забезпечення розвитку партисипативної демократії в Україні, а також у третьому розділі.

Використовуючи метод *опитування*, шляхом направлення письмових запитів до голів ТГ Волинської області, вдалося зібрати інформацію у 54 ТГ Волинської області про кількість проведених загальних зборів та громадських слухань, зареєстрованих місцевих ініціатив, поданих електронних петицій, створених ОСН. Також, було встановлено у яких громадах Волинської області затверджені стратегії розвитку, статuti, Положення про загальні збори, Положення про місцеві ініціативи, Положення про громадські слухання, Положення про консультації з громадськістю, Положення про ОСН, Положення про бюджет участі. Результати якого відображені у другому розділі, а саме у підрозділі 2.1. Громадська участь у процесі формування ОТГ.

Використовуючи *інтерв'ювання*, вдалося особисто поспілкуватися з працівницею міської ради чеського міста Ржічани (*Říčany*), яка займається партисипативною демократією, результати якого відображені у третьому розділі, а саме у підрозділі 3.1. Чеський досвід залучення громадян до участі у місцевому самоврядуванні.

Підсумовуючи вищевикладене, варто зауважити, що питання децентралізації влади та демократії участі є широко досліджуваним як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями. На нашу думку, недостатньо досліджена роль громади як суб'єкта політичних відносин у процесі децентралізації. Саме тому, важливим завданням є застосування політичного підходу до вивчення ролі ТГ та дослідження яким саме чином, реформа місцевого самоврядування та ТОВ України вплинула на розвиток партисипативної демократії.

1.3. Вплив української політичної культури на розвиток партисипативної демократії

Дуже часто нерозуміння своєї природи та історії призводить до серйозних помилок, що здійснюються на державному рівні, аж до втрати життів. Тому розуміння своєї історії, природи та культури, допоможе зберегти українську ідентичність та допоможе врятувати країну від зовнішньої агресії Росії, впровадивши ефективну модель місцевого самоврядування.

«Політична культура – це сукупність усталених уявлень, переконань, цінностей, орієнтацій, традицій, релігійних вірувань, зразків поведінки, символів, які склалися в ході історичного досвіду суспільства, змінюються внаслідок розвитку цивілізації та проявляються в політичній свідомості, політичній активності громадян та функціонуванні політичних інститутів» [9, с. 71].

«Політична культура – результат пізнання й осмислення (інтеріоризації) людьми взаємин з іншими членами соціуму у різноманітних формах, здійснення практичної взаємодії з ними на основі певного ставлення до своїх суспільних прав та обов'язків, з одного боку, та до суб'єктів влади – з іншого; здатність до встановлення й дотримання певного порядку, суспільного ладу, способу існування громадою» [47, с. 245].

«Для того щоб зрозуміти політичну культуру українців і суть українського суспільства, треба звернути увагу на джерела впливу, які протягом історичного шляху стимулювали чи спиняли розвиток української політичної культури. Досліджуючи зв'язок політичної культури і політики, можна дійти висновку, що причини не тільки в несприятливих зовнішніх обставинах, але й у ментальності української нації. Ментальність – це спільне «психологічне оснащення» представників певної культури, що дає змогу хаотичний потік різноманітних вражень інтегрувати свідомістю в певне світобачення. Отож ментальні настанови на всіх рівнях – від ідейно-

теоретичного до буденно-емоційного та несвідомого – мають стати невід’ємними компонентами формування політичної культури» [79, с. 30].

Дослідженням особливостей українського менталітету займаються такі науковці, як О. Терентьєва, зокрема, вона дослідила питання менталітету – як чинника розвитку державотворення в Україні. Історичний вплив на українську ментальність, ми можемо вивчати у працях П. Кравченка. Також, дуже ґрунтовний аналіз саме ментальних чинників процесу становлення та розвитку системи місцевого самоврядування, можна знайти у наукових дослідженнях М. Іванова.

Варто зауважити, що дослідженням питання українського менталітету займаються не лише науковці, політологи, культурологи, але й лікар-психотерапевт О. Стражний, автор книжок, виданих в Україні, Угорщині, Франції, Італії, Іспанії, Мексиці, Німеччині. [147, с. 231].

«Ментальність – це сукупність стійких духовних цінностей, навичок, звичок, стереотипів поведінки, символів і способу мислення, яка відображає уявлення етнічної спільності людей (певної епохи, географічної області і соціального середовища) про навколишній світ. Ментальність обумовлює мотиви поведінки і вчинки людей, закріплюється в їхній свідомості в процесі спілкування. Формування національного менталітету пов’язане з рядом історичних, соціальних, геополітичних, культурних і природно-кліматичних факторів» [82, с. 21].

У зв’язку з тим, що Україна розташована між ЄС та Російською Федерацією, українці мають як радянські, так і європейські звички та цінності. Саме тому, важливо дослідити вплив «радянського архетипу» на український менталітет та який вплив він має на реалізацію реформи децентралізації влади та розвиток партисипативної демократії в Україні.

«Розподіл українських земель мав фатальні наслідки: втрата зв’язків між українським народом як єдиним цілим та формування подвійності менталітету українців. Але на глибинному рівні основні риси українського національного менталітету збереглися. Радянська влада залишила у

спадщину менталітет, який відповідав цінностям росіян, тому найлегше він засвоювався мешканцями Наддніпрянської України. Колективізм протиставлявся індивідуалізму, наслідком чого стала «забюрократизованість» системи державного управління. Держава розглядалась як вищий колектив з правом регулювання діяльності підлеглих. За такою системою бюрократія як носій колективістської ментальності контролювала життєдіяльність усього суспільства. З метою полегшення нав'язування владного порядку, радянська влада нищила національні ознаки, що призводило до маргіналізації суспільства, а в сукупності – до сприйняття влади як насильства, недовіри до неї, уявлення про цілковиту марність будь-якої соціальної активності та очікування «месії» – рятівника країни» [122, с. 8].

«Ми разом зі значною частиною Європи, Азії та навіть трохи Африки – посткомуністичне суспільство. А це значить – стали об'єктами масштабного експерименту створення суспільства рівних у бідності, матеріальній та духовній. Наслідки цього експерименту для українців були болючіші, ніж для інших посткомуністичних суспільств, тому що ми були перші серед тих, на кому його випробовували. Тому що ми ще й пострадянське суспільство – зразок найгіршого з посткомуністичних. І навіть серед пострадянських країн Україна вирізняється важчою ситуацією. Українці стали жертвою такого виняткового навіть для радянської системи злочину як геноцид. Тому до свого переліку маємо додати ще й ознаки пост геноцидної нації, з досі помітними демографічними втратами, з деформованою структурою суспільства (браком еліти, відсутністю середнього класу), з покаліченою масовим страхом суспільною свідомістю. Ще один «пост» сягає більших глибин історії – йдеться про постколоніальну спадщину. Сотні років українці не мали своєї держави, їхні терени були частиною чужих імперій. І то більшість – частиною однієї з найгірших в історії імперій, Росії, яка свою місію бачила не в підтягуванні підкорених до вищого цивілізаційного рівня, а навпаки, у їх пониженні. Усі перелічені «пост» – це те, що ми пережили, те,

що нас не зламало, але точно змінило. Звісно, неправильно причини всіх негараздів шукати в минулому. Але наївно і небезпечно намагатися ігнорувати вплив такого важкого минулого на сьогоднішній день. Тому його треба пам'ятати, аналізувати, конвертувати в досвід. Можливо, усі ці наші «пост» допоможуть вижити нам у теперішню епоху пост правди» [25, с. 424].

Як зазначає В. Малиновський, люди перманентно не довіряють владі і багато хто діє за принципом «скільки в державі не кради – все одно свого не повернеш». У результаті такої ситуації, навіть до потрібних ініціатив держави люди ставляться з пересторогою та недовірою [62, с. 235-241].

«Українець бажає бачити у владі батька, який опікується своїми дітьми, а в державі – родину, у якій про кожного турбуються та створюють умови для реалізації творчого потенціалу. Цей архетип обумовлює зосередженість на почуттях, а не на умовах їх виникнення (так званий чуттєвий анархізм українського народу). Також, однією з особливостей українського менталітету – є екзекутивність. Вона пов'язана з домінуванням у психіці українців жіночого начала (хоча не є синонімом жіночості), орієнтує людину на репродуктивно-відтворювальну діяльність, уникнення наднормативності, нестандартності. Емоційно-етичні начала передбачають життя українця в умовах поміркованого традиціоналізму, консерватизму. Водночас екзекутивність виявляється в орієнтації переважно на виконавчу діяльність, у концентрації уваги на поточних проблемах. Вона сприяє сакралізації образу жінки, яка віддає перевагу покорі перед негараздами, відмовляється від опору злу. Слухняність, певне уникання ініціативи, романтичність, певна незахищеність, наївність, потреба в сильному захисникові – все це вияви екзекутивності. Так, життя у складі Російської імперії поступово сформувало «малоросійський синдром», комплекс «молодшого брата», провінційності тощо» [56].

«Сучасна політична й управлінська еліта переважно формувалась саме за радянських часів, тому несе у собі ментальні риси тодішнього устрою. Вона запозичила зразки управління, які характеризуються відривом влади від

народу, ігноруванням вимог опонентів, нехтуванням громадської думки, вирішенням власних матеріальних інтересів, тяжінням до розв'язання проблем державного та суспільного життя лінійними методами так званого «ручного управління» [122, с.8].

Тому саме децентралізаційна реформа може сформувати в Україні якісний, професійний, європейський колектив представників місцевого самоврядування, оскільки у зв'язку з наділенням ОМС новими серйозними повноваженнями, посадовці просто змушені змінювати свої старі звички та стиль управління.

«Поруч з негативними рисами, можна виокремити позитивні риси української ментальності, які можуть допомогти у реформуванні України. Насамперед потрібно відзначити таку національну рису, як хазяйновитість. Більшість вищих керівників Радянського Союзу були вихідцями з України. В українця в генах закладено все впорядкувати, налагодити, відремонтувати. Українець – універсал. Він легко опановує кілька суміжних професій, у скрутних ситуаціях вміє швидко знайти нестандартне рішення. У цьому йому допомагає його особливе світовідчуття – з витіювато-оптимістичним началом, образністю і прагненням все прикрашати. Це – світовідчуття в стилі бароко. Воно притаманне не тільки українським архітекторам, художникам, письменникам, а й кожному українцеві. Цей стиль мислення вирізняв і запорозьких козаків, котрі здобували перемоги не завдяки силі, раціональній тактиці чи «залізній» дисципліні, а завдяки діям, яких від них ніхто не очікував. Жвавість, нестандартні ходи, несиметричні відповіді – усе це дає про себе знати як в українській економіці, так і в геополітиці. І в цьому наш психологічний козир. Адже ці риси не властиві ні європейцям, ні американцям. Миролобність, неагресивність, вміння уникати зіткнень – це чинник стабільності, добра, можливість для розміщення в Україні виробництв західних корпорацій» [51].

«Стратегічно важливим компонентом традиційної української ментальності виступає громадоцентризм як схильність до різноманітних форм самоорганізації та самоврядування» [86, с. 94].

Саме з початком впровадження реформи місцевого самоврядування в Україні, що розпочалося у 2014 р., можна дослідити цю сторону української ментальності. Вона проявилася у активному добровільному об'єднанні громад, у самоорганізації та вирішенні локальних проблем на місцях. Звичайно, до цього процесу були залучені не лише мешканці громад, але й міжнародні та вітчизняні експерти, політичні сили, журналісти, науковці, громадські активісти. Було затрачено багато ресурсів, як фінансових, так і людських. Без сумніву, значну роль відіграла наявність політичної волі у цьому питанні.

«Ця риса українців є спорідненою з американською та європейськими націями, котрі сформували свої демократії на громадівській основі. І вона суттєво відрізняє українців від авторитарних суспільств, зокрема росіян, в основі менталітету яких лежить віра у верховного правителя, який спроможний забезпечити їхнє існування. Саме цей чинник виступає основою сучасного процесу децентралізації в Україні. Історична місія українського громадоцентризму полягає в тому, що він має виступити запобіжником руйнівної для Української держави федералізації та фактором подолання етатистської аномії великої частини сучасного українства» [86, с. 100].

«У різних типах суспільства людина виробляє певний спосіб (модель) ставлення до трьох головних об'єктів – до самої себе як суб'єкта суспільних відносин; до інших людей і груп; суспільного і політичного ладу; що існує, та чинної влади. Іншими словами, політичну культуру слід визначати у термінах: а) самоідентифікації, б) ставлення до інших, в) ставлення до соціального й політичного ладу та влади, яка його забезпечує. У площині самоідентифікації відбувається усвідомлення людиною власної значущості шляхом порівняння себе зі спільнотою (референтною групою), до якої вона відчуває причетність або прагне належати, визначення свого місця і ролі в

ній, усвідомлення власних прав та обов'язків. За цим параметром можна розрізняти, для прикладу, такі стани політичної культури, як «рабська», «підданська», «пролетарська», «націоналістична», «патріотична», культура «маленької людини», «начальника», «активіста», «громадського діяча», «лідера», «дисидента». У вимірі ставлення до інших людей і суспільних груп, взаємодії суб'єктів між собою виокремлюють стани: а) солідарної кооперації, зацікавленого партнерства, готовності до розв'язання конфліктів, обміну ресурсами, взаємодії й взаємодопомоги; б) нейтрального співіснування, індиферентності, байдужості; в) взаємовиключної конфронтації й антагонізму, ворожості, принципового налаштування на непримиренну, безкомпромісну боротьбу. Що ж до такого аспекту політичної культури, як ставлення до соціального порядку, то воно визначається тим, як люди сприймають суспільний лад, що існує, наскільки вони обізнані зі структурою, принципами й механізмами функціонування політичної системи, чи вони дотримуються правил та норм, які регулюють взаємодію індивідів і груп між собою та з владою, чи довіряють державним і політичним інститутам, чи цінують цей порядок, вбачаючи в ньому умови й обставини досягнення цілей і задоволення власних інтересів, чи готові перебувати в рамках чинного «правового поля», узгоджувати з його вимогами власні дії, визнавати пріоритетність інтересів суспільної стабільності, безпеки і згоди» [47, с. 247].

«Чисті» типи політичної культури (за Алмондом і Вербою):

– «Парафіяльна» політична культура (її ще називають «традиційною», «патріархальною») властива суспільствам, що існують на засадах кровно-родинної залежності, суворого дотримання ієрархії, обумовленої походженням і віком людей, беззаперечності авторитету старших, патерналістській залежності від них молодших;

– «Підданська» модель політичної культури властива суспільствам етатистського типу, в яких держава домінує над спільнотою, підпорядковує її собі. Даний тип політичної культури позначений пасивною політичною поведінкою людей, їхньою орієнтацією на панівні офіційні цінності й норми,

відсутністю самостійного осмислення цих цінностей, переважанням споживацько-патерналістського ставлення до влади (сподівання на її турботу або ж, навпаки, очікування покарань від неї), несприйняття людьми себе в якості самодостатніх політичних акторів;

«Учасницька» політична культура, або культура залученості, властива суспільствам, в яких улаштування й функціонування держави узгоджується потребами та очікуваннями спільноти, громадянського суспільства. Ця модель політичної культури характеризується активною участю індивідів у громадському житті. Така активність спирається на порівняно високу політичну освіченість громадян, на їх переконаність у здатності впливати на процес ухвалення суспільних рішень шляхом особистої участі» [47, с. 246].

Варто зазначити, що беручи до уваги усі вищезгадані типи культури, була сформована громадянська культура (*civil culture*) як поєднання рис учасницької, підданської та парафіяльної типів культури.

Саме після Революції Гідності, яка відбулася в Україні у 2013-2014 рр., можна простежити активну фазу розвитку учасницького типу політичної культури українців. Варто зауважити, що підґрунтя для цього типу культури було закладено і під час інших революцій. Євромайдан (Революція Гідності) сприяв розвитку та створенню громадських організацій, кооперації журналістських спільнот, об'єднанню підприємців тощо. Під час цих подій, в українському суспільстві відбулася справжня зміна політичної, колективної свідомості, сформувалися нові європейські цінності та переконання, що в результаті сприяло політичній активності громадян у наступні роки.

Як зазначає В. Малиновський, саме реформа місцевого самоврядування може вирішити надзвичайно важливе політичне завдання: децентралізувати владу до рівня громад означає мінімізувати прояви сепаратизму. Адже, коли громадяни проживають в упорядкованих населених пунктах з розвиненою інфраструктурою, задоволені своїм рівнем життя, якісним наданням публічних послуг, то їх неможливо спровокувати на політичні акції, спрямовані на розчленування держави. Заможне життя людей унеможливилює

відцентрові тенденції на великих територіях, навпаки – воно є об'єднуючим началом консолідації нації. У контексті нинішніх подій слід наголосити, що децентралізовану демократичну державу неможливо втягнути у нове імперське утворення, чого так настійливо домагається Кремль [62, с. 235-241].

«Майстри дестабілізацій у Кремлі, ще під час українського спротиву на Майдані, розпочали ідеологічну обробку цілих українських регіонів, соціальних та етнічних груп, аби не допустити в Україні реальної децентралізації, яка скріплює та солідаризує країну. Кремль, на відміну від європейців, замість децентралізації намагається зіштовхнути Україну на шлях федералізації, аби «розібрати» її на частини, такі квазі-незалежні «новоросії» та «народні республіки», які б увійшли в суперечки або взагалі у військові розбірки між собою, аби потім взяти їх під свій протекторат. Настійні вимоги Кремля «федералізувати» Україну, не тільки руйнують загальноукраїнський простір, розбещують регіональних політиків, але й викликають у українських патріотів побоювання, що під «децентралізацією» нам може бути нав'язано «федералізацію» [125].

«В Україні можна знайти зразки добре організованих ТГ і громад-асоціацій. Проте є чимало населених пунктів, районів та областей, де політична культура загалу дуже повільно звільняється від стереотипів авторитаризму. Помітні зміни стану політичної культури в Україні розпочалися після подій, пов'язаних з президентськими виборами 2004 р. Головним позитивним наслідком цих подій стало те, що у суспільній свідомості вкоренилася віра в те, що люди мають право і можуть виступати з протестом проти неправових дій влади. Формуванню політичної культури демократичного типу сприяє поширення практики захисту громадянами своїх прав у судах, згуртування для спільного відстоювання інтересів (наприклад, протидії забудовам у містах) і розв'язання проблем громад, висловлення власної думки, навіть якщо вона не збігається з думкою більшості чи урядовою директивою» [47, с. 252].

«Також, крім зміцнення української держави в цілому, багато українських політиків стали розглядати децентралізацію як своєрідну протиотруту від гібридної війни Росії, зокрема. Глибше залучення простих українців у державні справи з допомогою децентралізації підтримує національну згуртованість населення України та громадянський дух її громадян. Також, важливий аспект децентралізації України полягає в тому, що вона підтримує триваючу інтеграцію країни в політичний і правовий простір ЄС у рамках програми «Східне партнерство», розпочатої у 2009 р., і Угоди про асоціацію, підписану 2014-го. Децентралізація допомагає підготувати майбутню заявку Києва та одержати в остаточному підсумку повноправне членство в Євросоюзі» [130].

Оскільки саме незворотність стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства в ЄС та НАТО є закріпленим в Конституції України.

«Чи не найбільшою мірою демократизм суспільного ладу залежить від самих громадян, а не від влади, встановленої над ними, чи від партій, які роблять вигляд, що піклуються про них. З-поміж множини визначень демократії назвемо таке, відповідно до якого справедливі суспільні порядки, ефективне громадянське урядування, доречні урядові та політичні інститути бувають наслідком перш за все політичної культури людей як способу їхнього ставлення до себе, до інших та до суспільного ладу, участі громадян у суспільному житті» [47, с. 240-241].

Як зазначає українська науковиця А. Колодій, відомий американський політолог Ф. Фукуяма показав, що є «чотири рівні, на яких має відбуватись зміцнення демократії»: ідеологія, політичні інституції, громадянське суспільство, культура. Зміни на рівні громадянського суспільства, за його словами, відбуваються набагато повільніше, ніж на двох перших рівнях, а їх швидкість значною мірою залежить від особливостей культури [47, с. 146].

Варто зауважити, що за останні декілька років, Україна активно розбудовувала громадянське суспільство, підписавши низку договорів з міжнародними партнерами та залучаючи різноманітні фонди та організації,

які здійснюють грантову підтримку для реформування сучасної України [143, с. 101].

Кошти та гранти як міжнародних, так і українських фондів та організацій є дуже важливим джерелом фінансування новостворених об'єднаних громад. Варто зазначити, що використання такого джерела залежить від наявності комунальних підприємств, агенцій, департаментів, відділів та фахівців місцевого самоврядування, які спроможні подавати та реалізовувати такі проекти. Тому, першим кроком повинно бути створення громадських організацій, які повинні профільно цим займатися [142, с. 121].

«Дослідники вказують на два основні чинники невисокої політичної залученості. Першим є надмірна складність сучасної політичної діяльності. Число питань, що постають перед урядами, є настільки великим, а знання, необхідні для їх розуміння, настільки широкими, що впоратися з ними можуть тільки добре підготовлені люди, та й то ціною значних інтелектуальних зусиль. Другим чинником є те, що більшість людей через свою зайнятість іншими видами діяльності просто не мають часу на те, щоб приділяти більшу увагу громадським справам» [47, с. 755].

«С. Гантінгтон, автор ідеї про три хвили демократизації, називає активну участь громадян у суспільно-політичному житті характерною ознакою третього етапу демократичного розвитку суспільства, який настає вслід за структурним (інституції, соціальна диференціація, конституції) та представницьким (партії, вибори, парламентаризм) його етапами. Невід'ємними рисами сучасної демократії вважаються визнання і здійснення права усіх громадян на:

- участь у формуванні органів державної влади;
- контроль за їхньою діяльністю;
- вплив на ухвалення спільних для всіх рішень на засадах загального, рівного виборчого права;
- здійснення цього права у процедурах виборів та референдумів;

– безпосередню причетність до розв’язання проблем життя громади» [47, с. 244].

В Україні після здобуття незалежності були зроблені перші спроби послабити структуру центрального уряду. Найбільш помітні такі спроби були під час президентства В. Ющенка [168, с. 143].

Наприклад, у своєму посланні до ВРУ, про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2008 р., В Ющенко твердо заявляв: «Український народ має потужний ресурс єдності. Його опорою є принцип унітарності. Наш орієнтир – більше прав і відповідальності для місцевих громад і регіонів. Це – магістралі, основні шляхи України. Розбалансованість державного апарату, відсутність ефективного розподілу влад разом з анахронічним характером відносин «центр – регіони», масштабна корупція становлять основні загрози для країни та її громадян. Треба відобразити перспективу європейського вибору і створити всі умови для головних реформ держави – від адміністративно- територіальної і місцевого самоврядування до правоохоронної. У системі органів виконавчої влади потрібно поширити принципи децентралізації та субсидіарності. У руслі європейської практики потрібно підійти до реалізації прав громад. Тут наріжним каменем В. Ющенко вважав Статут територіальної громади, який захищатиме потреби людей на місцях і, безперечно, відповідатиме Основному Закону держави. Він закликав ВРУ до належного визначення повноважень глав місцевих держаних адміністрацій і розподілення відповідальності між радами та адміністраціями» [88].

«Ми маємо навчитися демократії. Але, я думаю, дві третини нації не думають про демократію, як про першорядне. Це хибний раціоналізм, який глибоко сидить у душах багатьох, у кого немає розуміння, що багатий стіл творить свобода і демократія, як механізм захисту цієї твоеї свободи. Раб ніколи не міг створити достатку. Разом з тим, голоду ніколи не було в демократіях. В авторитарних режимах голод був завжди: чи то СРСР, чи то Північна Корея, чи то низка африканських країн, чи то Куба та Китай.

Іншими словами, демократія – це один із способів множення твого багатства, раціоналізація організації твого господарства. Іншими словами, свобода – це цінність, це вартість номер один, з якої починається відповідь на питання, як збудувати твоє благополуччя» [155, с. 505].

«Серед суттєвих ознак громадянської культури називають толерантність, готовність до компромісу, визнання й цінування ідеалів і основоположних принципів сучасного демократичного суспільства (таких як плюралізм, суспільна злагода, права людини, свобода, соціальні гарантії). Окремий аспект культури громадянськості, важливу чесноту становить патріотизм – любов до своєї вітчизни, шанування її історії, здатність перейматися її нагальними проблемами, долею співвітчизників» [47, с. 251].

Саме тому, після Революції Гідності, в Україні почали реалізовуватися такі життєво необхідні для незалежності країни реформи, як децентралізація та декомунізація. Важливим аспектом декомунізації було те, що ТГ активно залучалися до перейменувань населених пунктів, вулиць тощо. 9 квітня 2015 р. ВРУ прийняла «декомунізаційний пакет законів», серед яких, ЗУ «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» [93].

Згідно цього закону, якщо назва населеного пункту, вулиці чи скверу підпадала під дію цього закону, вона мала бути обов'язково змінена. Місцеві громади мали цілковиту свободу у виборі будь-якої нової назви замість комуністичної. Варто зауважити, що декілька місяців протягом 2015 р. тривали громадські слухання щодо зміни назв таких населених пунктів. Спільними рисами децентралізації та декомунізації є те, що ці реформи мають своїм наслідком ментальні зміни українців, активізацію участі громадян та відновлення своєї ідентичності.

Таким чином, високий рівень політичної культури, розвинене місцеве самоврядування, активне громадянське суспільство – усе це в комплексі,

зробить Україну сильним гравцем на міжнародній арені та унеможливить намагання Росії знищити українську незалежність.

1.4. Політико-правове забезпечення розвитку партисипативної демократії в Україні

В Україні існує широка нормативна база для розвитку партисипативної демократії та посилення ролі громадянського суспільства. А саме: Конституція України [49], ЄХМС [35], ЗУ «Про місцеве самоврядування» [102], ЗУ «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [92], Національна стратегія розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки [77], Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 роки [33], Концепція розвитку громадянської освіти в Україні [50], Постанова КМУ «Про затвердження Положення про державну реєстрацію статутів територіальних громад» [95], Оргуська конвенція (Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля, яка була ратифікованою ВРУ 06.07.1999 р.) [104], Європейська хартія рівності жінок і чоловіків у житті місцевих громад [34], тощо.

«На сьогодні ЄХМС є основним міжнародно-правовим документом для держав-членів Ради Європи, який містить стандарти щодо організації управління на місцях, що є обов'язковими для держав-членів цієї впливової міжнародної установи. Спрямовані на захист і посилення незалежності місцевої влади положення цього документа в різних країнах, є значним внеском у закладення основ такої Європи, яка б будувалася на принципах демократії й децентралізації влади. Вона є своєрідним еталоном для впровадження демократії на місцевому рівні. У Хартії в змістовній лаконічній формі виражені принципи організації влади на місцевому рівні, напрацьовані теоретиками державного будівництва й місцевого самоврядування Об'єднаної Європи, відповідно до яких змінюється та ще буде змінено законодавство європейських країн у царині місцевого

управління й самоврядування. Усі нормативно-правові документи, які стосуються організації місцевого самоврядування в країнах-членах Ради Європи, так чи інакше узгоджуються з положеннями Європейської хартії місцевого самоврядування». [119, с. 15]

Основними положеннями ЄХМС, які декларують важливість місцевого самоврядування є:

– місцеве самоврядування означає право і спроможність органів місцевого самоврядування в межах закону здійснювати регулювання та управління суттєвою часткою публічних справ, під власну відповідальність, в інтересах місцевого населення.

– право громадян на участь в управлінні державними справами є одним з демократичних принципів, які поділяються всіма державами - членами Ради Європи;

– саме це право найбільш безпосередньо може здійснюватися на місцевому рівні;

– існування органів місцевого самоврядування, наділених реальними повноваженнями, може забезпечити ефективне і близьке до громадянина управління;

– охорона і посилення місцевого самоврядування в різних країнах Європи є важливим внеском у розбудову Європи на принципах демократії і децентралізації влади;

– із цього випливає необхідність існування органів місцевого самоврядування, які мають створені на демократичній основі органи, уповноважені приймати рішення, і широку автономію щодо своїх повноважень, шляхи і засоби здійснення цих повноважень, а також ресурси, необхідні для їх виконання [35].

Розвиток партисипативної демократії є частиною концепції доброго урядування (*good governance*), що означає прозоре, учасницьке, рівноправне та результативне управління. До узагальнених Радою Європи та

рекомендованих до впровадження Комітетом міністрів Ради Європи 12 принципів доброго урядування відносять:

- чесне проведення виборів, представництво та участь;
- зворотний зв'язок;
- ефективність та результативність;
- відкритість і прозорість;
- верховенство права;
- етична поведінка;
- компетентність та спроможність;
- інноваційність та відкритість до змін;
- сталий розвиток та стратегічна орієнтація;
- раціональне управління фінансами;
- права людини, культурне різноманіття та соціальна згуртованість;
- підзвітність.

Важливим міжнародно-правовим документом у питанні громадської участі є Оргуська конвенція (Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля) [104], яка була ратифікована ВРУ 6 липня 1999 року. Відповідно до цієї конвенції, «громадськість» означає одну або більше фізичних чи юридичних осіб, їхнє об'єднання, організації або групи, які діють згідно з національним законодавством або практикою. А «зацікавлена громадськість» означає громадськість, на яку справляє або може справити вплив процес прийняття рішень з питань, що стосуються навколишнього середовища, або яка має зацікавленість в цьому процесі; для цілей даного визначення недержавні організації, які сприяють охороні навколишнього середовища та відповідають вимогам національного законодавства, вважаються такими, що мають зацікавленість.

Варто зауважити, що зайва формалізованість та регламентація партисипативної демократії не завжди добре впливає на реальну громадську участь. Дуже важливо, щоб ця участь існувала не лише де-юре, але й де-

факто. Все це може стати можливим за допомогою людей, які мають високе почуття власної гідності, розуміння своєї ідентичності та причетності до розвитку своїх громад та країни вцілому. Тому, у нашій роботі ми не пропонуємо конкретні зміни до українського законодавства, оскільки децентралізація влади і покликана до того, аби зменшити бюрократичний вплив держави на життя ТГ.

Враховуючи необхідність створення державою сприятливих умов для розвитку громадянського суспільства, різноманітних форм демократії участі, налагодження ефективної взаємодії громадськості з органами державної влади та ОМС, 26 лютого 2016 р., тодішнім Президентом України П. Порошенком було видано Указ про затвердження Національної стратегії «Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні».

Основними завданнями, відповідно до вищезазначеної Стратегії було:

- удосконалення правового статусу, порядку створення, організації діяльності і припинення ОСН, розширення їх повноважень щодо участі у вирішенні питань місцевого значення;
- урегулювання на законодавчому рівні питання обов'язкового планування у Державному бюджеті України і місцевих бюджетах видатків на надання на конкурсних засадах фінансової підтримки для виконання програм (реалізації проектів, заходів), розроблених організаціями громадянського суспільства;
- запровадження ефективних механізмів надання фінансової підтримки громадським ініціативам;
- активізація комплексних заходів, спрямованих на підвищення громадянської освіти населення щодо можливості захисту своїх прав та вираження інтересів через різні форми демократії участі [78].

Таким чином, важливим підзаконним нормативно-правовим актом у сфері розвитку партисипативної демократії та побудови ефективного громадянського суспільства з 2016 по 2020 р. була «Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки»

[78]. Важливо проаналізувати, що було виконано де-факто, відповідно до цієї Стратегії.

Згідно Розпорядження КМУ «Про затвердження плану заходів на 2016 рік щодо реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки» [96] та Розпорядження КМУ «Про затвердження плану заходів на 2017 рік щодо реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки» [97], Міністерство юстиції України та Міністерство розвитку громад та територій України були зобов'язані забезпечити супроводження у ВРУ проектів Законів України: «Про місцевий референдум» та «Про загальні збори (конференції) членів територіальної громади за місцем проживання». На жаль, ці закони не були прийняті.

Питання місцевих референдумів в Україні регулюється Конституцією України [49] та ЗУ «Про місцеве самоврядування» [102]. Відповідно до ст. 38 Конституції України, громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Згідно ст. 69 Конституції України, народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії. Відповідно до ст. 7 ЗУ «Про місцеве самоврядування», місцевий референдум є формою вирішення територіальною громадою питань місцевого значення шляхом прямого волевиявлення. Предметом місцевого референдуму може бути будь-яке питання, віднесене Конституцією України та іншими законами до відання місцевого самоврядування. На місцевий референдум не можуть бути винесені питання, віднесені законом до відання органів державної влади. Рішення, прийняті місцевим референдумом, є обов'язковими для виконання на відповідній території. Порядок призначення та проведення місцевого референдуму, а також перелік питань, що вирішуються виключно референдумом, визначаються законом про референдуми.

«З 1991 по 2009 рр. у 19 регіонах України було проведено 151 місцевий референдум, 135 з них були успішними; 102 референдуми відбулись у селах. Проте, прийняті рішення не завжди були реалізовані (у 9 областях кожне четверте рішення залишилось невиконаним). Більшість референдумів стосувалась питань адміністративно-територіального устрою (31,8%), назв населених пунктів (25,7%) та організаційних питань (20,4%). Це приблизно 8 випадків на рік на всю країну, більше – у 2004 р., менше – у 2007 і 2008 рр. Ці дані важливі, бо, як показав досвід інших країн, закон у цих випадках є необхідним, але не є достатнім. Дуже багато залежить від політичної культури й традицій, а також від політичної системи в цілому. Але ніщо не заважає появі такої практики й поступовому розвитку місцевих референдумів у країнах, де раніше такої традиції не було (як у Чехії), і найперший крок до цього – запровадження досконалої юридичної бази» [127, с.11].

Як в українській, так і в зарубіжній науці існує дискусія про те, чи місцеві референдуми є формою партисипативної демократії. Оскільки як вибори, так і референдуми є формами прямої демократії. Тому і виникає питання, чи можна відносити місцевий референдум до форм громадської участі. Також, варто розуміти і загрози, які можуть виникати в час російсько-української війни. Деякі науковці вважають, що місцеві референдуми у таких великих країнах є небезпечними.

На виконання Розпорядження КМУ «Про затвердження плану заходів на 2018 рік щодо реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки» [98], було проведено навчання державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування за дистанційним онлайн курсом «Розумна взаємодія», створеним за ініціативи Британської Ради в Україні та спрямованим на налагодження ефективної міжсекторальної співпраці з громадянами з використанням сучасних технологій.

На виконання Розпорядження КМУ «Про затвердження плану заходів на 2019 рік щодо реалізації Національної стратегії сприяння розвитку

громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки» [99], Міністерству розвитку громад та територій, а також АМУ (за згодою), ГО «Український центр політичних досліджень» (за згодою), було доручено сприяти залученню населення до прийняття управлінських рішень шляхом надання методичної допомоги ОМС, зокрема щодо розроблення та прийняття статутів ТГ.

На виконання розпорядження КМУ «Про затвердження плану заходів на 2020 рік щодо реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки» [100], урядом було розроблено та внесено на розгляд до ВРУ проект ЗУ «Про публічні консультації». Також, згідно цього Розпорядження, Міністерству розвитку громад та територій, було доручено врегулювати на законодавчому рівні питання обов'язковості прийняття сільськими, селищними, міськими радами статутів ТГ та запровадження дієвих форм участі жителів в управлінні місцевими справами. Також, сприяти включенню до змісту освіти (за всіма рівнями) тематики з розвитку громадянського суспільства.

Відповідно до проекту цього закону, публічні консультації будуть проводитися у формі:

- електронних консультацій шляхом оприлюднення консультаційного документа на онлайн-платформі для взаємодії з громадянами та інститутами громадянського суспільства та на офіційному веб-сайті суб'єкта владних повноважень для отримання пропозицій та/або відповідей на запитання;
- публічного обговорення шляхом проведення публічних заходів (засідань за круглим столом, слухань, конференцій, фокус-груп, зустрічей, інтернет-, відеоконференцій тощо);
- адресних консультацій шляхом надсилання заінтересованим сторонам консультаційного документа для з'ясування позиції заінтересованих сторін щодо суті проекту акта, зокрема у частині впливу на інтереси таких сторін.

Розвиток громадянського суспільства тісно пов'язаний з можливістю громадян впливати на прийняття державних рішень, а також реалізовувати

право на участь у місцевому самоврядуванні. Органами державної влади, органами місцевого самоврядування не забезпечено створення необхідних правових та організаційних умов для використання механізмів громадської участі. До того ж з'являються нові механізми громадської участі, які потребують належного врегулювання. Як результат – участь громадян та інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації державної політики, вирішенні питань місцевого значення не має системного характеру. Існує потреба активізації діяльності державних та недержавних суб'єктів, спрямованої на підвищення рівня та якості залучення громадськості до ухвалення та реалізації рішень з урахуванням можливостей та потреб різних груп. Це повинно передбачати як належне нормативно-правове регулювання, так і заходи з розвитку відповідних компетенцій і навичок представників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства. Розвиток місцевої демократії та посилення гарантій участі ТГ в здійсненні місцевого самоврядування, повинен забезпечуватися шляхом:

- розширення кола осіб, які можуть брати участь у вирішенні питань місцевого значення через інструменти місцевої демократії;
- законодавчого закріплення обов'язку щодо прийняття міськими, селищними і сільськими радами статутів (змін до статутів) територіальних громад, визначення орієнтовної структури статуту ТГ та основного переліку питань, що повинні ним регулюватися;
- врегулювання порядку ініціювання та проведення загальних зборів (конференцій) та врахування їх рішень;
- удосконалення законодавчого регулювання місцевих ініціатив; закріплення права членів ТГ подавати місцеві ініціативи на розгляд ради або її виконавчого органу шляхом збору підписів жителів на їх підтримку; встановлення обов'язку ОМС розглядати місцеві ініціативи на найближчих своїх засіданнях за участю ініціаторів та приймати за результатами рішення;

- удосконалення законодавчого регулювання громадських слухань, зокрема визначення переліку питань, щодо яких громадські слухання проводяться обов'язково; встановлення, що громадські слухання можуть проводитися як на території ТГ, так і в окремих її частинах;
- закріплення на законодавчому рівні права ОМС створювати консультативно-дорадчі органи, а також права інститутів громадянського суспільства на проведення громадської експертизи діяльності виконавчих органів рад та обов'язку органів місцевого самоврядування сприяти її проведенню;
- забезпечення доступу членів ТГ до засідань колегіальних ОМС та постійних комісій місцевих рад;
- удосконалення правового регулювання порядку публічного звітування депутатами та посадовими особами місцевого самоврядування, встановлення чітких строків такого звітування, оприлюднення відповідних звітів;
- посилення прозорості і публічності розроблення місцевих бюджетів, у тому числі обов'язкове затвердження бюджетних регламентів проходження бюджетного процесу на місцевому рівні, проведення бюджетних слухань перед прийняттям місцевих бюджетів та за результатами їх виконання, впровадження гендерно орієнтованого бюджетування;
- удосконалення правового регулювання процедури подання та розгляду електронних петицій, що набрали необхідну кількість підписів, у тому числі передбачення їх розгляду на засіданнях органів місцевого самоврядування з наданням слова ініціатору петиції або його уповноваженому представнику;
- удосконалення законодавчого регулювання та впровадження нових інформаційно-комунікаційних технологій для забезпечення механізмів місцевої демократії та доступних форматів для осіб з інвалідністю;
- сприяння забезпеченню процедур безпосередньої участі членів ТГ у вирішенні питань місцевого значення в умовах особливого порядку місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей [77].

Децентралізація влади та формування спроможних ТГ вимагають якісного кадрового оновлення ОМС. Крім нових податкових надходжень, регіони та територіальні громади отримали доступ до потужних державних інвестиційних ресурсів – державного фонду регіонального розвитку, субвенцій на соціально-економічний розвиток територій, розбудову інфраструктури територіальних громад тощо, що вимагає від посадових осіб ОМС нових навичок, знань та кардинально вищої кваліфікації у сфері довгострокового планування та проектування регіонального та місцевого розвитку. Ефективним стало б також залучення до процесу планування та проекту інших інституцій регіонального розвитку, які можуть стати ефективними партнерами місцевих органів щодо забезпечення регіонального та місцевого розвитку. Нерозв'язаною на сьогодні залишається проблема забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Так, незважаючи на наявність численних нормативних актів, що покликані сприяти подоланню гендерної нерівності, статистичні дані демонструють протилежне [33].

Варто зауважити, що лише у 7 ТГ Волинської області з 54 ТГ, після виборів, які відбулися 25 жовтня 2020 р., посади голів ТГ очолили жінки.

«Хоча, починаючи з 2014 р. було дуже багато зроблено для вирішення питання рівності прав жінок і чоловіків як на загальнодержавному, так і на місцевому рівнях. В Україні існує велика законодавча база для забезпечення гендерної рівності, але дуже важливо, щоб це здійснювалося на практиці та приносило позитивні результати для розвитку України» [150, с. 64].

Позитивним рішенням ВРУ було те, що у 2015 р. Україна вперше включила до виборчого законодавства норму про гендерну квоту на місцевих виборах, але тоді будь-яких санкцій за її недодержання не було. Аналізуючи юридичні документи, що регулюють питання рівності, дуже важливим документом, що спрямований на забезпечення рівних прав і можливостей є Європейська хартія рівності жінок і чоловіків у житті місцевих громад [34].

Гендерний підхід є частиною доброго врядування. Саме тому понад 1000 європейських міст та органів місцевого самоврядування інтегрують

принципи Європейської хартії рівності жінок і чоловіків на місцевому рівні. В Україні цей процес поступово набирає обертів. Дуже успішним прикладом є місто Вінниця, яке стало першим українським містом, що приєдналося до Європейської хартії рівності жінок і чоловіків у житті місцевих громад, а пізніше ухвалило Концепцію Програми «Місто за рівність» на період до 2023 року» [27].

Відповідно до Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 рр., за напрямом «Цифрова трансформація регіонів», планується:

- проведення реінжинірингу публічних послуг; удосконалення нормативно-правової бази, що регламентує механізм надання публічних послуг, та забезпечення їх впровадження через Єдиний державний веб-портал електронних послуг «Портал Дія»;
- запровадження можливості отримання електронних послуг через смартфон та через мобільний додаток Єдиного державного веб-порталу електронних послуг «Портал Дія», облаштування відкритих Wi-Fi зон у громадських місцях;
- забезпечення пріоритетного впровадження та розвиток системи електронного документообігу;
- забезпечення розвитку платформ та офіційних порталів органів місцевого самоврядування;
- забезпечення переведення пріоритетних публічних послуг, у тому числі відкритих даних та інструментів електронної демократії, в електронну форму;
- забезпечення безперешкодного доступу до високошвидкісного Інтернету всіх населених пунктів (насамперед сільських та малих міст), створення умов для ринкової конкуренції між провайдерами [33].

Дуже важливе значення для розвитку партисипативної демократії має громадянська освіта, навички критичного мислення тощо. Поняття «громадянська освіта» в Концепції розвитку громадянської освіти в Україні, схваленої розпорядженням КМУ у 2018 р., трактується як навчання та

громадянське виховання на основі національних та загальнолюдських цінностей [50].

«Для демократичного суспільства дуже важливою є така риса політичної культури особистості, як громадянська компетентність. Вона має такі кваліфікаційні виміри: а) пізнавальний (когнітивний), б) вимір переконань, в) вимір здатності і готовності до практичних дій. Громадянська компетентність характеризує такий стан політичної освіченості індивіда, його переконань і вмотивованості до дій, який є достатнім, аби відстоювати власні права, задовольняти інтереси, здійснювати спільні справи, забезпечувати дотримання суспільного порядку й безпеки» [47, с. 248].

Виклики, пов'язані з формуванням активного та відповідального громадянина з високим почуттям власної гідності, стійкою громадянською позицією, готовністю до виконання громадянських обов'язків, потребують комплексного підходу до вирішення поставлених завдань в умовах модернізації вітчизняної системи освіти. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні базується на необхідності створення сприятливих умов для формування та розвитку громадянських компетентностей людини на всіх рівнях освіти та у всіх складниках освіти, що дасть змогу громадянам краще розуміти та реалізувати свої права в умовах демократії, відповідально ставитися до своїх прав та обов'язків, брати активну участь у суспільно-політичних процесах, а також усвідомлено забезпечувати захист, утвердження та розвиток демократії. Основними стратегічними напрямками громадянської освіти є:

- правова освіта громадян, зокрема в частині розуміння та вміння реалізовувати власні конституційні права та обов'язки;

- посилення здатності брати участь у суспільному житті та використовувати можливості впливу на процеси прийняття рішень на всеукраїнському та місцевому рівні (реалізація права на участь). Важливим є не лише забезпечення вільних виборів до органів державної влади та ОМС, але і постійна широка участь громадян у суспільно-політичних процесах, у

веденні державних справ, використання можливостей щодо осмислення, обговорення та співучасті у прийнятті рішень, інформованість про діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування, вплив на власне життя і життя громади. Для цього потрібні як інструменти, гарантовані владою, так і компетентності громадян, які дозволяють їм користуватися наданими можливостями участі та прийняття рішень. Основними громадянськими компетентностями є:

- розуміння власної громадянської (державної), національної та культурної ідентичності, повага до інших культур та етносів;
- здатність берегти українські традиції та духовні цінності, володіти відповідними знаннями, вміннями та навичками, спроможність реалізувати свій потенціал в умовах сучасного суспільства;
- розуміння значення національної пам'яті та її впливу на суспільно-політичні процеси;
- знання європейських цінностей, зокрема принципів демократії, та здатність застосовувати їх у повсякденному житті; розуміння та сприйняття цінності прав та свобод людини, вміння відстоювати свої права та права інших; розуміння та сприйняття принципів рівності та недискримінації, поваги до гідності людини, толерантності, соціальної справедливості, доброчесності, вміння втілювати їх у власні моделі поведінки, здатність попереджувати та розв'язувати конфлікти;
- знання та розуміння державного устрою, державного управління у всіх сферах суспільного життя на всеукраїнському та місцевому рівні;
- знання механізмів участі у суспільному, суспільно-політичному та державному житті та вміння їх застосовувати разом з прийняттям рішень на всеукраїнському та місцевому рівні; відповідальне ставлення до своїх громадянських прав і обов'язків, пов'язаних з участю в суспільно-політичному житті;

- здатність формувати та аргументовано відстоювати власну позицію, поважаючи відмінні думки/позиції, якщо вони не порушують прав та гідності інших осіб;

- здатність критично аналізувати інформацію, розглядати питання з різних позицій, приймати обґрунтовані рішення;

- здатність до соціальної комунікації та вміння співпрацювати для розв'язання проблем спільнот різного рівня, зокрема шляхом волонтерської діяльності. Одним із підходів, які застосовуються у процесі громадянської освіти є підхід «навчання через участь», що передбачає залучення учасників освітнього процесу до діяльності, співуправління та практичного вирішення питань у колективах. Основними змістовими напрямками громадянської освіти є: участь громадян та інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації державної політики, вирішенні питань місцевого значення, процесах прийняття рішень на різних рівнях; відповідальне ставлення до своїх обов'язків [50].

«Тоталітарні режими культивують споживацько-патерналістську звичку покладатися на добротність держави, залежати від неї, очікувати її піклування й «бути вдячним» за це. Демократична політична культура особистості серед іншого означає відповідальність і вимогливість особистості до самої себе, усвідомлення того, що вона може і має власноручно робити своє життя, бути не лише творцем себе (a self-made man), а й власного життя та його суспільного середовища» [47, с. 253].

Багато іноземних вчених пише про мережі громадської участі, які роблять громадян більш компетентними. Наприклад це школи демократії, де навчаються громадянським навичкам. Учасники дізнаються, як обговорювати суспільні проблеми та як виступати публічно. Вони знайомляться з громадянськими чеснотами, такими як активна участь у суспільному житті, довіра і взаємність (віддавати і брати) [174, с. 480].

Саме тому, відповідно до Концепції розвитку громадянської освіти в Україні, схваленої розпорядженням КМУ у 2018 р., держава ставить перед собою та перед ОМС такі завдання у сфері інформальної освіти:

- забезпечення умов для громадянської самоосвіти через включення відповідного змісту в навколишнє середовище (сквери, вулиці тощо; інформаційні таблички; експозиції в музеях; бібліотеки тощо);
- створення умов органами місцевого самоврядування для отримання практичних навичок врядування і управління членами громади шляхом їх залучення до прийняття рішень на місцевому рівні;
- сприяння забезпеченню громадян доступними ресурсами для власного саморозвитку, включаючи книговидання, кінематограф, культурні продукти, туризм, онлайн-платформи та активне інформування про такі ресурси;
- підтримання інформаційних ресурсів, що сприяють розвитку громадянських компетентностей та формуванню критичного мислення, надання інформації через засоби масової інформації для розвитку громадянських компетентностей [50].

Важливим документом, який впливає на рівень розвитку громади є стратегія розвитку. «У сучасному розумінні слово «стратегія» трактується як основні шляхи, практичні кроки і механізми втілення ідеї чи теорії у життя. Отже, коли ми говоримо про стратегію розвитку територіальної громади, маємо на увазі чітко визначені мету і цілі розвитку, а також необхідні засоби для досягнення цих цілей. Іншими словами, «стратегія» – це обґрунтований вибір напрямку розвитку АТО, а також прийняття необхідних рішень відповідним органом місцевого самоврядування» [15].

Розробка стратегій розвитку ТГ дає можливість мешканцям бути незалежними від зміни політичної еліти. Ми спостерігаємо, як в Україні часто змінюється політичний курс країни, в залежності від олігархічних настроїв (то у бік Європейського Союзу і НАТО, то у бік Росії). Тому саме стратегія розвитку як держави в цілому, так і окремих громад може бути саме

тим документом, який буде протидіяти політичному популізму та пануванню олігархічних груп в Україні [146, с. 169].

«Суб'єктом стратегічного управління є місцева спільнота. Стратегічне управління в місцевому самоврядуванні зважає на перетворення, які відбуваються довкола громади, на потреби мешканців і, трактуючи знання як ключовий ресурс та спонукаючи до необхідних змін у способі мислення, дає змогу визначати напрями розвитку» [81, с. 10].

«Особи, залучені до роботи над стратегією, формують Стратегічну групу. Завдання членів групи полягає в активній участі в зустрічах, у розробці рішень, у роботі над окремими частинами документа, а також участі в організації громадських консультацій. До складу Стратегічної групи входять ключові працівники органу місцевого самоврядування, інших комунальних установ та закладів, які, наприклад, відповідають за надання або організацію послуг, окремі директори шкіл, представники органів соціального захисту, а також особи, які представляють інтереси громади: представники найактивніших громадських організацій, підприємці або представники організацій підприємців, представники об'єднань мешканців, деякі депутати або старости, місцеві лідери» [81, с. 21].

Таким чином, можна зробити висновок, що існують певні юридичні прогалини у сфері регулювання громадської участі, які варто виправити. Потрібно розуміти, що для реального розвитку партисипативної демократії в Україні потрібен час, політична воля та зміна патерналістського мислення, яке отримала значна частина українців у спадок від СРСР. Саме реформа місцевого самоврядування та ТОВ була одним із поштовхів до активізації громадян України та ще одним чинником, який підсилив громадянське суспільство України.

Висновки до розділу 1

Таким чином, ТГ є первинним суб'єктом, основою, фундаментом місцевого самоврядування, яка має свої економічні, культурні, територіальні та історичні особливості. Існує багато наукових підходів до визначення ТГ, а саме: історичний, економічний, правовий, соціальний, тощо. У дисертації ТГ розглядається у політичному аспекті.

Важливим складником справжньої української ментальності є громадоцентризм, який проявляється у схильності до самоврядування та самоорганізації, що було проявлено українським суспільством у формі активного добровільного об'єднання громад, що розпочалося у 2014 р. в Україні. Саме громадоцентризм і відрізняє українців від авторитарних суспільств та виступає основою сучасного процесу децентралізації в Україні.

Визначено, що демократія участі не може і не повинна підмінювати представницьку демократію, оскільки ефективне управління можливе лише за умови збалансованого поєднання цих двох видів демократичних механізмів.

У вітчизняній та науковій літературі є багато різних праць щодо питання партисипативної демократії, але недостатньо досліджена роль територіальної громади як суб'єкта реалізації громадської участі. У зв'язку з тим, що у світовому та вітчизняному науковому дискурсі недостатньо досліджена роль громади як суб'єкта політичних відносин у процесі децентралізації, вважаємо за необхідне зосередитися на питанні, яким чином реформа місцевого самоврядування та ТОВ вплинула на роль ТГ у місцевому самоврядуванні та на розвиток партисипативної демократії.

РОЗДІЛ 2

ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОЦЕСУ АКТИВІЗАЦІЇ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД У ХОДІ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ У ВОЛИНСЬКІЙ ОБЛАСТІ

2.1. Громадська участь у процесі формування ОТГ

Починаючи з 2014 р. у Волинській області за допомогою представників центральної та місцевої влади, експертів, науковців та громадян, активно почала реалізовуватися реформа місцевого самоврядування та ТОВ.

«Після Революції Гідності, вперше за всю історію незалежної України попри різні політичні кризи, анексію Автономної Республіки Крим, військову агресію Російської Федерації на Сході, нам вдалося закріпити на національному рівні необхідну законодавчу і фінансову основу для відродження справжнього європейського місцевого самоврядування. Тепер головним завданням у досягненні ефективного місцевого самоврядування є трансформація мислення жителів громад та розуміння того, що при наявній якісно оновленій законодавчій та фінансовій базі ніхто, крім них самих, не займатиметься забезпеченням добробуту у громаді і вирішенням питань розвитку громади. Ні Президент України, ні Прем'єр-міністр України чи члени Уряду не прийдуть і не вирішуватимуть за когось проблемні питання у громаді. Фокусом уваги для пересічного громадянина має стати формування партнерських відносин з місцевою владою і здійснення нагляду та контролю за її діяльністю» [116, с. 5-6].

Українська науковиця А. Бортнікова зазначає, що за часів незалежності в Україні відбулося низка реформ місцевого самоврядування, а саме: запровадження місцевих державних адміністрацій на чолі з представниками президента (1992); ліквідація цих органів влади та відновлення виконавчих комітетів рад як органів місцевого самоврядування (1994); ліквідація виконавчих комітетів та відновлення державних адміністрацій на рівні областей і районів (1995, 1999); закріплення конституційного статусу місцевого самоврядування (1996); запровадження Концепції реформування

місцевого самоврядування та організації територіальної влади в Україні (2014) [12, с. 336].

Розпорядженням КМУ від 12.06.2020 р. у Волинській області було створено 54 ТГ. А саме, було створено такі сільські ТГ: Зимнівська, Оваднівська, Литовезька, Павлівська, Поромівська, Сошичненська, Велицька, Дубівська, Колодяжненська, Поворська, Затурцівська, Боратинська, Городищенська, Підгайцівська, Вишнівська, Рівненська, Прилісненська, Велимченська, Забродівська, Самарівська, Доросинівська, Копачівська, Дубечненська, Сереховичівська, Смідинська. Такі селищні ТГ: Мар'янівська, Іваничівська, Олицька, Цуманська, Голобська, Люблинецька, Локачинська, Торчинська, Любешівська, Головненська, Колківська, Маневицька, Заболоттівська, Ратнівська, Старовижівська, Луківська, Турійська, Шацька. Такі міські ТГ: Устилузька, Берестечківська, Горохівська, Камінь-Каширська, Ківерцівська, Любомльська, Рожищенська, Володимир-Волинська, Ковельська, Луцька, Нововолинська. [91].

«Усе розмаїття форм громадянської участі може бути охоплене такими її типами: участь у житті громад, електоральна участь та протестна участь» [47, с. 253].

«За рівнем активності участі громадян у громадському житті можна скласти таку градацію основних їх типів:

- абсентеїст – зосереджений виключно на власних проблемах, громадським життям та проблемами громади не цікавиться, негативно ставиться до будь-яких форм громадської активності, не усвідомлює своїх громадянських прав та обов'язків;

- спостерігач – частково цікавиться громадськими справами, зосереджений переважно на власних справах, проблемами довкілля та громади цікавиться фрагментарно;

- споживач – охоче використовує різні організовані форми спільної участі у громадському житті, долучається до суспільної діяльності тоді, коли це відповідає його особистим потребам чи інтересам;

- лобіст – досконало ініціює і втілює вигідні для нього проекти або професійно провалює проекти, зацікавленість в реалізації яких відсутня;
- громадський діяч – ставить суспільні інтереси вище індивідуальних або групових, на справи місцевої громади дивиться через призму суспільних інтересів, керується потребою громадської діяльності, добре знає місцеві проблеми та шляхи їх вирішення;
- функціонер – має чітко окреслені правові рамки процедур та алгоритмів діяльності, виконує норми та інструкції відповідних інституцій» [116, с. 10].

Варто зауважити, що у нашому дослідженні ми виокремлюємо такі форми партисипативної демократії: звернення громадян, загальні збори громадян, місцеві ініціативи, ОСН, громадські слухання, бюджет участі (партисипативний бюджет), електронні петиції.

«Звернення громадян – найпростіший та найпопулярніший спосіб спілкування громадян з представниками влади, який чомусь не є однією з форм участі громадян у місцевому самоврядуванні відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні». За допомогою цього механізму громадяни мають можливість (принаймні теоретично) в певній мірі впливати на діяльність органів публічної влади, відстоювати свої права та законні інтереси» [116, с. 21].

Відповідно до ст. 8 ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні» [102], *загальні збори громадян:*

1. Загальні збори громадян за місцем проживання є формою їх безпосередньої участі у вирішенні питань місцевого значення.
2. Рішення загальних зборів громадян враховуються ОМС в їх діяльності.
3. Порядок проведення загальних зборів громадян за місцем проживання визначається законом та статутом ТГ».

Відповідно до ст. 9 ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні», члени ТГ мають право ініціювати розгляд у раді (в порядку *місцевої ініціативи*) будь-якого питання, віднесеного до відання місцевого самоврядування.

Порядок внесення місцевої ініціативи на розгляд ради визначається представницьким ОМС або статутом ТГ з урахуванням вимог Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності». Місцева ініціатива, внесена на розгляд ради у встановленому порядку, підлягає обов'язковому розгляду на відкритому засіданні ради за участю членів ініціативної групи з питань місцевої ініціативи. Рішення ради, прийняте з питання, внесенного на її розгляд шляхом місцевої ініціативи, обнародується в порядку, встановленому представницьким органом місцевого самоврядування або статутом територіальної громади [102].

Відповідно до ст. 3 ЗУ «Про органи самоорганізації населення» [103], *ОСН* – є однією з форм участі членів ТГ сіл, селищ, міст, районів у містах у вирішенні окремих питань місцевого значення. Органами самоорганізації населення є будинкові, вуличні, квартальні комітети, комітети мікрорайонів, комітети районів у містах, сільські, селищні комітети. Основними завданнями органів самоорганізації населення є:

- 1) створення умов для участі жителів у вирішенні питань місцевого значення в межах Конституції і законів України;
- 2) задоволення соціальних, культурних, побутових та інших потреб жителів шляхом сприяння у наданні їм відповідних послуг;
- 3) участь у реалізації соціально-економічного, культурного розвитку відповідної території, інших місцевих програм.

Право громади на проведення *громадських слухань* встановлено ст. 13 ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні». ТГ має право проводити громадські слухання – зустрічатися з депутатами відповідної ради та посадовими особами місцевого самоврядування, під час яких члени ТГ можуть заслуховувати їх, порушувати питання та вносити пропозиції щодо питань місцевого значення, що належать до відання місцевого самоврядування. Громадські слухання проводяться не рідше одного разу на рік. Пропозиції, які вносяться за результатами громадських слухань, підлягають обов'язковому розгляду органами місцевого самоврядування.

Порядок організації громадських слухань визначається статутом територіальної громади [102].

Бюджет участі (громадський бюджет) – механізм взаємодії ОМС з громадськістю, спрямований на залучення громадян до участі в бюджетному процесі, зокрема шляхом прямої демократії, через визначення пріоритетів бюджетних витрат чи подання проектів, об'єднання в проектні команди, голосування за такі проекти, здійснення контролю за їх реалізацією [105].

Електронна петиція – колективне звернення в електронній формі у вигляді тексту скарги (протесту) та/або пропозиції, на яку адресат (суб'єкт владних повноважень) публічно оголошує про свою позицію щодо згоди чи незгоди по суті петиції, інформує про аргументи у разі незгоди та організовує спільну з авторами та їх прихильниками роботу з розроблення та втілення плану реалізації петиції у разі згоди [96].

Відповідно до ст. 19 ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні» [102], з метою врахування історичних, національно-культурних, соціально-економічних та інших особливостей здійснення місцевого самоврядування, представницький ОМС на основі Конституції України та в межах Закону може прийняти статут ТГ села, селища, міста.

Якщо громада зацікавлена у розвитку своєї території, вона має створити механізми участі мешканців у прийнятті управлінських рішень. Люди повинні бути залученими до життя громади, чітко розуміти, як і на що можуть впливати. Локальним документом, у якому громада прописує особливості участі громадян є статут територіальної громади [40].

Станом на серпень 2021 р., у 20 ТГ Волинської області було затверджено статути, у 21 ТГ затверджено стратегії розвитку, у 11 ТГ прийнято положення про загальні збори, у 9 ТГ положення про місцеві ініціативи, у 20 ТГ положення про громадські слухання, у 6 ТГ положення про консультації з громадськістю, у 4 ТГ положення про ОСН, у 8 ТГ положення про бюджет участі. (див. табл. 2.1., Додаток Б).

Відповідно до інформації, наданої Західним Міжрегіональним управлінням Міністерства юстиції України, станом на 15.10.2021, на території Волинської області, у встановленому чинним законодавством порядку зареєстровано 13 Статутів територіальних громад.

Згідно даних відповідного Реєстру статутів ТГ, статuti було зареєстровано у таких ТГ Волинської області: місто Любомль, місто Луцьк, місто Нововолинськ, село Маковичі Турійського району, село Машів Любомльського району, селище Локачі, Поромівська сільська об'єднана ТГ, Люблинецька ТГ, місто Рожище, Дубівська об'єднана територіальна громада Ковельського району, Поворська ТГ Ковельського району, місто Володимир – Волинський, Прилісненська ТГ Маневицького району [20].

Варто зауважити, що дані про кількість зареєстрованих статутів, яка надана Західним Міжрегіональним управлінням Міністерства юстиції України та окремим ТГ Волинської області різняться. (див. табл. 2.1., Додаток Б).

Таким чином, можна зробити висновок, що існує певна невідповідність між вищезгаданими відповідями на запити, оскільки, можливо, деякі ТГ не були проінформовані щодо обов'язковості реєстрації Статутів, відповідно до чинного законодавства.

Порядок прийняття та затвердження Статутів ТГ регулюється Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» та Постановою КМУ від 27.07.1998 № 1150 «Про затвердження Положення про державну реєстрацію статутів ТГ» [95].

Постанова КМУ «Про затвердження Положення про державну реєстрацію статутів територіальних громад» [88], визначає умови та порядок державної реєстрації статутів ТГ сіл, селищ, міст, в тому числі статутів ОТГ, утворених згідно із Законом України «Про добровільне об'єднання ТГ». Реєстрація статутів ТГ сіл, селищ, міст (крім м. Києва), в тому числі статутів ОТГ, утворених згідно із Законом України «Про добровільне об'єднання ТГ», здійснюється відповідними територіальними органами

Мін'юсту. Прийняття та видача документів здійснюється через центри надання адміністративних послуг або шляхом подання їх до відповідних територіальних органів Мін'юсту. Для реєстрації статуту разом із заявою подаються:

- статут ТГ у двох примірниках та на електронних носіях;
- копія рішення представницького ОМС про затвердження статуту, оформлена відповідно до законодавства;
- витяг з протоколу пленарного засідання представницького ОМС щодо затвердження статуту.

У разі реєстрації статуту видається свідоцтво про державну реєстрацію статуту ТГ встановленого зразка. Відомості про це вносяться до реєстру статутів ТГ, який ведеться органом, що здійснює реєстрацію статутів, за встановленою формою та оприлюднюються на офіційному веб-порталі цього органу [87].

Відповідно до ст. 13 ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні» [102], ТГ має право проводити громадські слухання – зустрічатися з депутатами відповідної ради та посадовими особами місцевого самоврядування, під час яких члени територіальної громади можуть заслуховувати їх, порушувати питання та вносити пропозиції щодо питань місцевого значення, що належать до відання місцевого самоврядування.

Проблема полягає в тому, що у законі не визначений порядок проведення громадських слухань, тому саме такий документ як статут територіальної громади або окреме положення про громадські слухання, можуть регулювати це питання.

Відповідно до Національної стратегії розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016 – 2020 роки, а саме п. 4.2. який називається «Забезпечення ефективних процедур участі громадськості під час формування та реалізації державної, регіональної політики, вирішення питань місцевого значення», було вказано про обов'язковість затвердження у кожній ТГ її статуту. Зокрема, саме статут має визначати порядки організації

громадських слухань, внесення місцевої ініціативи та реалізації інших форм демократії участі [77].

Статут Луцька (до створення Луцької ТГ) був розроблений одним із перших у Волинській області. Завдяки наявності прописаної процедури місцевих ініціатив, громадські активісти змогли запропонувати рішення для місцевої ради, яке запровадило єдиний порядок інформування про роботу комунальних підприємств, впровадження якого сприяло отриманню міською радою у 2018 р. відзнаки «Кришталь року» за перемогу у номінації «Найпрозоріші комунальні підприємства». Крім того, Громадянська мережа «ОПОРА» щороку проводить дослідження індексу публічності, де Луцька міська рада часто входить в ТОП 5 прозорих міст, власне на це впливає не лише наявність Статуту, а й прописані у ньому процедури громадських слухань, місцевих ініціатив та інші [26].

Результатом впровадження децентралізаційної реформи є те, що у ТГ Волинської області, з часу їх створення та до 2021 р., було проведено більше 200 загальних зборів та громадських слухань, було зареєстровано близько 110 місцевих ініціатив, подано більше 50 електронних петицій, створено близько 18 ОСН. Варто зауважити, що більшість ТГ створювалися в різний час, саме тому їх здобутки у сфері партисипативної демократії суттєво різняться. (див. табл. 2.2., Додаток В).

Дуже вагомим здобутком використання інструментів громадської участі було те, що у червні 2017 р. до Луцької міської ради надійшло звернення у порядку місцевої ініціативи «Про ініціювання добровільного об'єднання територіальних громад міста Луцька та сіл, що із ним межують». Ініціативу підписали 17 жителів міста. На виконання розпорядження міського голови від 14.06.2017 р. № 329 «Про вивчення пропозиції щодо добровільного об'єднання територіальних громад та її громадське обговорення», 30 червня 2017 р. відбулося громадське обговорення цієї ініціативи у форматі «круглого столу». За результатами круглого столу, 26 липня 2017 р., на сесії Луцької міської ради було прийнято

рішення «Про надання згоди на добровільне об'єднання ТГ та делегування представника до спільної робочої групи». Тому, можна стверджувати, що створенню Луцької ТГ потрібно завдячити активним жителям міста.

Цікавими та сучасними підходами до громадської участі відзначилася Нововолинська ТГ. З 9 по 12 березня 2021 р. у Нововолинській ТГ відбувся онлайн-пітчінг на рівні громади в рамках проекту «Зміцнення міжсекторальної співпраці для соціальної згуртованості» (SC3). Пітчінг проєктів – конкурс проєктів соціальної дії за фінансової підтримки Європейської Комісії та Британської Ради у співфінансуванні з ОМС. Проєкт соціальної дії – проєкт спрямований на позитивні соціальні зміни у громаді. Організаторами конкурсу були: ГО «Молодіжна платформа», Нововолинська міська рада, Британська Рада та ЄС, представлений Європейською Комісією, в рамках проєкту «Зміцнення міжсекторальної співпраці для соціальної згуртованості» (SC3), Молодіжний центр «Нові крила». На один проєкт соціальної дії надавалося до 30 000 грн. Загальний бюджет пітчінгу 300 000 грн, з них: 150 000 грн надавала Нововолинська міська рада та 150 000 грн надано в межах проєкту «Зміцнення міжсекторальної співпраці для соціальної згуртованості (SC3)» [48].

Фонд «Регіональний центр економічних досліджень та підтримки бізнесу» розробив Всеукраїнський рейтинг інституційної спроможності та сталого розвитку громад. Рейтинг враховував 40 критеріальних показників та відображав інституційну привабливість громад:

1. Відсутність/наявність корупційних скандалів в муніципалітеті за останні 2 роки.
2. Наявність конкретних дій у співпраці з іншими громадами.
3. Готовність муніципалітету працювати над підвищенням рейтингу (наявність фідбеку, заповнення анкет тощо).
4. Політична активність голови громади в сфері сталого розвитку.
5. Активність громади протягом сталого часу (понад 5 років).

6. Наявність/відсутність амбіційних планів муніципалітету та їхня підтримка громадянським суспільством (проведення громадських слухань, круглих столів, напрацювання дорожніх карт тощо).
7. Приєднання до ініціативи ЄС «Угода мерів».
8. Існування прийнятого громадою плану дій сталого енергетичного розвитку та клімату .
9. Здійснення моніторингу ПДСЕРК.
10. Доступність ПДСЕРК на сайті громади для аналізу громадою.
11. Наявність впроваджених модернізаційних інфраструктурних проектів в сфері житлово-комунального господарства.
12. Участь громади в міжнародних проектах фінансової підтримки (яких саме).
13. Участь громади в міжнародних проектах технічної підтримки.
14. Наявність у громади міжнародних запозичень.
15. Громадський бюджет.
16. Наявність програми «Відкрите місто».
17. Наявність програми «Розумне місто».
18. Наявність програми «Безпечне місто».
19. Інвестиційний паспорт громади (від 2019 р.).
20. Мапа інвестиційних пропозицій.
21. Проморолики громади.
22. Наявність енергосервісних контрактів.
23. Наявність структури енергоменеджменту.
24. Наявність громадських проектів рівня країни (форуми, фестивалі, конференції тощо).
25. Офіційно призначена календарна дата Дня Енергії в громаді (чи проводиться в реальності).
26. Спільні проекти з іншими громадами.
27. Креативні ініціативи муніципалітету 2018-2020 рр.
28. Наявність бренду громади.

29. Якість промоції муніципалітету.
30. Наявність та якість сайту громади (інформативність, доступність пошуку, креативність тощо).
31. Співпраця з бізнесом, проекти державно-приватного партнерства.
32. Наявність та якість стратегій розвитку.
33. Наявність на територіях громади вітропарків та їхня потужність.
34. Наявність на територіях громади сонячних станцій та їхня потужність.
35. Власний річний рівень доходів громади.
36. Загальний річний рівень доходів громади.
37. Регулярність громадських слухань щодо розвитку громади.
38. Населення громади.
39. Наявність сторінки «Енергозбереження» на сайті громади та її якісне наповнення.
40. Наявність інформації про діяльність громади на порталах відкритих даних (реєстри договорів КП, звітність виконкому, пропозиції бізнес стартапів тощо).

Джерела інформації, на основі яких було зроблено рейтингування: 1. Сайт громади. 2. Анкета, яка заповнюється працівниками муніципалітету і надається Фондом на запит громади, або департаментами ОДА та облрад. 3. Відкриті джерела. 4. Громадські звернення з документальними підтвердженнями. Рейтинг є продуктом проекту «Організація співпраці малих міст України, громадянського суспільства та експертного середовища у питаннях енергобезпеки», має сукупність суб'єктивних оцінок експертів проекту, які беруть за основу максимально об'єктивну інформацію з доступних джерел.

До 20 найкращих громад Волинської області у 2019 р. віднесли такі громади: Володимир-Волинська, Нововолинська, Ковельська, Княгининівська, Смолигівська, Боратинська, Шацька, Любомльська, Люблинецька, Дубівська [109].

До 20 найкращих громад Волинської області у 2020 р. віднесли такі громади: Володимир-Волинська, Нововолинська, Ковельська, Княгининівська, Смолигівська, Боратинська, Дубівська, Шацька, Люблинецька, Любешівська, Любомльська, Вишнівська, Зимнівська, Литовезька, Підгайцівська, Устилузька, Павлівська, Ківерцівська, Жидичинська, Велицька [110].

У 2021 р. до 20 найкращих громад Волинської області у 2021 р. віднесли такі громади: Володимир-Волинська, Нововолинська, Любешівська, Ковельська, Дубівська, Любомльська, Люблинецька, Вишнівська, Зимнівська, Боратинська, Ківерцівська, Берестечківська, Шацька, Велицька, Підгайцівська, Рожищенська, Горохівська, Маневицька, Забродівська, Литовезька [111].

У 2020 р., Боратинська громада отримала диплом I ступеня у номінації «сільські, селищні, міські ради ОТГ» «Формування безпечного, комфортного та привабливого життєвого середовища» за впровадження ініціативи «ЕкоГромада: шлях змін». Конкурс проводиться Міністерством розвитку громад та територій України у партнерстві з Програмою Ради Європи «Децентралізація і реформа місцевого самоврядування в Україні». Ця екоініціатива передбачала здійснення заходів у двох ключових сферах: запровадження на базі закладів освіти системи роздільного збирання відходів та системи компостування; екологічна освіта та виховання. Варто зауважити, що ідея з'явилася зі сторони громадськості, влада зі свого боку підтримала починання людей бути екологічно свідомими. В результаті це призвело до того, що ініціативу Боратинської громади визнали однією з кращих в Україні [10].

Одним із дуже важливих факторів, які вплинули на активізацію громади у реформуванні місцевого самоврядування, ми вважаємо – бюджет.

У сучасному світі, гроші – це один з основних способів для досягнення мети. До впровадження реформи децентралізації влади, велика кількість місцевих податків і зборів не залишалася на місцях, а відправлялася в

центральні органи влади. Саме фінанси є одним із основних психологічних стимулів для мешканців громад розвиватися, сплачувати податки та ставати активнішими [148, с. 60].

Як зазначає Г. Зеленько, децентралізація фінансів, що стимулює розвиток регіонів, створює підстави для посилення політичної конкуренції завдяки дифузії політичних сил [39, с. 407].

«Упродовж останніх років в Україні були здійснені суттєві кроки щодо фінансової децентралізації та зміцнення ресурсної бази ОМС. Були внесені зміни до податкового та бюджетного законодавства в частині збільшення обсягів, як власних доходів місцевих бюджетів, так і місцевих податків та зборів, зокрема: ліквідовані неефективні податки, видатки на адміністрування яких були більшими, ніж надходження від них; введено нові податки; розширено перелік об'єктів оподаткування; змінено податкові ставки; розширено коло платників податків; окремі загальнодержавні податки віднесено до місцевих податків тощо» [70, с. 2].

Від розуміння того, що податки та значна частина фінансів будуть залишатися на місцях, у громадян з'явилося відчуття відповідальності та бажання зробити свої громади інвестиційно привабливими. У багатьох громадах Волинської області це вдалося.

У 2016 – 2018 р. Волинь демонструвала вищі темпи економічного зростання, ніж Україна загалом, що зумовлено активізацією діяльності в оптовій та роздрібній торгівлі, будівництві, сільському господарстві та інших видах економічної діяльності [120, с. 64].

Протягом 2012-2018 р. сума вкладених в економіку області капітальних інвестицій збільшились у 2,4 рази і у 2018 р. становила 7866,4 млн грн. При чому основний та стрімкий ріст відбувся у 2015 р. Обсяг вкладених капітальних інвестицій у Волинську область протягом п'яти останніх років серед західного регіону постійно перевищує рівень Закарпатської, Рівненської областей [120, с. 79].

Варто зауважити, що на жаль, існує багато негативних факторів, які стримують процес наповнення місцевих бюджетів, а саме:

- гальмується законодавче регулювання реформи;
- наявність тіньової економіки;
- низький рівень розуміння питань державного та місцевого управління деякими політиками та державними службовцями;
- відсутність державницької позиції в окремих голів і депутатів громад;
- дефіцит висококваліфікованих спеціалістів, втрата трудових резервів країни.
- невисокий рівень податкової культури населення [148, с. 63].

Важливим результатом бюджетної децентралізації стало те, що у зв'язку з тим, що велика частина податків лишається на місцях, зменшується загроза тіньового бізнесу, оскільки громадяни розуміють, куди йдуть гроші. Також, фінансова децентралізація – це фактор, котрий підвищує рівень податкової культури та заохочує мешканців громад до легалізації свого бізнесу задля розвитку своїх територій.

Невирішеною та непередбаченою проблемою для ТГ як Волині, так і цілої України та інших країн, залишається вплив пандемії коронавірусу (COVID-19), оскільки через негативні наслідки пандемії, громади втратили багато фінансових та людських ресурсів. Як казав Вінстон Черчилль: Будь-яка криза — це нові можливості. Саме тому, можливо зараз час для того, аби в труднощах стати сильнішими, кмітливішими та успішнішими, адже це і є справжня децентралізація – коли все у наших руках [137, с. 96].

Дуже важливою складовою сильної нації є культурні та моральні цінності. Ми вважаємо, що культура – це окремий напрямок, але у нашій роботі ми будемо відносити питання освіти, молоді та медіа – до культурних факторів еволюції громадянської участі у процесі реформування місцевого самоврядування.

Дуже важливими змінами, які відбулися у Волинській області, починаючи з 2014 р., є зміни підходу до молодіжної політики області. Молоді

люди завжди були рушійною силою під час реформування країни, оскільки вони мають нові та сучасні підходи до розвитку громад.

У березні 2017 р., у місті Луцьк було проведено конференцію, на якій представників ТГ Волині, вчили працювати з молоддю. Захід був проведений за підтримки Міністерства молоді та спорту, Молодіжного центру Волині та Всеукраїнської ініціативи «Активна громада» [133].

В області і дотепер проводиться робота щодо активізації молодіжної участі у процесах розробки та реалізації молодіжної політики. Зокрема, в рамках проекту «Створення дієвої моделі участі молоді на локальному рівні» створено п'ять молодіжних рад у Зимнівській, Княгининівській, Смідинській, Литовезькій та Устилузькій об'єднаних територіальних громадах. Успішно функціонує Молодіжна рада Шацької селищної ради та Молодіжна рада Нововолинська [120].

Вищевказаний проект був запущений у червні 2018 р., громадською організацією «Молодіжна платформа», де національними партнерами проекту виступають Міністерство молоді та спорту України, Асоціація ОТГ України, які водночас є бенефіціарами проекту та ГО «Інститут політико-інформаційних досліджень». Метою проекту було створення можливості для участі молоді у формуванні регіональної молодіжної політики, діяльності органів місцевої влади в ОТГ, через впровадження принципів Європейської хартії про участь молоді шляхом створення дорадчих органів – Молодіжних рад при ТГ. Ключова ідея цього проекту – залучення молоді до процесу прийняття рішень в територіальних громадах – гарантія поступального розвитку громади, запровадження широкого громадського контролю та додатковий інструмент утримання молодих людей завдяки поширенню на них відповідальності за майбутнє громади [65].

Дуже успішним прикладом ефективною молодіжної політики Волині – є молодіжний центр «Нові крила», який було створено в місті Нововолинськ у 2015 р. Робота молодіжного центру увійшла до десятки переможців всеукраїнського конкурсу «Кращі практики молодіжної роботи в Україні»

2017». У молодіжному центрі постійно проходять фотовиставки, квартирники, виступи поетів та музикантів. Найбільші проекти: «Благодійний різдвяний бал», «Віршована алея», «Корисні знаки», «Novovolynsk Open-Air Community Meeting and Performance Space», «Мистецький двір», «Молодь рушійна сила змін у громаді», «Zone of creativity», «SeloHub», Офлайн простір «DO IT» [156]. Також, гарним прикладом є Молодіжний центр «Smidyn Hub», який розташований у Смідинській громаді.

Варто зауважити, що завдяки децентралізаційній реформі, волинські громади почали активно використовувати також і цифрову комунікацію. Усі 54 ТГ Волинської області мають електронні сайти, більшість громад мають Facebook групи (де активно комунікують з мешканцями громад), також багато громад знімають відео та показують їх на YouTube. Завдяки навчанням від Волинського регіонального офісу програми U-LEAD, волинські громади почали запроваджувати власне брендування задля впізнаваності своїх громад.

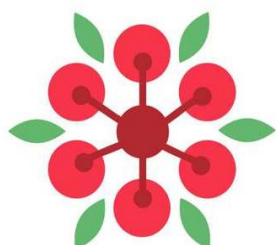
У квітні 2019 р. відбулося затвердження логотипа та брендбука Городищенської громади. Логотип виконаний у зелених тонах. Графічний знак поєднує в собі та показує основні особливості громади – аграрний напрямок економічного розвитку (колоски) та відкритість до співпраці (потиск рук) [22].

У травні 2019 р. затвердили логотип та брендбук Вишнівської громади. Логотип Вишнівської ОТГ складається з графічного знака, текстової частини та виконаний у двох версіях – вертикальній (основна) та горизонтальній. А також у трьох колірних варіаціях – з використанням основних брендкових кольорів, чорній та білій. Графічний знак поєднує в собі та відображає основні особливості громади – асоціативну складову адміністративного центру громади (с. Вишнів – вишневий цвіт, вишня) та об'єднання семи сільських рад [129]. (див. рис. 2.1).

Також, цікавий підхід до створення логотипу був у Велимченській громаді. В основі бренду Велимченської громади – екологічність, енергія природи та натхнення. В ньому гармонійно поєдналися символи лісу, води, сонця, автори зробили акцент, що громада є колыскою пісенності і в центрі логотипу розмістили – соловейка на гілці, який символізує продовження роду, щастя і добро, натхнення і талант. Весь малюнок вміщений у підкову, чим підкреслюється працьовитість краян та налаштовує на успіх [128].

У Боратинській громаді використали три основні кольори для логотипу:

- зелений – трави, рослини, природний заспокійливий колір, символізує твердість і стійкість;
- блакитний – вода. Ясність і прямота. Асоціюється з інтелектуальною діяльністю, спокійними роздумами;
- помаранчевий – дія та ентузіазм. Спонукає йти вперед (див. рис. 2.1).

ВИШНІВСЬКА
ГРОМАДА

Рис. 2.1. Логотипи ТГ

Місцеві активісти були дуже креативними у підходах до активізації громад. Таким прикладом є настільна гра «Світ Громад», яка у 2016 р. була започаткована М. Войтовичем та Т. Тимчуком. Гра неодноразово презентувалася на різних заходах для громадян та представників місцевого самоврядування.

Гра дозволяє моделювати різні ситуації та сценарії розвитку громади, включати різні верстви населення до роботи над спільними цілями громади, навчати різноманітним підходам та інструментам розвитку громади, розвивати фінансову та податкову культури, виявляти та долати конфлікти у громаді тощо [28].

З 20 травня 2021 р. в обласному центрі Волині запрацював муніципальний чат-бот «Свої», який впроваджується за підтримки Програми EGAP, що виконується Фондом Східна Європа та фінансується урядом Швейцарії. Він запустився у 21 громаді у 9 областях України. Серед найбільших міст, в яких він працюватиме, – Одеса, Луцьк, Вінниця, Кам'янське, Тернопіль, Хмельницький і Северодонецьк. Чат-бот містить три зручних блоки: «Послуги», «Я+Влада» і «Моє місто». У блоці «Послуги» громадяни можуть дізнатися адресу чи графік роботи Центру надання адміністративних послуг, знайти, як замовити послугу онлайн. Серед доступних сервісів — витяг про земельну ділянку, довідка про відсутність

судимості, довідка з реєстру нерухомості, послуга «Малюнок», тощо. Блок «Я+Влада» дозволяє написати звернення до Центру надання адміністративних послуг, оцінити роботу чиновників чи комунальних установ, підтримати проєкт громадського бюджету чи підписати петицію до місцевої влади. Блок «Моя громада» є довідником інформації про місцеві заклади та служби, останні новини та події [131].

Як зазначає українська науковиця А. Колодій, активізація громадянського суспільства, формування навичок зацікавленої, поінформованої, компетентної й відповідальної участі громадян є реальною і єдиною можливістю ефективного контролю суспільства над органами влади, без якого демократія немислима [47, с. 262].

Новою інституцією, яка з'явилася у зв'язку із впровадженням в Україні децентралізаційної реформи є інститут старости. Така посадова особа відповідає за активізацію громади та за комунікацію між владою та громадою села. Запровадження інституту старости є ще одним дієвим механізмом впливу на громадську участь. Одним із важливих факторів того, що децентралізація безпосередньо впливає на розвиток партисипативної демократії в Україні є те, що 14.07.2021 р. ЗУ «Про місцеве самоврядування» [102], було доповнено статтею 54⁻¹ у якій вказано, що староста затверджується сільською, селищною, міською радою на строк її повноважень за пропозицією відповідного сільського, селищного, міського голови, що вноситься за результатами громадського обговорення (громадських слухань, зборів громадян, інших форм консультацій з громадськістю), проведеного у межах відповідного старостинського округу. Кандидатура старости вноситься на громадське обговорення (громадські слухання, збори громадян, інші форми консультацій з громадськістю) сільським, селищним, міським головою та вважається погодженою з жителями відповідного старостинського округу, якщо в результаті громадського обговорення (громадських слухань, зборів громадян, інших

форм консультацій з громадськістю) отримала таку підтримку у старостинському окрузі:

- з кількістю жителів до 1500 - більше 20 відсотків голосів жителів від загальної кількості жителів відповідного старостинського округу, які є громадянами України і мають право голосу на виборах;
- з кількістю жителів від 1500 до 10 тисяч - більше 17 відсотків голосів;
- з кількістю жителів від 10 тисяч до 20 тисяч - більше 14 відсотків голосів;
- з кількістю жителів від 20 тисяч до 30 тисяч - більше 10 відсотків голосів;
- з кількістю жителів більше 30 тисяч - більше 7 відсотків голосів жителів від загальної кількості жителів відповідного старостинського округу, які є громадянами України і мають право голосу на виборах.

За результатами проведеного громадського обговорення (громадських слухань, зборів громадян, інших форм консультацій з громадськістю) кандидатури старости складається протокол, який має містити такі відомості: дата (період) і місце проведення громадського обговорення (громадських слухань, зборів громадян, інших форм консультацій з громадськістю), кількість жителів відповідного старостинського округу, які є громадянами України і мають право голосу на виборах, відомості про кандидатуру старости, кількість учасників громадського обговорення (громадських слухань, зборів громадян, інших форм консультацій з громадськістю), які підтримали відповідну кандидатуру, із зазначенням прізвища, власного імені (усіх власних імен) та по батькові (за наявності), числа, місяця і року народження, серії та номера паспорта громадянина України (тимчасового посвідчення громадянина України - для осіб, недавно прийнятих до громадянства України), що засвідчується підписом таких учасників. Кандидатура старости відповідного старостинського округу, не підтримана сільською, селищною, міською радою, не може бути повторно внесена для затвердження в цьому старостинському окрузі протягом поточного

скликання відповідної сільської, селищної, міської ради. Порядок проведення громадського обговорення (громадських слухань, зборів громадян, інших форм консультацій з громадськістю) кандидатури старости затверджується сільською, селищною, міською радою [102].

Таким чином, можна зробити висновок, що завдяки реформі місцевого самоврядування та ТОВ, волинські громади мають позитивний досвід реформування в економічній, юридичній та культурній сферах. Саме завдяки активній участі громадян, представників громадянського суспільства, науковців, політиків державного та місцевого рівнів, Волинська область часто лідирує у загальнодержавних конкурсах та проектах.

2.2. Протестна участь у контексті здійснення реформи децентралізації

Участь громадян у протестах не є однією із форм партисипативної демократії, але є однією із механізмів впливу на неї. Саме тому важливо проаналізувати зв'язок між децентралізацією, партисипативною демократією та протестною участю.

Українська науковиця Н. Ротар зазначає, що особливості політичної системи України, її трансформаційний характер, основні принципи взаємовідносин влади і громадян сприяли формуванню трьох основних моделей політичної участі – електоральної, протестної, дискурсивної [113, с.110].

«У сьогоdnішньому глобалізованому світі все більший наголос ставиться на визнану важливість якості демократії на місцевому рівні. Місцевий рівень – найближчий до громадян, це простір, в якому громадяни щоденно зіштовхуються з проявами демократії, оскільки взаємодіючи з демократичними інститутами та процесами, намагаються заробити собі на життя та вберегти себе від небезпеки, дбають про свої сім'ї та спільноти та користуються основними послугами, зокрема послугами з охорони здоров'я, комунальними та освітніми послугами. Часто це місце, де громадяни вперше

знайомляться з політичною системою, частиною якої вони є. Ефективні демократичні інститути, процеси та практики на місцевому рівні важливі, оскільки активне громадянство на місцевому рівні формує основу для міцної та більш стійкої демократії на національному рівні. Принципи та політика, що діють на національному рівні, формують методи та способи діяльності на місцевому рівні, в той час як досвід на місцевому рівні впливає на політичні принципи та реформи. Саме на місцевому рівні перевіряється життєздатність політики, прийнятої на національному рівні» [43, с. 14-15].

«Крім традиційних зборів, про які йшлося вище, слід виділити ще один вид зборів, який є формою реалізації конституційного права громадян збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги і демонстрації. Різниця між цими формами демократії полягає в тому, що збори мешканців як форма здійснення місцевого самоврядування має постійний нормативний характер та служить меті вирішення питань місцевого значення. Щодо зборів, мітингів, демонстрацій, пікетування, то вони не мають жорсткого нормативного обмеження ні за складом учасників, ні за цілями, формами та процедурами їх проведення. Вони, як правило, використовуються або як засоби підтримки, або як засоби тиску на органи влади, в тому числі, й органи місцевого самоврядування, з метою примусити їх прийняти певне рішення» [127, с. 27].

«Визнання за громадянами права критикувати уряд, висловлювати протест і висувати вимоги до нього є визначальною ознакою демократичного суспільства. Натомість для тоталітарних порядків характерна позірна єдність влади й народу, заперечення права громадян на будь-яку критику уряду, оцінка такої критики як антидержавної» [47, с. 258].

«Гіпотетично, виникає певна, а іноді, суттєва невідповідність територіальних інтересів різних суб'єктів соціально – політичного та економічного простору, що опосередковує відмінності у спрямованості і соціально – економічних наслідках ухвалених рішень і здійснюваних реформ. На думку таких науковців, як Ю. Бардачов, І. Лопушинський, Р. Плющ, у

громадівській (колективній) свідомості співіснують два види територіальних інтересів: усвідомлені та неусвідомлені. Водночас, усвідомлені інтереси сприяють виникненню феномену територіальної ідентичності та об'єктивуються в конкретних колективних діях, що спрямовані на їх реалізацію. Латентний територіальний інтерес, що є неусвідомленим, може несподівано актуалізуватися внаслідок непередбачуваної події або знайти своє вираження в громадських настроях і соціальних діях. Отже, латентні територіальні інтереси та приховані соціальні процеси мають значний деструктивний потенціал, а тому повинні оперативно виявлятися на рівні територіальних громад і всього суспільства, підпадати під науковий аналіз, уключаючись до системи територіальної соціалізації індивідів. Своєрідність територіальної поведінки виникає через те, що індивіди, які діють у просторі свого регіону, у процесі взаємодії формують унікальну систему соціальних зв'язків. Вона призводить до виникнення територіальної громади» [4, с. 669-673].

Саме тому, дуже важливо проаналізувати, який вплив мала реформа місцевого самоврядування на протестну участь громадян, оскільки протест – це висловлення незгоди з чимось, боротьба за свої права, прояв громадянської активності, а також форма діалогу, між громадськістю та представниками влади.

«Демократична трансформація в Україні означає, крім іншого, формування серед громадян готовності до протестної участі. У дев'яності роки минулого століття знаряддям і символом політичного протесту став туристичний намет, напинаючи який на центральних площах міст або перед урядовими будівлями і перебуваючи в ньому, що інколи супроводжується ще й голодуванням, люди маніфестують свої вимоги, привертають увагу громадськості до своїх проблем, домагаються від влади їх розв'язання. Формою масового протесту українців був «Майдан» – багатотисячні виходи громадян у листопаді-грудні 2004 р. на центральні площі Києва й обласних центрів і тривале перебування на них як протест проти численних порушень

порядку проведення президентських виборів і фальсифікації їх результатів» [47, с. 260].

Також, одією з ключових моментів українського державотворення та виразником національної ідеї свободи була Революція Гідності – мирні акції протести у період з 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року. Узурпація влади у 2010 – 2014 рр. В. Януковичем призвела до підриву основ національної безпеки і оборони України, порушення прав і свобод людини. Мирні зібрання є надзвичайно дієвим інструментом громадського контролю за інститутами публічної влади, а безпека учасників мирних зібрань усіх видів і форм, зокрема одночасних, контрзібрань та спонтанних зібрань, як і їхнє право висловлювати свою думку, мають бути захищені державою [101].

Місцеві вибори 2015 р. у Волинській області, загострили питання політичної регіоналізації. Мається на увазі, політична партія УКРОП, котра була по суті утворена напередодні виборів 2015 р., «дистанційними» лідерами якої були І. Коломойський та І. Палиця. На Волині вона набрала 21,91 відсотка, а у Луцьку 30,7 відсотка, значно відірвавшись від усіх конкурентів.

Ситуація, що склалася у місті Луцьк, під час впровадження децентралізаційної реформи в Україні є дуже цікавою та цінною для дослідження.

3 лютого 2017 р. помер Луцький міський голова М. Романюк. Згідно ст. 42 ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні», після дострокового припинення повноважень обов'язки міського голови здійснює секретар відповідної міської ради [95]. Таким чином, після смерті міського голови, виконувачкою обов'язків мала стати очільниця волинської «Самопоміч» Ю. Вусенко. Однак на позачерговому засіданні ради депутатська більшість («УКРОП» і «Батьківщина») під головуванням керівника місцевого осередку «Батьківщини» Г. Пустовіта ухвалили рішення про позбавлення Ю. Вусенко її повноважень. Так у міськраді Луцька відбувся справжній «переворот» [123].

На жаль, після довгих конфліктів та інтриг, у місті відбулися значні зміни. І. Поліщук, який був головою фракції «УКРОП» у Луцькій міській раді, став мером, а мешканці міста залишилися без легітимного міського голови аж на майже чотири роки. Варто зауважити що криза, яка відбулася в Луцьку, певним чином позитивно вплинула на активізацію луцької громади.

По-перше, багато представників громадських організацій та звичайних лучан, почали з того часу активно відвідувати сесії міської ради, що у свою чергу, дисциплінує роботу депутатів міської ради.

По-друге, лучани зверталися до Комітету ВРУ з питань державного будівництва, регіональної політики та місцевого самоврядування зі зверненням негайно призначити вибори міського голови в обласному центрі Волині. Оскільки, відповідно до ч. 3 ст. 14 Закону України «Про місцеві вибори», позачергові вибори міського голови, призначаються ВРУ не пізніше ніж у дев'яностоденний строк з дня дострокового припинення повноважень міського голови» [18]. Але на жаль, ВРУ так і не призначила позачергові вибори міського голови.

По-третє, лучанами була підписана електронна петиція, де вони вимагали від секретаря Луцької міськради І. Поліщука, не позбавляти лучан права обирати міського голову [21]. Петицію підписало більше ніж 300 лучан.

Іншим аспектом активізації протестної участі громадян було те, що у зв'язку з тим, що починаючи з 2014 р., ОТГ створювалися на засадах добровільності, виникли певні проблеми у зв'язку з затвердженням перспективних планів формування територій громад окремих областей. Перспективний план формування територій громад області розробляється відповідною ОДА, згідно з методикою формування спроможних ТГ, затвердженою постановою КМУ від 08.04.2015 р. № 214 [94] і охоплює всю територію області. Наприклад, весною 2020 р., біля КМУ та Офісу Президента України, Асоціація ОТГ провела мирну масову акцію, до якої долучились громади з усієї України щодо захисту законних прав та інтересів

ОТГ, які за розпорядженнями Уряду про затвердження перспективних планів формування території громад областей, планували ліквідувати. ТГ вимагали від КМУ – зберегти ОТГ, які пройшли демократичний шлях добровільного об'єднання, відповідно до Закону України «Про добровільне об'єднання ТГ». Позиція Асоціації ОТГ була і залишається незмінною: громади, які пройшли шлях добровільного об'єднання, вибори, перші кроки становлення і розвитку, успішно надають послуги мешканцям – не можуть бути примусово ліквідованими. Формування нового АТУ України на базовому рівні має відбутись на основі вже діючих об'єднаних громад, які зрушили реформу, забезпечили успіх змін. Громади, які повірили в реформу і зробили її успішною мають право на ще один термін для розвитку. Мова йде не лише про ліквідацію ОТГ. Це – руйнування цінностей демократичного, добровільного об'єднання громад та довіри, що лише почала формуватись між державою і громадами – вважали протестуючі» [30].

Також, влітку 2020 р. в Луцьку відбулася мирна акція протесту. До Волинської ОДА приїхали представники Заборольської, Зарічанської, Княгининівської, Гуто-Боровенської ТГ. Громадяни просили змінити перспективний план формування територій громад області, що передбачає приєднання їхніх ОТГ до Луцької, Володимир-Волинської та Камінь-Каширської ОТГ [90].

Також, варто згадати протестні акції, пов'язані з реформуванням субрегіонального рівня АТУ. КМУ на позачерговому засіданні 12 червня 2020 р., затвердив список 129 районів в Україні, замість 490 існуючих. Наприклад, у Волинській області було визначено чотири райони: Володимир-Волинський, Камінь-Каширський, Ковельський та Луцький. У зв'язку з цим, у червні 2020 р., жителі Маневицького району, які не погоджувалися з об'єднанням їхнього району з іншим, влаштували акцію протесту на перетині шляхів Київ – Варшава, Луцьк – Любешів [107].

Після анонсування змін, почався потужний спротив – від відкритих заяв громадських об'єднань до мітингів мешканців новостворених ОТГ.

Думки щодо впровадження змін докорінно різнилися. Одні вважали, що створення нових районів обмежить самостійність громад і це зведе нанівець процес децентралізації, інші ж нагадували, що такі зміни було закладено ще під час впровадження децентралізації і без них неможливо рухатися далі [68].

«Варто підкреслити, що процес децентралізації може мати позитивний вплив на демократію на місцевому рівні, особливо тому, що він здатний наблизити владу до народу. Однак децентралізація не призводить автоматично до виникнення народного контролю за прийняттям владних рішень та рівноправності громадян щодо здійснення такого контролю та не обов'язково приносить результати демократії. Тому необхідно пам'ятати, що, в залежності від місцевих умов, на практиці децентралізація по різному проявляється та впливає на демократію на місцевому рівні; демократія на місцевому рівні може розвиватися і поза процесами децентралізації та навпаки» [43, с. 30].

Таким чином, у декількох областях України і у Волинській зокрема, відбувалися протестні акції з приводу або ліквідації громад, або їх приєднання до міських ОТГ, що у свою чергу показує те, що мешканці готові відстоювати свої права у законний, мирний спосіб.

2.3. Вплив політичних партій на громадську участь

Відповідно до опитувань, які щорічно проводяться різними організаціями та соціальними центрами досліджень, в Україні існує дуже низький рівень довіри громадян до політичних партій. Саме тому у 2014 р., мешканцям ТГ було важко дослухатися до представників політичних партій про потрібність впровадження реформи місцевого самоврядування.

«Ймовірно, однією з причин низької довіри до партій в Україні є те, що вони час від часу потрапляють у гучні скандали, з яких не завжди виходять достойно. Кандидати, яких беруть «випадково» в список чи висувають у мажоритарних округах, не надто переймаються репутацією політичної сили» [83].

Також, низька довіра громадян зумовлена тим, що в Україні дуже мало партій, які мають свою ідеологію, оскільки більшість партій – це політичні проекти, які фінансуються олігархами.

«З часу виникнення людського суспільства, йому притаманний потяг до взаємодії його членів, установлення між ними різних зв'язків та відносин на основі спільних інтересів. Групи людей, які виникають внаслідок такої взаємодії та є цілісними утвореннями, називають об'єднаннями громадян. Форми об'єднань громадян, які відображають різні рівні внутрішньої організованості, – це ГО та політичні партії. Через ці утворення окремі особи та соціальні групи мають можливість впливати на інші групи, на суспільство загалом відповідно до своїх інтересів, перетворюючись на важливі суб'єкти у реалізації державної політики. Безперечно, найвпливовішими суб'єктами політичного процесу були й залишаються політичні партії. Політичні партії ініціюють прийняття політичних рішень і є посередником між державою і суспільством» [157, с. 54-55].

Вибори до ТГ України є частиною реформи місцевого самоврядування та однією із демократичних форм волевиявлення ТГ. Вибори до органів місцевого самоврядування відіграють важливу роль у визначенні подальшої долі громади та долі країни в цілому, тому дослідження результатів виборів до ТГ є дуже актуальним для подальшої реалізації реформи місцевого самоврядування України. Результати «децентралізованих виборів» однозначно мають вплив на формування місцевих еліт, а з місцевих еліт і формується загальноукраїнська еліта, яка визначає подальший економічний, соціальний, культурний розвиток України [138, с. 226].

«Електоральна участь має основоположне значення для реалізації одного з основних принципів демократії – народного суверенітету. Лише достатньо активна участь у виборах може гарантувати представництво тих груп, верств суспільства, які мають більший політичний вплив. Електоральна участь є також важливим інструментом забезпечення легітимності демократичних політичних інституцій через процедуру виборів. Рівень

електоральної участі залежить від типу виборів, виборчої системи, політичної культури виборців, специфіки політичної ситуації в країні тощо. Одні й ті ж самі чинники в кожній країні можуть по-різному впливати на рівень електоральної участі і призводити до відмінних результатів» [57, с. 257].

За даними Центральної виборчої комісії, явка виборців на місцевих виборах 2015 р., становила 46,6 %, перевищуючи при цьому 50 % тільки у західному регіоні. Незважаючи на те, що це була найнижча явка, зафіксована на будь-яких виборах, проведених в Україні з часу проголошення незалежності, Міжнародна фундація виборчих систем (IFES) зазначила, що явка виборців на місцевих виборах є загалом низькою у всьому світі і що цифру 46,6 % можна порівняти з явкою виборців на місцевих виборах в Україні у 2010 р., що складала 48,7 %. Колишній Голова ВРУ В. Гройсман тоді заявив, що така явка виборців стала результатом неспроможності лідерів політичних партій визначити пріоритети серед питань місцевого значення, при цьому інші припустили, що у виборців зникло бажання йти на виборчі дільниці через складний Закон про місцеві вибори та відсутність «нових облич» серед кандидатів [38, с. 6].

До позитивів місцевих виборів 2015 р., В. Малиновський відніс те, що на відміну від попередніх виборів 2010 р., на яких у 21 регіоні перемогла Партія регіонів, на виборах 2015 р., жодна політична сила не отримала тотальної переваги. Це є наслідком суттєвого зменшення використання адміністративного ресурсу, та, відповідно, зростання демократії в Україні. Можна констатувати, що в Україні з'явилися загальнонаціональні партії, що показали рівні результати по всій країні: ВО «Батьківщина», Радикальна партія Олега Ляшка, Об'єднання «Самопоміч». Разом з тим, вибори 2015 р. висвітлили й окремі проблеми. Зокрема, загострили питання політичної регіоналізації, що ще більше актуалізуються після початку роботи новосформованих рад. Справа в тому, що в окремих регіонах, посилили свої позиції політичні партії (політичні проєкти), котрі належать олігархам.

Яскравим прикладом цього, став вже згадуваний вище проєкт УКРОП І. Коломойського, що домігся значного успіху у базових регіонах олігарха: у Дніпрі та Волинській області, де відповідні інтереси представляє його соратник І. Палиця. Зокрема, партія, котра була по суті утворена напередодні виборів, у 2015 р. на Волині набрала 21,91 відсотка, а у Луцьку 30, 7 відсотка, значно відірвавшись від усіх конкурентів [60, с. 91].

Влітку 2016 р., тодішній Луцький міський голова М. Романюк, його перший заступник Т. Яковлев, заступники С. Григоренко та А. Киця зустрілися з представниками ТГ Прилуцької сільської ради для обговорення співпраці з перспективою подальшого об'єднання. Тоді, Прилуцькій сільській раді підпорядковувалося чотири населені пункти: с. Прилуцьке, с. Дачне, с. Жабка, с. Сапогове. Органи місцевого самоуправління можуть об'єднувати свої ресурси, якщо це допомагає їм покращити ефективність своєї роботи. Разом ОМС можуть зробити те, чого вони ніколи не змогли б досягнути поодиночі; вони можуть надавати нові послуги або підвищити якість послуг, які вже надаються ними громадянам. Процедура міжмуніципальної співпраці передбачає певні етапи. Ініціювати розгляд питання може сільський голова, депутати, громада. Далі, проходять громадські обговорення, після чого – процедура підготовки нормативних актів. Для цього створюється робоча група, яка складається з однакової кількості представників з обох сторін, також до групи залучаються фахівці в певних сферах. Після процедури підготовки рішення про співпрацю має прийматися на сесіях сільської та міської рад. Після завершення слухання рішення про співпрацю між Прилуцьким та Луцьком було прийнято переважною більшістю голосів [58].

Вже восени 2016 р., політична партія «УКРОП», з метою проведення дострокових виборів Луцького міського голови, розпочала активну роботу по залученні громадськості та депутатів Прилуцької ТГ щодо об'єднання Прилуцька з Луцьком. Тодішній голова Волинської обласної ради І. Палиця зазначав, що об'єднання навколишніх сіл із Луцьком збільшить фінансові

можливості як і приєднаних населених пунктів, так, зрештою, і обласного центру. 11 жовтня 2016 р., відбулося засідання Прилуцької сільської ради, на якій розглядалося звернення до депутатів Луцької міської ради з пропозицією приєднати села Прилуцької сільської ради до міста Луцька. Активним прихильником об'єднання був депутат Прилуцької сільської ради В. Матяшук. Він зазначив, що опитав мешканців села, в якому він проживає - в Дачному з 57 людей за співпрацю проголосувало 34 особи, а за об'єднання - 53. Тому разом з колегами він написав звернення до депутатів Луцької міської ради з пропозицією приєднати села Прилуцької сільської ради до міста Луцька. С. Григоренко під час засідання, наполягав на тому, що об'єднання необхідне, але через певний час, коли громади попрацюють в рамках договору. Та й лучани, з його слів, до цього ще не були готові. Сільський голова Прилуцького В. Арчибасов висловив думку про те, що для початку можна було б організувати круглий стіл з депутатами міської ради, аби обговорити перспективу об'єднання. Він зауважив, що питання утворення ОТГ намагаються вирішити в пришвидшеному темпі, що, на його думку, не є правильним. Обранці Прилуцької громади підтримали проект рішення та проголосували за те, аби звернутись до депутатів Луцької міської ради з пропозицією ініціювати об'єднання в ОТГ. Зокрема, 8 депутатів проголосували «за», 2 – «проти», ще 5 утрималось. Рішення було прийнято, але зважаючи на те, що проект рішення не обговорювали на профільній комісії, В. Арчибасов наклав вето на це рішення [29].

Таким чином, можна зробити висновок, що представники певних політичних проєктів, часто використовували можливості, які надає реформа місцевого самоврядування, радше для задоволення своїх політичних амбіцій, аніж для активізації громадян.

Якщо аналізувати місцеві вибори в Україні 25 жовтня 2020 р., то крім того, що вони відбувалися у час всесвітньої пандемії COVID 19, вони відзначилися нетиповими політичними технологіями.

У коментарі «Слово і діло» експерт з політики та місцевого самоврядування О. Солонтей зазначив, що після реформи децентралізації посади у регіонах стали більш привабливішими для політиків. Він зауважив, що народні депутати, міністри, – всі балотувалися в мери. Тобто, формально, всі наче йдуть на рівень нижче, а реально це пов'язано із тим, що повноваження, влада і гроші пішли на місця, і тому й політики йдуть на місця. Раніше, до децентралізації, мери йшли в нардепи, а зараз навпаки. Посади у місцевому самоврядуванні після реформи децентралізації стали більш привабливішими з політичної точки зору через посилення повноважень. Завжди було, що політики «йшли за грошима», але це було, що вони йдуть знизу до гори, а після реформи децентралізації йдуть з гори до низу [69].

Варто підкреслити, що не усі політики балотувалися на місцевих виборах 2020 р. для того, щоб реально отримати владу на місцях. Частина політичних партій, використовувала це як політичну технологію.

«На думку політичного експерта В. Гладких, така практика свідчить про те, що багато політичних сил не мають лідерів на місцях, а місцевим партійним осередкам немає на кого спертися в регіонах, тому народні депутати своєю участю намагаються вплинути на упізнаваність політичної сили, яку представляють. З точки зору політичних технологій, – це правильно, але з точки зору ставлення до своїх виборців – не дуже красиво. У таких людей треба одразу запитувати, чи готовий такий кандидат скласти повноваження народного депутата, у разі перемоги. Чи готовий він піти працювати в міську раду замість Верховної» [151].

Варто зауважити, що так само, як і на місцевих виборах 2015 р., у 2020 р., на жаль, питання політичної регіоналізації загострилося ще більше. Оскільки на заміну політичного проєкту УКРОП, І. Коломойського та І. Палиці, прийшла політична партія «За Майбутнє», "дистанційними" лідерами яких є згадані особи. П'ятеро депутатів ВРУ, балотувалися на місцевих виборах 2020 р. до Волинської обласної ради від партії «За Майбутнє», а

саме: І. Гузь, І. Констанкевич, В. Рубльов, І. Палиця, С. Івахів. І навіть те, що В. Рубльов є членом депутатської фракції політичної партії «Слуга народу», не завадило йому балотуватися до обласної ради від партії «За Майбутнє» [140, с. 195].

Маніпуляція полягає у тому, що ці народні депутати не склали своїх повноважень, а просто забезпечили більше місць для представників цієї партії у Волинській обласній раді. Таку технологію на місцевих виборах 2020 р. використовувала більшість політичних партій. Хоча наприклад, партія «Європейська Солідарність», була скромнішою і висувала по одному народному депутату до обласних рад. Наприклад, В. В'ятрович балотувався до Івано-Франківської обласної ради, В. Ар'єв до Хмельницької обласної ради, В. Сюмар до Київської обласної ради, М. Забродський до Дніпропетровської обласної ради, І. Климпуш-Цинцадзе до Закарпатської обласної ради, О. Гончаренко до Одеської обласної ради і тд. Деякі політологи зазначають, що можливо це пов'язано з відсутністю сильних представників партії на місцях [139, с. 212-213].

Можна зробити висновок, що децентралізація має своїм наслідком багато як позитивних, так і негативних змін. З однієї сторони, вона забезпечила більшу свободу ОМС, їх певну «автономію» від центральних органів. З іншої сторони, варто зауважити, що у зв'язку зі збільшенням надходжень до місцевих бюджетів та розширенням повноважень на місцях, багато політичних сил, використовують маніпулятивні політичні технології, впливаючи таким чином на свідомість виборців.

2.4. Роль інститутів громадянського суспільства в активізації ТГ

Після того як в Україні відбулася Революція Гідності, дуже багато вмотивованих людей, котрі брали у ній участь, пішли працювати у ГО, молодіжні центри тощо, які здебільшого фінансувалися та контролювалися іноземними фондами та організаціями. Саме це дало поштовх до формування

активної частини громадянського суспільства у Волинській області, починаючи з 2014 року.

З початку впровадження реформи місцевого самоврядування та ТОВ, у Волинській області працювало багато громадських організацій та окремих активістів, завдяки яким громади Волинської області зараз часто займають перші місця у всеукраїнських конкурсах.

До таких організацій та проєктів можна віднести: Асоціацію міст України, Всеукраїнську асоціацію ОТГ, Ресурсний центр розвитку місцевої демократії, Всеукраїнську ініціативу «Активна Громада» тощо.

Кожна з вищезазначених організацій займалася та займається здебільшого різними сферами реформування. Хтось займався просвітницькою роботою, пояснюючи важливість добровільного об'єднання, хтось бюджетними питаннями, хтось надавав юридичні консультації працівникам ОМС, деякі організації проводили тренінги та навчання для активістів та посадовців, певні програми спрямовані на електронне урядування.

З початку впровадження реформи місцевого самоврядування на Волині діє Ресурсний центр розвитку місцевої демократії. Метою його діяльності є створення можливостей та безперешкодних умов для участі населення Волині у вирішенні місцевих проблем, посилення спроможності членів територіальних громад міст, селищ та сіл у реалізації форм безпосереднього народовладдя у конституційний та законний спосіб. Центр надає такі послуги:

- консультаційна, методична, інформаційна, правова підтримка членів територіальних громад, інститутів громадянського суспільства, органів самоорганізації населення;

- проведення тренінгів та навчальних семінарів для членів територіальних громад, лідерів органів самоорганізації населення, лідерів інститутів громадянського суспільства та органів місцевого самоврядування Волині;

- практичний супровід реалізації права на участь у процесі прийняття рішень;
- супровід практичних моделей реалізації положень Закону України «Про добровільне об'єднання громад», «Про співробітництво територіальних громад»;
- дослідження та аналіз локальних нормативно-правових актів на предмет правового регулювання інструментів місцевої демократії;
- розвиток та удосконалення локальних нормативно-правових актів;
- захист прав та громадських інтересів;
- організація громад.

Волинський ресурсний центр розвитку місцевої демократії діє в межах проекту Асоціації підтримки та розвитку ОСББ та ОСН «Місцева демократія. Волинь. Перезавантаження», що підтримується Програмною ініціативою «Демократична практика» Міжнародного фонду «Відродження» [118].

У 2015 р. було створено офіс реформ, який очолив громадський діяч, колишній депутат Луцької міської ради, А. Пархом'юк. Такі робочі групи були створені за ініціативи Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, котре розпочало цю справу у співпраці з АМУ в рамках Проекту USAID «Ініціатива захисту прав та представлення інтересів місцевого самоврядування в Україні» (ДІАЛОГ).

Дуже важливу роль у впровадженні реформи місцевого самоврядування та ТОВ у Волинській області, відіграло ВРВ АМУ – структурний підрозділ Всеукраїнської асоціації органів місцевого самоврядування «АМУ». До складу ВРВ АМУ входить 31 ТГ: міст Луцька, Нововолинська, Володимира-Волинського, Устилуга, Рожища, Берестечка, Каменя-Каширського, Ковеля, Ківерець, Горохова, Любомля, селищ Локачі, Люблинець, Шацьк, Голоби, Маневичі, Цумань, Турійськ, Ратне, Луків, сіл Боратин, Павлівка, Смідин, Сошичне, Вишнів, Зимне, Поромів, Дубова, Велимче, Городище. Представництво на регіональному рівні сприяє

становленню та розвитку місцевого самоврядування, захищає права та інтереси територіальних громад, органів місцевого самоврядування та лобіює їх інтереси у регіональних і вищих органах державної влади, сприяє інформаційному забезпеченню ОМС, налагоджує співпрацю між містами та регіонами, розповсюджує досвід із передової практики муніципального управління [23].

«Слід зазначити, що у перші місяці 2016 р. децентралізаційна реформа на Волині суттєво уповільнилася. Наступив період вичікування, пасивності, фактично через відсутність фінансування перестав функціонувати Офіс реформ АМУ, що здійснював основну роботу щодо об'єднавчого процесу в області. Зважаючи на це, АМУ за підтримки USAID, 21 червня оголосила всеукраїнську акцію «Децентралізаційний марафон» у рамках проєкту ПУЛЬС, покликану ініціювати процес об'єднання 1000 громад в Україні. Старт акції було дано на XII Українському муніципальному форумі АМУ в Одесі. З 1 липня в області запрацював Офіс реформ Волинського РВ АМУ в оновленому складі (В. Малиновський, В. Гром, О. Кузьмич, Б. Самойленко), на який було покладено завдання реалізації всеукраїнської акції «Децентралізаційний марафон». До кінця 2016 р. було заплановано здійснити не менше 50 виїздів безпосередньо в територіальні громади з метою поживити процес об'єднання громад. За півроку експерти побували у всіх районах області, де проводили роз'яснювальну роботу безпосередньо в громадах щодо переваг децентралізації, етапів об'єднання громад, консультували і допомагали готувати необхідні документи та проєкти рішень, проводили розрахунки майбутніх бюджетів ОТГ, наголошували на перевагах і ризиках, що очікують новостворені громади. Важливим мотиваційним чинником переконання стала участь у марафоні голів уже діючих ОТГ» [61, с. 67].

Також, у 2016 р. в Україні загалом та у Волинській області зокрема, почав працювати Волинський регіональний офіс Програми «U-LEAD з Європою», який став своєрідною платформою і для тих, хто уже об'єднався, і

для тих, хто лише йде цим шляхом. Його очолив вже згадуваний вище А. Пархом'юк. У Волинському офісі допомагають майбутнім громадам готувати та коригувати необхідні документи, аби вони відповідали букві закону і налагоджувати ефективне та правильне функціонування та управління громадами. Працівники та експерти регіонального офісу індивідуально підходять до проблем в територіальних громадах Волинської області, а відповідні напрацювання створюють позитивну практику під час вирішення тих чи інших ситуацій. Також протягом роботи регіонального офісу на Волині, йому вдалося налагодити співпрацю з усіма дотичними організаціями та державними органами у сфері децентралізації: з Волинською державною адміністрацією та посадовцями у сфері освіти, культури, медицини, фінансів і соціального страхування, представниками громадського сектору та міжнародної технічної допомоги. Своєрідним гаслом Волинського регіонального офісу стало - працюють усі на спільний результат, а успіх кожного стає спільним успіхом. Волинський регіональний офіс створений за підтримки Програми «U-LEAD з Європою», яка фінансується Європейським Союзом і його державами-членами Данією, Естонією, Німеччиною, Польщею та Швецією та надає підтримку українському уряду в здійсненні важливої реформи децентралізації в Україні. «U-LEAD з Європою» виконується у 2016-2020 р. Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH та Шведським агентством міжнародного розвитку та співробітництва (Sida) у партнерстві з Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України [154].

Просвітницьку роль у поширенні інформації про важливість реформи місцевого самоврядування та потрібність активізації волинян, відіграла діяльність Всеукраїнської ініціативи «Активна Громада».

«Активна Громада» – це об'єднання людей задля самоорганізації та участі у вирішенні місцевих проблем. Ініціатива була створена в рамках діяльності ВГО «Інститут Республіка». Координаторами цієї ініціативи було

проведено багато зустрічей з мешканцями громад, з метою розвінчання стереотипів, які панували на місцях та були перешкодами у впровадженні реформи. Також, поширювалися брошури, листівки, посібники: «Змінюємо людей, щоб змінити країну», задля простого та зрозумілого висвітлення інформації про позитивні сторони реформи місцевого самоврядування.

За останні роки у Волинській області, завдяки спільній роботі вищезгаданих організацій, було проведено дуже багато різних форумів, тренінгів та круглих столів.

Наприклад, 17 жовтня 2016 р. в селі Зимне відбувся тренінг для представників ОМС на тему: «Від теорії до практики: Як Зимнівська ОТГ використовує нові можливості реформи місцевого самоврядування», організований ВІ «Активна Громада» [134].

27 вересня 2016 р. у Луцьку відбувся форум «Реформа місцевого самоврядування на Волині: інструменти участі громадян». У ньому взяли участь народний депутат України І. Гузь, тодішній заступник Луцького міського голови С. Григоренко, доктор політичних наук В. Малиновський, О. Скиба та В. Гліжинський – експерти Інституту «Республіка», голови селищних, сільських рад Волинської області, представники громадських організацій. С. Григоренко тоді зазначив, що оскільки у 2015 р. ВРУ внесла зміни до Податкового та Бюджетного кодексу, міста обласного значення розширили дохідну частину місцевого бюджету, збільшилися ставки відрахувань окремих податків, тож вперше за останні п'ять років у 2015 р. було досягнуто перевиконання бюджету міста Луцьк – додатково надійшло 60,6 млн грн. [19].

4 листопада 2016 р. в Луцьку відбувся семінар «Відродження місцевого самоврядування як шлях до зрівноваженого розвитку – досвід України, Республіки Польща та Білорусі». Представники Польщі, Білорусі та України ділилися досвідом адміністративної реформи у своїх країнах, аби відшукати дієві способи утворення спроможних органів місцевого самоврядування. Організаторами семінару стали ВРВ АМУ у співпраці з ВГО «Інститут

Республіка», «Європейською Академією розвитку науки і бізнесу», Фондацією «Європейська Академія місцевого самоврядування» (Республіка Польща) під почесним патронатом Генерального консульства Республіки Польща в Луцьку [132].

Також, у 2016 р. розпочала свою роботу, вже згадана Асоціація місцевого самоврядування Прибужжя. Ініціатором створення якої виступив народний депутат України І. Гузь. Основними завданнями Асоціації місцевого самоврядування Прибужжя є обмін досвідом та залучення кращих практик у вирішення проблем громад, допомога в пошуку позабюджетних коштів, поглиблення міжнародної співпраці [89].

Значний внесок у розвиток електронної демократії було зроблено завдяки Програмі «Електронне врядування задля підзвітності влади та участі громади (EGAP)», що фінансується Швейцарською агенцією з розвитку та співробітництва та реалізується Фондом Східна Європа (Україна) та Фондом Innovabridge (Швейцарія) у партнерстві з Міністерством цифрової трансформації України. За період впровадження першої фази Програми EGAP протягом 2015–2019 рр. значну увагу було приділено формуванню національної політики у сфері електронної демократії. Вагомим результатом стала розроблена та ухвалена Урядом у листопаді 2017 р. Концепція розвитку електронної демократії в Україні та план заходів щодо її реалізації. Була розроблена Єдина система місцевих петицій, платформа «Громадський бюджет», а згодом – перша національна платформа е-демократії E-DEM e-dem.ua. Окрім уже зазначених «Громадського бюджету» та «Місцевих петицій», Платформа об'єднала в собі й інші дієві та затребувані інструменти електронної участі – «Відкрите місто» та «Консультації з громадськістю» [144, с. 81].

Також, 30 червня 2021 р. у с. Бубнів засновано «Центр активності громадян». Засновано Зимнівської сільською радою у співпраці з Програмою "Електронне урядування задля підзвітності влади та органів часті громади" (EGAP), яка фінансується Швейцарією і виконується Фондом Східна Європа

та Фондом Innovabridge у партнерстві з Міністерством цифрової трансформації України та Волинською ОДА.

Потрібно підкреслити значний внесок журналістів у процесі активізації територіальних громад. Оскільки саме завдяки їх публікаціям, децентралізаційна реформа була дуже популярною та зрозумілою серед населення Волинської області.

Наприклад, на заході, який був присвячений підсумкам діяльності «Децентралізаційного марафону» в області, за найкращі журналістські матеріали на тему «Децентралізаційного марафону» були нагороджені репортерка інформаційного агенства «Волинські новини» Ю. Задерей-Малеева, оглядачка НТКУ «Волинської регіональної дирекції» А. Передрій, головна редакторка НТКУ «Волинська регіональна дирекція» О. Кривцун та завідувачка редакції студійних передач НТКУ «Волинська регіональна дирекція» Н. Морозюк [75].

Значний позитивний вплив на громадську участь ТГ Волині, мав народний депутат ВРУ – І. Гузь, за ініціативою якого, було створено «Асоціацію місцевого самоврядування Прибужжя», основним завданням якої є обмін досвідом та залучення кращих практик у розв'язання проблем громад.

У виборчому окрузі № 19 за ініціативи І. Гузя об'єдналися 12 територіальних громад. Після місцевих виборів у жовтні 2020 р. Зарічанська громада стала частиною міста Володимир-Волинський. Відтак, 11 ТГ округу парламентаря увійшли до «Асоціації місцевого самоврядування Прибужжя». Загалом у складі Асоціації – 15 громад [41].

За участі політика, було організовано та проведено десятки форумів, тренінгів та виїзних навчань. Наприклад у лютому 2016 р. у с. Литовежі Іваничівського району, за ініціативи народного депутата, вперше було проведено Форум розвитку громад Прибужжя. На Форумі були присутні понад 100 активних громадян регіону – депутатів сільрад, представників місцевого самоврядування, громадських активістів з Володимира-

Волинського, Іваничівського, Любомльського та Старовижівського районів. Захід мав на меті активізувати громадський актив сільських та селищних рад в написанні грантових проєктів для залучення позабюджетних коштів на розвиток громад [24].

Також, 3 березня 2017 р., І. Гузем було організовано навчальний візит представників Смідинської громади до Львівських ОТГ, а саме до Грабовецької та Новокалинівської ОТГ.

Також, 4 червня 2021 р., у м. Володимир-Волинський було відкрито Агенцію регіонального розвитку Прибужжя, одним із завдань якої, є створення платформи для формування громадсько-активного середовища в регіоні та впровадження практик ефективного та належного врядування на регіональному рівні.

Таким чином, завдяки реформі місцевого самоврядування та потужній роботі представників громадянського суспільства, у Волинській області було створено професійну команду експертів, громадських діячів, науковців, журналістів та активних мешканців, за допомогою яких змінюється життя в громадах України та посилюється вплив громадянського суспільства на важливі державотворчі процеси в Україні.

Висновки до розділу 2

На підставі проведеного в другому розділі аналізу процесу активізації ТГ у ході децентралізації у Волинській області, можна зробити такі висновки.

1. Реформа місцевого самоврядування та ТОВ, яка впроваджується в Україні з 2014 р. позитивно вплинула на розвиток партисипативної демократії в Україні, оскільки відповідно до ст. 5 ЄХМС, зміни територіальних кордонів ОМС не можуть здійснюватися без попереднього з'ясування думки відповідних місцевих громад. Саме тому, згідно ст. 7 ЗУ «Про добровільне об'єднання територіальних громад», під час процесу

добровільного об'єднання ОТГ, сільські, селищні, міські голови забезпечували протягом 60 днів проведення обов'язкового громадського обговорення (громадські слухання, збори громадян, інші форми консультацій з громадськістю) підготовлених спільною робочою групою проектів рішень щодо добровільного об'єднання ТГ.

2. Одним із дієвих механізмів впливу на громадську участь є запровадження інституту старости. Оскільки, відповідно до ЗУ «Про місцеве самоврядування», староста затверджується сільською, селищною, міською радою на строк її повноважень за пропозицією відповідного сільського, селищного, міського голови, що вноситься за результатами громадського обговорення (громадських слухань, зборів громадян, інших форм консультацій з громадськістю), проведеного у межах відповідного старостинського округу. Таким чином, кандидатура старости повинна бути погодженою з жителями відповідного старостинського округу.

3. Встановлено, що станом на 15.10.2021, відповідно до інформації, наданої Західним Міжрегіональним управлінням Міністерства юстиції України, на території Волинської області, у встановленому чинним законодавством порядку зареєстровано 13 Статутів територіальних громад. Важливим практичним завданням для ТГ, яке потрібно вирішити – є затвердження статутів відповідно до чинного законодавства. Як нами було згадано у підрозділі 2.1. «Еволюція громадської участі в процесі формування ОТГ», згідно до відповідей на запити про надання публічної інформації, з 54 ТГ Волинській області, 20 ТГ надали відповідь про наявність затверджених Статутів. Тому можна зробити висновок, що представники ОМС деяких ТГ мають низький рівень юридичної компетентності та потребують додаткових навчань та підвищення кваліфікації, оскільки це може негативно вплинути на громадську участь.

4. У зв'язку з тим, що починаючи з 2014 р., ОТГ створювалися на засадах добровільності, виникли проблеми із затвердженням перспективних планів формування територій громад окремих областей, зокрема і

Волинської. Відбувалися протестні акції з приводу або ліквідації громад, або їх приєднання до міських ОТГ. Тому встановлено, що реформа місцевого самоврядування та ТОВ позитивно вплинула на протестну участь громадян, оскільки спонукала їх до мирних протестів.

5. У зв'язку зі збільшенням надходжень до місцевих бюджетів та розширенням повноважень на місцях, багато політичних сил, використовували маніпулятивні політичні технології на місцевих виборах 2020 р., впливаючи таким чином на свідомість виборців, що у свою чергу негативно впливає на рівень довіри мешканців громад до представників ОМС. А відсутність довіри до інституцій негативно впливає на громадську участь.

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ФОРМ ГРОМАДСЬКОЇ УЧАСТІ НА ПРИКЛАДІ ПОЛЬЩІ ТА ЧЕХІЇ

3.1. Чеський досвід залучення громадян до участі у місцевому самоврядуванні

Незважаючи на те, що у Чеській Республіці й досі існує комуністична партія, яка має назву Комуністична партія Чехії і Моравії (*Komunistická strana Čech a Moravy*), Чехія вважається посткомуністичною країною, яка шляхом послідовних змін у державному управлінні та завдяки демократизації стала членом ЄС. Варто зауважити, що 8 та 9 жовтня 2021 р., у Чехії проходили чергові парламентські вибори до Палати депутатів Парламенту Чеської Республіки. Вперше в історії Чехії, з 1993 р., в парламенті не буде комуністів, оскільки вони не подолали обов'язковий 5% бар'єр.

Ми не вважаємо, що потрібно буквально копіювати приклади реформування інших країн, оскільки існують різні історичні, територіальні, економічні, політичні та ментальні чинники, які відрізняють Україну від інших країн світу. Дуже важливо при впровадженні реформи місцевого самоврядування в Україні лише врахувати досвід країн, які вже пройшли шлях реформування місцевого самоврядування, аби не повторити їх помилок [144, с. 35]. Таким чином, українська політична еліта не повинна буквально "копіювати" досвід інших країн по реформуванню місцевого самоврядування, оскільки Україна має певні особливості [141, с. 264].

«Знаковою подією можна вважати підписання у Варшаві 7 грудня 2014 р. Меморандуму про співпрацю з підтримки реформи місцевого самоврядування у рамках державного візиту Президента України до Республіки Польща. Для реалізації такого співробітництва при Міністерстві регіонального розвитку, будівництва та житловокомунального господарства України була створена консультативна група з питань реформування

місцевого самоврядування в Україні, до складу якої були включені польські та українські експерти в галузі конституційного права і місцевого самоврядування. Важливою віхою в питанні проведення реформ в Україні стала ініціатива лідерів Вишеградської четвірки (В-4) наприкінці 2014 р. щодо технічної та консультаційної допомоги Україні у здійсненні політичних, макроекономічних та секторальних реформ. При цьому було вирішено, що кожна із країн В-4 візьме на себе опікунство над певними сферами, а саме:

- Польща – у сфері децентралізації та реформування влади на регіональному рівні, а також у сфері управління та державної служби;
- Словаччина – допомога у сфері енергетики та енергобезпеки;
- Чехія – у сфері реформування громадянського суспільства, освіти, а також ЗМІ;
- – Угорщина – у сфері економічного розвитку країни, малого та середнього бізнесу, а також імплементації угоди про зовнішню торгівлю» [53].

«Процес трансформації соціально-економічної та політичної систем в країнах Центрально-Східної Європи, що розпочався на зламі 1980-1990-х рр. не має аналогів у світовій практиці. Колишні соціалістичні держави продемонстрували менше ніж за десятиліття вражаючі успіхи на шляху формування демократії та ринкової економіки. Для проходження аналогічного шляху низці країн Заходу довелося очікувати багато десятиліть. Саме тому досвід постсоціалістичних суспільств є надзвичайно інформативним, з теоретичної точки зору, для науковців, і корисний для застосування у політичній практиці, певною мірою і в Україні» [64, с. 219-220].

«Чехія належить до держав постсоціалістичного простору, якій вдалося досягти основної мети політичної трансформації – консолідувати демократію як політичний режим. Наразі в Чехії існують основні інституційні атрибути демократії – демократичні вибори, багатопартійність, громадянське

суспільство, відносно незалежні засоби масової демократії. Для України є цінним чеський досвід демократизації, оскільки обидві держави мають схожі історичні передумови сучасних сценаріїв соціально-політичного розвитку та започаткування процесу демократичного транзиту наприкінці 1980-х рр.» [80].

«Також варто зазначити, що Чеська Республіка підтримує демократичну трансформацію та євроатлантичну інтеграцію України як у політичній площині, так і в конкретних проектах та ініціативах. Наприклад, Україна є пріоритетною країною трансформаційної співпраці Міністерства закордонних справ Чеської Республіки і цільовою країною Міжнародного Вишеградського фонду» [32, с. 34].

У науковій спільноті, як в Україні, так і в самій Чехії, існує невелика кількість наукових праць щодо питань місцевого самоврядування та партисипативної демократії на локальному рівні. Варто зауважити, що такий чеський науковець, як П. Юптнер (*Petr Jüptner*) [167] ґрунтовно досліджує у своїх наукових дослідженнях питання децентралізації та партисипації.

«Чеська Республіка з'явилася 1 січня 1993 р. в результаті мирного розподілу Чехословаччини на 2 країни. Саме цього дня набрала чинності конституція, прийнята 16 грудня 1992 р. Структура інститутів влади, також як і конституція, продовжили традиції Чехословаччини, тієї, якою вона була в період між двома світовими війнами. У цей час країна була процвітаючим островом демократії в бурхливій Європі» [32, с. 4].

Населення Чехії становить близько 10 млн осіб. Варто зауважити, що територія Чеської Республіки поділяється на краї (*kraj*) та окреси (*okres*). Край – це адміністративна одиниця першого рівня. Чехія складається із 14 країв, а саме: Середньочеський край (*Středočeský kraj*), Південночеський край (*Jihočeský kraj*), Пльзенський край (*Plzeňský kraj*), Карловарський край (*Karlovarský kraj*), Устецький край (*Ústecký kraj*), Ліберецький край (*Liberecký kraj*), Краловоградський край (*Královéhradecký kraj*), Пардубицький край (*Pardubický kraj*), край Височина (*kraj Vysočina*),

Оломоуцький край (Olomoucký kraj), Мораво-Сілезький край (Moravskoslezský kraj), Південноморавський край (Jihomoravský kraj), Злінський край (Zlínský kraj), включаючи Прагу як столичне місто. Кожен край поділяється на окреси. Окрес – це адміністративна одиниця другого рівня. Окреси, у свою чергу, складаються з муніципалітетів (obec).

«АТР в Чехії здійснювалась у два етапи і тривала близько 10 років. Перший етап реформування розпочався зміною структури адміністративно-територіального поділу й розширенням повноважень ОМС базового рівня. У 1990 р. Чехія відмовилась від трирівневої структури АТУ – муніципалітет, район, область, запровадженого в 1960 р., і повернулася до дворівневої структури. Область була скасована як утворення, що не відповідає традиціям самоврядування в Чехії, а її обов'язки передані районам і громадам. Відповідно змінився порядок формування й обсяг повноважень ОМС базового рівня. Передусім, громади отримали право обирати муніципальні уряди й проводити місцеві референдуми; формувати й розпоряджатись бюджетом; забезпечувати соціально-економічні, культурні та комунальні потреби» [80].

«Варто зауважити, що реальне запровадження нового АТУ країни відбулося лише в 2000 р., після ухвалення законів про вибори до ОМС, визначення їх статусу, повноважень та відносин між місцевою та центральною владою. За сформованою протягом 1997-2000 рр. нормативно-правовою базою, в Чехії було сформовано 14 самоврядних країв (до реформи їх кількість становила 8) та 6,242 громад» [76, с. 224].

«У країнах Вишеградської четвірки, серед яких і Чехія, існують різні види громадської участі у місцевому самоврядуванні. Серед типових інструментів громадської участі можна виділити особисті (звернення до міського голови або представника місцевої влади) та публічні (написання листа до місцевої газети для публікації), зустрічі з міським головою або місцевими представниками, петиції, публічні мітинги, протести» [167, с. 12-13].

Важливим державним органом, який займається питаннями громадської участі у місцевому самоврядуванні є Міністерство внутрішніх справ Чехії. Воно є найвищим органом у сфері державного управління, внутрішньої безпеки, охорони кордонів та електронного урядування в Чеській Республіці. При Міністерстві функціонує департамент стратегічного розвитку та координації державного управління, котрий займається питаннями місцевого самоврядування та громадської участі [149, с. 90].

Крім того, існують нові форми участі громадян, які останніми роками стають популярними, а саме:

1. Опитування громадян. Для отримання зворотного зв'язку багато муніципалітетів скликають зустрічі із громадянами (наприклад, популярний захід «Полуденна зустріч із міським головою»), складають анкети про задоволеність громадян розвитком муніципалітетів, розміщують форму опитування на своїй веб-сторінці тощо.

2. Бюджет участі – громадяни можуть вирішити, як розподілити частину муніципального бюджету, пропонуючи проекти державних витрат і голосуючи за найкращі. Громадяни визначають пріоритети проектів державних витрат і приймають рішення про те, як повинні витратитися гроші. У Чеській Республіці створено мапу бюджетів участі усієї країни.

3. Спільний (партнерський) підхід до створення стратегічного плану розвитку міста. Незважаючи на те, що стратегічний план розвитку міста розробляється експертами, детальна ситуація в кожному районі та його потреби найкраще розуміються місцевими жителями. Тому муніципалітет надає громадянам можливість прокоментувати план і внести деякі пропозиції щодо його вдосконалення. Цей підхід можна побачити, наприклад, у Празі (*Praha*), Брні (*Brno*), Остраві (*Ostrava*), Їглаві (*Jihlava*).

4. Планування громади – воно ґрунтується на тому самому принципі, що і підхід участі у створенні міського стратегічного плану розвитку. Різні члени громади сприяють формуванню та визначенню цілей і потреб у різних сферах суспільного життя (наприклад, соціальні послуги, екологічне планування).

Отримані таким чином плани та стратегії відображають інтерес громадян. Міністерство праці та соціальних питань Чехії пропонує Пісек (*Písek*) та Усті-над-Лабем (*Ústí nad Labem*) як хороший приклад міст, що використовують громадське планування та соціальні послуги.

5. Муніципальні мобільні додатки. Багато міст пропонують своїм громадянам можливість надсилати пропозиції щодо вдосконалення через муніципальний мобільний додаток. Переважно це скарги, пов'язані із проблемами у громадських приміщеннях, громадському освітленні або дорогах.

6. Марафон ідей (*Ideathon*). Використовуючи концепцію *Ideathon*, громадяни створюють інноваційні рішення проблем, із якими вони стикаються у своїх громадах. Громадяни можуть взяти участь у цій короткій, інтенсивній мозковій грі та конкурувати з іншими зі своїми проектами. Наприклад, Празький інноваційний марафон. Також варто зауважити, що у Чехії, як і в багатьох інших країнах Європейського Союзу, розвинений проектний менеджмент і грантова діяльність у місцевому самоврядуванні. Гарним прикладом успішної громади є селище Дольні Брежани (*Dolní Břežany*) (див. рис. 3.1., 3.2., 3.7., Додаток Г). У селищі проживають близько 4 000 людей, і, хоча воно розташоване за 25 км від Праги, воно повністю незалежне та самостійне. Таким воно стало за допомогою ефективної децентралізації, інвестицій Європейського Союзу та грантової діяльності. Також там розташований Міжнародний центр лазерних досліджень HiLASE та Міжнародний науковий інститут ELI Beamlines, де міжнародна група британських і чеських учених працює над встановленням найінтенсивнішої лазерної системи у світі [149, с. 90-91].

7. Дуже позитивним прикладом розвитку партисипативної демократії Чеської Республіки є місто Ржічани (*Říčany*) (див. рис. 3.3., 3.6., Додаток Г). Місто в Празько-Східному окрузі в Центральночеській області Чеської Республіки. У ньому проживає близько 16 000 жителів. Воно розташоване за 20 км від Праги. Особливістю цього міста є те, що У 2018 – 2019 – визнано

містом з найвищим рівнем якості життя у Чехії. Індекс якості, за даними *Aktuálně.cz*, включав загалом 29 показників (здоров'я, довкілля, доступність медичних послуг, а також рівень залученості мешканців до вирішення місцевих справ). Також, варто зауважити, що мешканці та влада міста мають високий рівень екологічної свідомості, оскільки біля кожної зупинки громадського транспорту встановлено сонячні батареї (див. рис. 3.6., Додаток Г). Серед найпопулярніших форм спілкування влади Ржічан та мешканців є використання соціальних мереж, використання мобільних додатків, проведення загальних зборів, бюджет участі, опитування, випуск щомісячної газети з новинами про місто тощо. Варто зауважити, що місцевою владою також було запроваджено нові та сучасні підходи до демократії участі. Наприклад, у червні 2021 р., на головній площі було встановлено літній офіс старости (див. рис. 3.3., Додаток Г), де кожен міг прийти та поспілкуватися з ним та висловити свої думки щодо ревіталізації головної площі міста, а також заповнити анкету щодо написання Стратегії розвитку 2020 – 2040 рр. Дуже великим плюсом є те, що стратегія довготривала, оскільки це унеможлиблює ручне керівництво містом новою владою. Місто Ржічани є дуже цифровізованим, оскільки за допомогою використання QR коду, який розміщений на рекламних щитах, кожен житель може заповнити анкету щодо Стратегії розвитку 2020 – 2040 рр. Також, цікавим фактом є те, що у місті майже не проводяться семінари та навчання з боку міжнародних фондів, громадських організацій, а більшість ідей та починань належать працівникам міської ради [145, с. 49-50].

Дуже цікавим селом та муніципалітетом в Ліберецькому районі в Ліберецькому краю Чеської Республіки з туристичної точки зору є Криштофово Удолі (*Kryštofovo Údolí*) (див. рис. 3.4., 3.5., Додаток Г), а також муніципалітет і село в Раківському районі Центральнечеського краю Чеської Республіки Крушовіце (*Krušovice*) (див. рис. 3.8., Додаток Г).

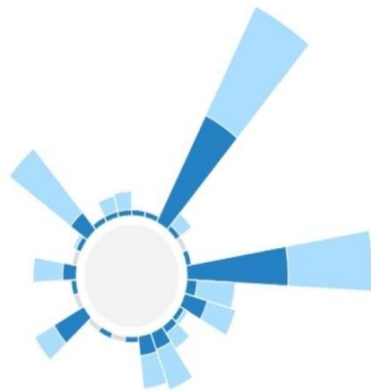
Уряд Чехії прийняв Інноваційну стратегію Чеської Республіки на 2019–2030 р. Стратегія зосереджена на цифровізації уряду та послуг, політехнічній

освіті, розвитку інноваційних та дослідницьких центрів, розумних інвестиціях, захисті інтелектуальної власності, мобільності тощо. Крім того, уряд також прийняв Національну стратегію штучного інтелекту Чеської Республіки, яка зосереджена на досягненні повного потенціалу цифрової трансформації. Стратегія визначає пріоритетні цілі на підтримку розвитку штучного інтелекту та його використання в академічному, державному та приватному секторах. Наприклад, місто Прага запустило в жовтні 2019 р. додаток CityVizor – додаток, який надає інформацію про те, як місто Прага управляє своїм бюджетом (витрати, фінансування з різних джерел, місцеві податки), з метою підвищення прозорості (<https://cityvizor.praha.eu>). Додаток CityVizor базується на відкритих даних, що стосуються управління бюджетом міст та муніципалітетів. Мета проєкту – запропонувати містам та муніципалітетам просту можливість зробити свої бюджетні дані доступними для громадськості. CityVizor побудований за принципом спільного обслуговування та управляється Асоціацією відкритих міст та спільнотою Česko. Digital. Додаток було розроблено працівниками Міністерства фінансів за допомогою TypeScript, ExpressJS [144, с. 79]. (див. рис. 3.9, 3.10, 3.11).

Іншим популярним і в Україні, й у Чехії інструментом залучення громадян до управління місцевими справами є вже згаданий вище бюджет участі, який дозволяє громадянам брати участь у прийнятті рішень щодо розвитку своєї громади. Мерія виділяє частину грошей з річного бюджету, а мешканці потім подають пропозиції щодо того, що слід покращити у місті в наступному році за ці гроші. Створюючи ці пропозиції, жителі за сприяння міста збираються на місцеві громадські обговорення. Потім спільні пропозиції подаються до мерії для оцінки доцільності. Кульмінацією є голосування щодо пропозицій, які повинні реалізувати жителі. Цифровою платформою, де мешканці Чеської Республіки можуть отримати всю необхідну інформацію та навіть ознайомитися з мапою бюджетів участі всієї країни, є сайт «Партисипативний бюджет» (*Participativní rozpočet*) участі (див. рис. 3.12). Ще одним цікавим та зручним у використанні інструментом

участі є мобільний додаток «*Česká Obec*» (Муніципалітет Чехії). Основна ідея мобільного додатка – спілкування між владою міст, районів, муніципалітетів з громадянами у найпростішій, сучасній, ефективній та приємній формі з будь-якого місця, за будь-яких умов, включаючи запрошення, відео, PDF файли та текст. Мешканці можуть отримувати новини про спортивні, культурні та офіційні заходи, а також інформацію про відключення електроенергії та про інші комунальні питання. За допомогою цього додатку мешканці можуть повідомляти владу про свої проблеми або надсилати пропозиції, рекомендації [144, с. 79-80].

Rozpočet a plnění vlastního hl. m. Prahy
Бюджет та виконання головного міста Праги

Rozpočet a plnění městských částí
Бюджет та виконання районів міста

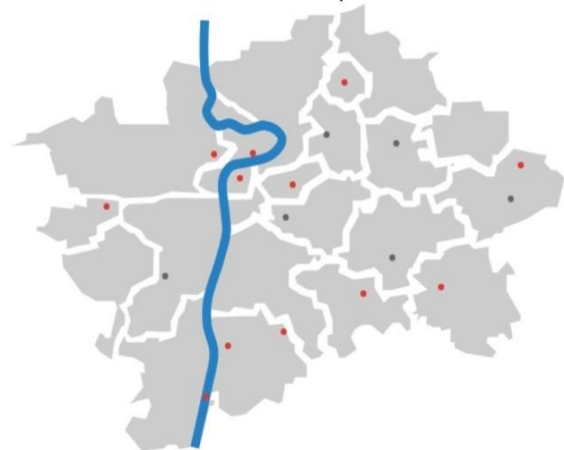

Рис. 3.9. Додаток CityVizor

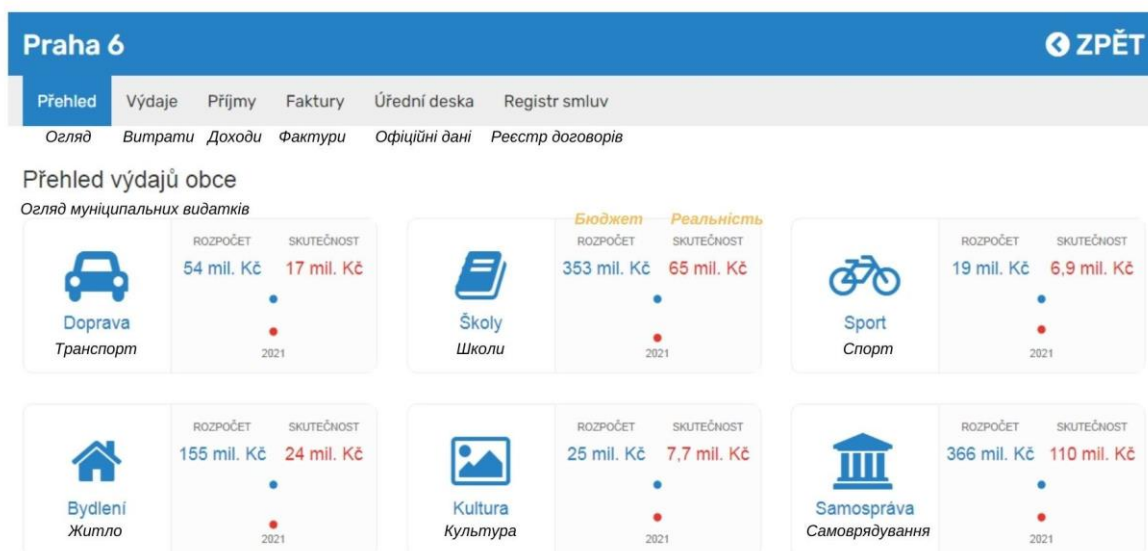

Рис. 3.10. Додаток CityVizor

Рис. 3.11. Додаток CityVizor

Рис. 3.12. Мапа бюджетів участі у Чеській Республіці

«Міжнародний Вишеградський фонд, який фінансують уряди Чеської Республіки, Угорщини, Польщі та Словаччини, уможлиблює від 2005 р. реалізацію проектів на підтримку громадянського суспільства в Україні, які здійснюються спільними суб'єктами з України та країн великої четвірки. Також українським студентам надаються стипендії для навчання в університетах у країнах Вишеградської групи. Широкі можливості для всебічного взаємовигідного співробітництва між Україною і Чеською Республікою зумовлені багатьма об'єктивними факторами: глибокими історичними та культурними зв'язками, відсутністю будь-яких територіальних претензій, традиційними дружніми і партнерськими політичними відносинами, господарськими контактами і взаємодоповнюючим характером національних економік, спільними цілями в реалізації курсу на європейську та євроатлантичну інтеграцію, спільними регіональними інтересами, існуванням української національної меншини в Чехії та чеської в – Україні» [32, с. 33-34].

Можна зробити висновок, що Україні є що запозичити в Чеської Республіки у питаннях розвитку партисипативної демократії, а саме: можна також зробити загальну мапу усіх бюджетів участі України, запустити схожий додаток типу CityVizor, який впровадило місто Прага у 2019 р., який

надає інформацію про те, як місто Прага управляє своїм бюджетом, а також можна теж організувати схожі літні офіси старост та голів ТГ.

3.2. Розвиток партисипативної демократії на прикладі Республіки Польща

Незважаючи на певні проблеми, які пов'язані із встановленням історичної правди між Республікою Польща та Україною, Польща активно підтримує Україну в її протистоянні з Росією, допомагаючи інтегруватися у європейську та євроатлантичну спільноти.

«При виборі моделі децентралізації українські реформатори, виходячи із успішного досвіду подібних реформ розвинутих країн погодилися, що польська модель децентралізації є найбільш наближеною до українських реалій і досвід польських реформ може бути найбільш корисним при проведенні реформ в Україні. Після підписання у Варшаві 7 грудня 2014 р. Меморандуму про співпрацю між Україною та Польщею з підтримки реформи місцевого самоврядування, команда польських експертів та відомих реформаторів була задіяна в процесі децентралізації» [53].

«Польський досвід реформ є досить показовим для України. Його головний урок – затягування реформ надзвичайно небезпечно, адже можливість для їх впровадження завжди досить нетривала. Впровадження місцевого самоврядування почалося в Польщі ще наприкінці 1980-х, а активізувалося – у 1992 р., коли уряд Ганни Сухоцької ініціював систему самоврядування на рівні районів (повітів) та розпочав роботу над новим воєводським поділом країни. Владні повноваження та відповідальність планувалось децентралізувати. Однак 28 травня 1993 р. в Польщі відбувся «політичний землетрус», внаслідок якого плани реформи були відкладені на довгі роки. Внаслідок дострокових виборів 1993 р. новий уряд сформувала коаліція Польської селянської партії та соціал-демократів Квасневського. Переможці виборів – партії лівого спрямування – не були зацікавлені в

подальшій децентралізації, а повний план реформ відклали на довгі чотири роки. Та попри це, новий уряд не зупинив реалізацію Міської пілотної програми реформи публічної адміністрації, яка діяла у 40 містах. Цим містам було делеговано певні повноваження зі сфери центральної адміністрації. При чому в різних містах ці делеговані повноваження були різними. Це дозволило сконцентруватися на підготовці модельних рішень, що пізніше лягли в основу реформи повітів. На початку 1996 р. Міську пілотну програму замінили законом «Про зміну компетенції деяких міст та міські сфери публічних послуг», а пілотні проекти розпочалися в сільських територіях. Ситуація змінилась після чергових парламентських виборів 1997 р., коли перемогли правоцентристські партії. Відразу після виборів, 31 жовтня 1997 р. «Виборчою акцією Солідарність разом з «Союзом свободи» Л. Бальцеровича було створено Уряд Є. Бузека. Реформа самоврядування повернулась до порядку денного. Підготовчі роботи, проведені у 1993 – 1997 рр., не минули даремно. Прихильники продовження реформи децентралізації підготували теоретичну, правову та практичну базу для впровадження самоврядування на рівні повітів та воєводств. Все це, дозволило уряду в максимально стислі строки підготувати та внести на розгляд парламенту пакет відповідних законів. Вже в травні 1998 р. парламент ці закони ухвалив, а від 1 січня 1999 р. вони набули чинності. Нове, трирівневе самоврядування запрацювало на повну силу. Масштаб другого етапу польської реформи децентралізації був значно ширший, ніж під час впровадження самоврядних громад у 1989 – 1990 рр. Було ліквідовано 49 адміністративних органів управління воєводств. Замість них створено 16 органів урядової адміністрації, підпорядкованих прем'єр-міністру, в нових, збільшених воєводствах. Далі було ліквідовано 287 державних адміністрацій у повітах, а замість них – створено 372 одиниці самоврядування. Важливо підкреслити, що під час підготовки та впровадження реформи її авторам потрібно було розв'язати проблему визначення строків проведення місцевих виборів. Вибори до органів самоврядування громад були заплановані на середину

1998 року. До цього часу було неможливо технічно і політично підготувати вибори до новостворених самоврядних повітів та воєводств. З іншого боку, проведення окремих виборів до різних рівнів самоврядування також вважали недоречним. Спеціальним законом мандат органів самоврядування громад продовжили до кінця 1998 р. Соціал-демократи, що тоді були в опозиції, вимагали від президента накладити вето на цей закон. Однак президент Квасневський поставив державний інтерес вище політичних вимог своєї колишньої партії – і підписав закон. Іншою суттєвою проблемою польського суспільства стала необхідність зміни територіально-адміністративного поділу держави. Від початку це питання викликало дуже багато емоцій та опору. Найбільшими противниками змін були працівники апарату центральних органів влади, які планувалось ліквідувати або реорганізувати. Мешканці міст, де було потрібно ліквідувати центри воєводств, боялись погіршення доступності послуг публічного характеру. Також реформатори допустили ряд помилок в інформаційній та роз'яснювальній політиці. Опозиційні партії організували масові протести в регіонах. Як наслідок, уряд був вимушений піти на деякі компроміси. Наприклад, кількість нових воєводств з планованої кількості 12 була збільшена до 16. Історія польських реформ показує, що для успішного їхнього впровадження є необхідною комбінація трьох основних факторів: політичної волі істеблішменту, готових експертних розробок та підтримки суспільства. У 1989 – 1990 та 1997 – 1999 рр. всі ці передумови були. Тому польські реформи вдалось впровадити послідовно та швидко. Однак у 1993 р. спроба самоврядної реформи провалилася, бо уряд втратив підтримку парламенту раніше, ніж експерти підготували змістовну та правову бази реформи. Це і є головним уроком для нинішнього українського уряду. Історичне вікно можливостей ніколи не буває довго відкритим» [36].

«Таким чином, весь процес реформування системи місцевого самоврядування у Польщі можна поділити на два періоди: 1) з 1990 р. по 1998 р.; 2) з 1999 р. і до теперішнього часу. У 1990 р. було прийнято Закон «Про територіальне самоуправління», яким відновлено діяльність найменших

територіальних одиниць – гмін, представницькі органи яких обиралися на загальних виборах. Засади щодо правових стандартів для локального рівня територіального самоврядування, передбачені Європейською хартією місцевого самоврядування, одразу були імplementовані у цей Закон, хоча польський парламент ратифікував Хартію лише в квітні 1993 р. У 1997 р. було прийнято Конституцію Республіки Польща, одним із ключових принципів якої став принцип децентралізації місцевої влади. Місцеве самоврядування як суб'єкт, що здійснює публічну владу, було закріплене у ст. 16 Основного закону. Загалом у системі управління державою було встановлено баланс між централізацією та децентралізацією, оскільки така модель регіонального управління діє практично у всіх європейських країнах. Другий етап реформи, який розпочався 1 січня 1999 р., закріпив органи самоврядування повіту та воєводства. Крім цього, були розподілені повноваження між урядовою адміністрацією та виконавчими органами місцевого самоврядування». У порівняльно - правовому плані українська і польська моделі місцевого самоврядування значною мірою є ідентичними. Вони обидві базуються на принципах поєднання централізації та децентралізації, основою територіальної організації влади є інститут місцевого самоврядування. Крім того, системи адміністративно-територіального устрою України та Польщі є трирівневими. Втім базовий рівень місцевого самоврядування різниться: в Україні таким є населений пункт (село, селище, місто), тоді як у Польщі – гміна як особлива просторова одиниця, місто, село або група сіл і міст» [31, с. 93-94].

Щодо практики створення стратегій розвитку у польських гмінах, цікавим є дослідження, про яке розповідає М. Беднарек-Щепанська, (*Bednarek-Szczepańska*). У польському законодавстві немає обов'язкової вимоги консультуватися з громадськістю щодо прийняття стратегій розвитку. Дослідження було проведено у лютому 2018 р. Було вибрано по 5-6 гмін (сільських або селищних) з кожної області (*województwa*) (загалом 90). Було 2 основних питання:

1) чи створила місцева влада можливості для суспільства брати участь у процесі створення стратегії та якщо так, то у яких формах;

2) як члени громади використали ці можливості.

Дослідження показало, що переважна більшість (98%) місцевих органів влади залучали громадськість до процесу створення стратегій розвитку гмін. У 85% випадків існувала принаймні одна форма консультацій, відкрита для широкого загалу, найчастіше (66%) це була анкета на етапі підготовки проекту, можливість подання коментарів до документа (49%) або зустрічі, відкриті для мешканців (33%). В більш ніж половині опитаних гмін було впроваджено принаймні дві форми відкритого залучення громади до створення стратегій розвитку. Таким чином, незважаючи на відсутність обов'язку місцевої влади залучати громадськість до створення стратегії розвитку гміни, в Польщі існує добра практика місцевої влади (найчастіше у співпраці із зовнішніми експертами) з залучення мешканців до участі у стратегічному плануванні щонайменше на четвертому рівні відповідно до схеми Ш. Арнштайн. Питання стратегічного планування також є предметом Закону про місцевий розвиток з участю місцевої громади (2015 р.) (*Ustawa o rozwoju lokalnym z udziałem lokalnej społeczności*). Прийняття акта стало результатом необхідності адаптувати принципи європейської політики до Польського законодавства (постанова Європейського Парламенту та Ради від 2013 р. представила ідею місцевого самоврядування, посиляючись на спільне планування, на місцевий розвиток під керівництвом громад). Відповідно до закону, стратегії місцевого розвитку повинні містити план спілкування з місцевою громадою [146, с. 83].

У 2012 р., Інститутом громадських справ (*Instytut Spraw Publicznych*) було проведено дослідження щодо рівня партисипації на місцевому рівні у Польщі. Дослідження характеризує стан розвитку демократії участі, залежно від типу громади (міська, сільська) та її приналежності до історичних регіонів Польщі. Індекс партисипації був побудований на основі результатів анкетування секретарів муніципальних рад. Анкета містила питання про

фактичний спосіб прийняття рішень у громаді, точніше – про спосіб підготовки рішень.

Активно залучається громадськість до місцевих справ саме через сільські громади (*gminy wiejskie*): вони рідко обмежуються лише інформуванням мешканців про свої рішення, а частіше доручають самим жителям вирішувати місцеві справи. З іншої сторони, мешканці сільських громад є найбільш залученими до будь-якого типу відносин з владою. Саме тому виникає питання про причинно-наслідковий зв'язок. Чи відкритість влади сільських громад до співпраці з мешканцями активізує їх участь чи навпаки, активні жителі, які бажають спільно приймати рішення, провокують відкритість влади? Трохи на нижчому рівні розвитку партисипативної демократії на місцевому рівні, знаходиться влада селищних громад (*gmin miejsko-wiejskich*). Найчастіше вони обмежуються лише поясненням своїх рішень, але також відносно часто залучають мешканців до спільних рішень. Влада міських громад (*gminy miejskie*) найменш залучає мешканців до управління місцевими справами. Хоча вони мають можливості співпраці з мешканцями, але зазвичай, влада обмежується лише інформуванням мешканців про прийняті рішення. У свою чергу, мешканці міських громад показують найнижчу партисипацію у вирішенні місцевих справ, вони рідко шукають інформацію про прийняті рішення, найрідше беруть участь у консультаціях, найрідше співпрацюють з владою [175, с. 50-51].

У цьому дослідженні, значно важливішим за тип гміни (міська, селищна, сільська), виявився вплив географічного розташування, точніше, вплив регіональних моделей політичної культури.

Для дослідження рівня демократії участі, науковці звернулися до праці Аркадіуша Пейзєрта та Міхала Котнарівського (*Arkadiusza Peiserta i Michała Kotnarowskiego*) [170, с. 12], які виділяють чотири історичні регіони Польщі:

1. Західні та Північні території (*Ziemie Zachodnie i Północne*) – це переважно територія Нижньосілезького та Любуського воєводств (*województw dolnośląskiego i lubuskiego*), північних частин Великопольського

воєводства (*województwa wielkopolskiego*), Західно-Поморського воєводства (*województwa zachodniopomorskiego*), північної частини Поморського воєводства (*województwa pomorskiego*), Вармінсько-Мазурського воєводства (*województwa warmińsko-mazurskiego*) (за винятком його східних територій).

2. Території німецького поділу, приєднані до Польщі в 1918-1921 рр., та зона Верхньої Сілезії (*śląski obszar plebiscytowy*), це в основному територія Великопольського воєводства (*województwa wielkopolskiego*) (крім його північного та південного краю) та Куявсько-Поморського (*kujawsko-pomorskiego*) (крім південно-східних), південна частина Поморського воєводства (*województwa pomorskiego*), східні частини Вармінсько-Мазурського воєводства (*województwa warmińsko-mazurskiego*), Опольське воєводство (*województwa opolskiego*), центральна частина Сілезького воєводства (*województwa śląskiego*).

3. Території австрійського поділу, приєднані до Польщі в 1918–1921 рр., це переважно території Малопольського (*małopolskiego*) та Підкарпатського (*podkarpackiego*) воєводств та південних частин Сілезького воєводства (*województwa śląskiego*).

4. Землі колишнього російського поділу, в основному це території Лодзького воєводства (*województwa łodzkiego*), південно-східні околиці Куявсько-Поморського воєводства (*województwa kujawsko-pomorskiego*), воєводств: Мазовецького (*mazowieckiego*), Підляського (*podlaskiego*), Люблінського (*lubelskiego*), Свентокшиського (*świętokrzyskiego*), а також північно-східна частина Сілезького воєводства (*województwa śląskiego*) [175, с. 33].

Найвищий рівень розвитку демократії участі виявився у громадах колишнього німецького поділу. Місцева влада цих громад рідко консультуються з мешканцями, частіше віддаючи повну владу прийняття рішень – мешканцям. Хоча, у свою чергу, мешканці цих громад не належать до найактивніших мешканців. Друге місце за індексом участі, посіли громади, які розташовані на західних та північних землях, де влада

обмежується здебільшого лише інформуванням жителів про прийняті рішення. З іншої сторони, мешканці цих громад найрідше шукають інформацію про прийняті владою рішення та співпрацюють з владою. Третє місце посідають громади, які розташовані на землях австрійського поділу, які були приєднані до Польщі у 1918-1921 рр. Тут ситуація з участю громадськості є найскладнішою, оскільки влада громад цього регіону найрідше обмежується лише інформуванням громадськості про прийняті рішення, частіше хочуть консультиватися з мешканцями, але зовсім не хочуть делегувати прийняття рішень мешканцям. З іншої сторони, самі мешканці цих громад найбільш залучені до спільного управління місцевими справами. Вони найчастіше шукають інформацію про прийняті рішення, беруть участь у консультаціях, навіть часто готують проекти рішень, хоча, влада їм цього не доручає. Найменший рівень партисипації показано у громадах, які розташовані на території колишнього російського поділу. Найчастіше влада обмежується лише інформуванням про прийняті рішення, влада найрідше співпрацює з мешканцями щодо спільного ухвалення рішень. Мешканці цих громад відносно часто шукають інформацію, але рідко беруть участь у консультаціях чи самостійно працюють над проектами рішень [175, с. 51-52].

«На місцевому рівні існує багато документів, таких як стратегії, плани, програми, що приймаються органами місцевого самоврядування (для гміни), територіальними партнерствами (найчастіше для кількох гмін), природоохоронними інституціями (для територій-заповідників) тощо. Відповідно до Закону про місцеве самоврядування 1990 р., місцеві ради також ухвалюють економічні програми. Стаття 18 є правовою підставою для загального прийняття в гмінах документів з різними назвами: стратегії розвитку, плани місцевого розвитку, довгострокові інвестиційні плани тощо» [159, с. 82].

«Участь громадськості може бути обов'язковою або добровільною для польської адміністрації. Найбільш поширеними формами консультацій є:

комісії та консультативні комітети, створені при місцевих радах, так звані «зелені книги» та консультаційні документи, неформальні персональні контакти на рівні політичних та вищих державних службовців. Основними інструментами участі є: відкриті громадські слухання, дискусійні зустрічі з громадою, процедури подання скарг, національні та місцеві консультативні громадські ради, «Теледемократія», тобто використання електронних засобів передачі інформації, децентралізація повноважень щодо прийняття рішень» [161, с. 13-14].

«У Польщі ідея бюджету участі втілювалася в життя в 2011 р., коли Сопот, як перше польське місто розпочало свою реалізацію в результаті прийняття Сопотською міською радою постанови про запровадження бюджету участі. Розглядавшись спочатку як експеримент, бюджет участі був успішно запроваджений у інших містах Польщі» [171, с. 44].

«Ще одним інструментом, який дозволяє мешканцям ініціювати реалізацію проектів у публічному просторі, є фонд сільради. Він був впроваджений Законом 2009 р., пізніше замінений Законом про сільський фонд 2014 р. Мешканці мають право вирішувати, на яку мету вони хочуть виділити державні кошти, визначені місцевою владою. Ініціатива може виходити від неформальної групи сусідів чи сільської ради, а рішення повинно бути затверджено сільськими зборами. Цей інструмент дозволяє мешканцям, принаймні, певною мірою, мати реальний вплив на публічне рішення у своєму селі чи місті. Однак, як зазначив А. Птак, рівень коштів, виділених у рамках фонду сільської ради, невеликий. Тому його роль у формуванні політики відносно невелика, оскільки інвестиції, такі як будівництво дороги чи тротуару, не можуть бути реалізовані» [159, с. 88].

«Республіка Польща впродовж багатьох років підтримує Україну через власні програми і через співфінансування програм міжнародної технічної допомоги. Так, «Програма співробітництва розвитку» Міністерства закордонних справ Польщі на 2016–2020 роки передбачає допомогу Україні у сфері децентралізації і реформування влади на регіональному

рівні. Фонд міжнародної солідарності та його представництво у Києві є головною організацією, яка координує реалізацію польських програм підтримки реформ в сфері децентралізації в Україні. Організація діє відповідно до Меморандуму про співпрацю між Польщею та Україною від 17 грудня 2014 р» [31, с. 95].

«В мерії столичного міста Варшави є розроблений фінансовий прогноз на 2016–2042 роки. Тобто в мерії Варшави порахували скільки податків вони мають зібрати за кожен із цих 26 років, скільки виплатити як сплату боргових зобов'язань, скільки інвестувати в інфраструктуру тощо. Вирішили, що в 2022 р. Варшава припинить брати будь-які кредити і буде жити за власні кошти. А вже в 2042 р. Варшава розрахується з усіма своїми боргами. В Польщі дуже суворий контроль за фінансовими видатками з бюджетів органів місцевих самоврядувань. Мережа регіональних рахункових палат дуже наближена до місцевих бюджетів, щоб побачити зловживання. Даний орган – це сухий, беземоційний фінансовий аудит та контроль. Отже, з вищенаведеного можемо зробити висновок, що для ефективного функціонування органів місцевого самоврядування на засадах фінансової децентралізації та реалізації своєї автономії щодо здійснення витрат місцева влада повинна володіти бюджетною та податковою самостійністю, але за наявності певних умов: – передусім важливим є достатній рівень автономії органів місцевого самоврядування щодо використання доходів – місцеві органи влади повинні мати змогу при потребі «доповнити суми доходів, які вони одержують з власних джерел прибутку». Так, можна виділити кілька можливих варіантів такої автономії – це можливість зміни податкових ставок, визначення бази оподаткування, можливість прийняття рішення щодо введення конкретного податку та можливість збирання податків, які накладаються на місцевому рівні. Серед них можливість зміни податкової ставки є чи не найважливішим атрибутом податкової самостійності, оскільки місцеві органи влади можуть краще оцінити адекватність ставки та податкову спроможність регіону та населення, яке там проживає; – «тягар місцевих

податків повинні нести місцеві мешканці». Це дуже важливе правило фінансової децентралізації, оскільки, якщо витрати, які здійснюються для гарантування відповідного рівня життя резидентів відповідної території, частково сплачуватимуться нерезидентами, місцева влада перетвориться на менш підзвітну місцевим мешканцям структуру щодо своїх витрат. Так, податок на прибуток підприємств та акцизи не можуть бути кандидатами на роль місцевих податків, оскільки їх тягар експортується до нерезидентів; – фінансові ресурси, одержані від вищих владних структур не повинні суперечити пріоритетам місцевого населення та влади у веденні власної видаткової політики. Винятком є лише ситуація, коли органи місцевого самоврядування забезпечують виконання завдання, яке в результаті має принести значні переваги нерезидентам даної території» [112, с. 69].

Варто зауважити, що у міських або сільських радах як Польщі, так і Чехії створено спеціальні департаменти, відділи або запроваджено окрему посаду працівника чи працівниці з питань розвитку партисипативної демократії. Всі вони мають різні найменування. Наприклад, у м. Любліні функціонує Офіс громадської участі (*Biuro Partycypacji Społecznej*), до завдань якого належить:

- напрацювання політики соціального партнерства;
- ведення справ щодо демократії участі мешканців м. Люблін;
- організація процесу бюджету участі та контроль за його виконанням;
- управління проектами, відібраними для реалізації в процесі бюджету участі;
- управління та організація процесу подання заяв щодо місцевих ініціатив;
- координація співпраці м. Люблін з громадськими організаціями;
- ініціювання та співорганізація тренінгів та навчань щодо розбудови громадянського суспільства та підвищення якості діяльності громадських організацій у сфері пошуку позабюджетних коштів;

– координація політики м. Люблін у питаннях рівності, протидії дискримінації.

У Польському м. Вроцлав функціонує Відділ громадської участі (*Wydział Partycypacji Społecznej*), до завдань якого входить:

- завдання щодо участі мешканців міста;
- організація та управління процесом громадського бюджету;
- координація взаємодії підрозділів міської ради з громадськими організаціями, зокрема, контроль за виконанням договорів та затвердження звітів;
- координація всіх питань, пов'язаних з безоплатною правовою допомогою, безкоштовними громадськими консультаціями та правовою освітою;
- ініціювання та співорганізація тренінгів та навчань щодо розбудови громадянського суспільства та підвищення якості діяльності громадських організацій у сфері пошуку позабюджетних коштів;
- нагляд за фондами та об'єднаннями, що впливають з положень Закону про протидію відмиванню коштів та фінансуванню тероризму;
- ведення обліку студентських спортивних клубів та інших клубів, які не провадять підприємницьку діяльність;
- координація створення та функціонування Центрів місцевої активності;
- підготовка, організація та вирішення питань, пов'язаних з роботою щодо реформування житлових рад та поділу міста на допоміжні підрозділи, а також щодо визначення принципів децентралізованого прийняття рішень щодо реалізації інвестицій, що мають важливе значення для допоміжних підрозділів міста тощо.

Також, у м. Домброва Гурнича (*Dąbrowa Górnicza*) існує Департамент громадських організацій та громадської активності (*Wydział Organizacji Pozarządowych i Aktywności Obywatelskiej*), до завдань якого входить:

- розробка стратегічних та оперативних документів щодо громадянського суспільства;

- моніторинг та аналіз змін та процесів, що відбуваються у сфері реалізації горизонтальної політики щодо громадянського суспільства;
- створення та ведення бази даних у сфері співпраці з громадськими організаціями, неформальними рухами, пов'язаних з розвитком громадянського суспільства та волонтерства;
- проведення інформаційної політики щодо діяльності громадських організацій та поширення ідей громадянського суспільства серед мешканців міста;
- участь у конференціях, семінарах, навчальних курсах щодо третього сектору та розвитку громадянського суспільства;
- організація конференцій, семінарів, навчальних курсів, що стосуються третього сектору, розвитку громадянського суспільства та волонтерства;
- співпраця з установами, зовнішніми організаціями у сфері перспективного планування та розвитку міста;
- запуск та підтримка проектів і процесів, спрямованих на підвищення громадянської активності та соціальної участі;
- створення партнерських відносин між мерією та громадськими організаціями для реалізації суспільно корисних завдань;
- запровадження Центру громадської активності, який надає безкоштовні консультаційні та навчальні послуги для громадських організацій, суб'єктів соціальної економіки та мешканців, які зацікавлені у волонтерській діяльності або займаються діяльністю у третьому секторі та громадській діяльності;
- організація та координація консультацій з жителями міста, громадськими організаціями та представниками органів місцевого самоврядування тощо.

17 вересня 2019 р., Рада міністрів Польщі прийняла постанову про прийняття «Стратегії 2030 регіонального розвитку», яка була запропонована Міністром інвестицій та розвитку. «Національна стратегія 2030» (*Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030*) [169] є основним стратегічним

документом регіональної політики держави. Проект Державної стратегії регіонального розвитку 2030 пройшов дуже багато консультацій. У період з 17 грудня 2018 р. по 31 січня 2019 р. консультативні зустрічі були організовані у всіх воєводствах (загалом 16 зустрічей). Загалом, приблизно 1700 людей взяло участь у всіх засіданнях.

Регіональна політика в перспективі до 2030 р. робить натиск на сталий розвиток всієї країни, тобто зниження диспропорцій у рівні соціально-економічного розвитку різних територій. Велика увага у цій стратегії приділяється важливості проблем клімату та враховує важливість природних ресурсів як потенційного фактора регіонального розвитку.

У загальному, можна виділити основні завдання для місцевого самоврядування Польщі, які вказані у Стратегії:

- послідовна і довгострокова підтримка слабких територій;
- розвиток підприємництва та інновацій на базі існуючих переваг;
- активність та співпраця як важливий фактор успіху громади/регіону.

На підставі аналізу, дослідження та оцінки соціально-економічної ситуації в країні, основними викликами для регіональної політики Польщі до 2030 є:

1. Адаптація до зміни клімату та зменшення екологічних загроз.
2. Протидія негативним наслідкам демографічних процесів.
3. Розвиток та підтримка людського та соціального капіталу.
4. Підвищення продуктивності та інноваційності розвитку економіки у регіонах.
5. Розвиток інфраструктури та інвестиційної привабливості у регіонах.
6. Підвищення ефективності управління розвитком та співпраця між територіальними громадами.
7. Протидія територіальній та просторовій нерівності і усунення кризових ситуацій у деградованих районах [169].

«Зазначені зміни в Польщі сталися внаслідок зміни способу мислення як місцевої влади, так і населення. Зросла відповідальність органів самоврядування за розвиток територій, на які розповсюджувалася їхня

діяльність. Громадяни стали приймати більш активну участь у суспільному житті своєї територіальної одиниці. У свою чергу завдання місцевої влади полягали вже не лише в адмініструванні та виконанні отриманих із центрів бюджетів. Вони стали змушені вдаватися до стратегічного управління, в рамках якого формували власні довгострокові плани. Управління на місцях вони здійснювали на основі вивчення можливостей та потреб суспільства, з яким консультувалися та перед яким відповідали. З боку місцевої громади здійснювався контроль не лише кінцевих результатів, а й поточний моніторинг виконання дій. Наслідком реформи була й більша самостійність органів самоврядування, котрі могли незалежно ухвалювати рішення щодо інвестицій та мали більшу свободу у продовженні та пошуку засобів на цілі розвитку (кредити, випуск облігацій і т.д.). Розширення повноважень місцевого самоврядування, за задумом авторів реформи місцевого самоврядування, мало сприяти кращому використанню коштів Євросоюзу (як до, так і після вступу Польщі до ЄС)» [14, с. 62].

У першому розділі, ми пояснювали поняття деліберативної демократії та чим вона відрізняється від партисипативної. Починаючи з 2016 р. у Польщі набула популярності така форма деліберативної демократії, як панель громадян.

Панель громадян (так звані громадські збори, *panel obywatelski*) – це нова форма деліберативної демократії, яка дозволяє приймати рішення на рівні міста, держави та навіть міжнародної спільноти. Панель громадян – це випадково обрана група мешканців, за допомогою яких можна ретельно проаналізувати задану тему, обговорити різні питання, вислухати аргументи «за» та «проти», а потім прийняти зважені рішення на місцевому або державному рівні. Насправді, це свято демократії, можливість дослідити тему, зустрітися з жителями та проявити творчість. Досвід багатьох країн світу – Польщі, Канади, Австралії, США, Німеччини, Австрії, Ірландії та Бельгії – показує, що ця форма демократії працює на практиці [163, с. 16].

Панель громадян, так звані громадські збори – це кількомісячний процес обговорення важливих для міста чи для країни в цілому питань, в якій беруть участь випадково обрані мешканці міста, якщо панель місцева та випадково обрані громадяни, якщо це панель загальнодержавна. Для того, щоб шляхом жеребкування обирати учасників панелей, була розроблена спеціальна комп'ютерна програма, яка враховує чотири основні критерії – стать, вік, район проживання та рівень освіти.

Відома польська науковиця, яка займається питаннями деліберативної демократії у Польщі П. Поспешна зазначає, що панель громадян є популярною формою залучення людей до процесів прийняття рішень на місцевому та національному рівнях у Західній Європі, Австралії та Сполучених Штатах Америки. Панель є частиною розвитку деліберативної демократії, яка доповнює представницьку демократію. У регіоні Центральної та Східної Європи такі рішення стають дедалі популярнішими завдяки залученню представників третього сектору до передачі досвіду з-за кордону та його адаптації до специфіки країн регіону. Панелі вважаються інноваціями в демократичних країнах, оскільки завдяки обговорювальним процесам і залученню громадян вони спрямовані на покращення публічної політики, тому вони все більше підтримуються органами влади на місцевому чи національному рівнях. Дослідження показують, що панелі громадян сприяють зміцненню прийняття громадських рішень і, як наслідок, довірі до інституцій і владних осіб, а отже, сприяють покращенню демократії [177, с. 15].

Організація належним чином проведених панелів громадян повинна відповідати наступним стандартам:

1. Випадковий відбір учасників – усі люди, які є членами панелі, обираються випадковим чином. Запрошення на участь у панелі громадян потенційно має бути доступне будь-якій особі, яка має право брати в них участь.

2. Демографічна репрезентативність панелі – склад панелі має якомога ширше відображати демографічну структуру громади, якої стосується тема панелі. Для цього можна використовувати набір демографічних критеріїв, таких як вік, стать, район тощо. Мета полягає в тому, щоб створити невелику спільноту, яка відчуває себе «такими самими, як ми». Усі учасники панелі повинні отримувати добові, які повинні принаймні покривати витрати на участь у засіданнях.

3. Незалежна команда координаторів – панель громадян очолює незалежна команда координаторів, роль яких полягає, зокрема, у підготовці процесу жеребкування, розробці програми та запрошенні експертів та фасилітаторів. Коли панелі громадян організуються на вимогу місцевої влади чи парламенту, важливо, щоб жоден з координаторів не був працівником органів державної влади. Координатори мають бути неупередженими – це не мають бути, наприклад, діючі політики чи люди, які безпосередньо займаються цією темою.

4. Панелі громадян мають можливість запрошувати експертів – хоча програму готує команда координаторів, панелі громадян можуть запрошувати додаткових експертів, яких вони можуть обирати самостійно. Участь експертів може здійснюватися у формі прямого виступу, відеотрансляції, запису, письмового експертного висновку тощо.

5. Врахування якомога більше точок зору з практичної сторони – якщо існують різні рішення та точки зору з даного питання, ідеально, щоб усі вони були представлені в освітній частині панелі (запрошеними експертами). Через обмеженість часу або інших практичних умов можливе застосування методу суміщення перспектив. Експертні виступи можуть мати форму прямого виступу, відеотрансляції, запису, письмового експертного висновку тощо.

6. Запрошення всіх зацікавлених сторін – кожна організація, неформальна група чи установа, сфера діяльності яких стосується теми зборів громадян, має право висловити свою думку особисто. Команда координаторів лише

ідентифікує сторони, а не відбирає їх. У зв'язку з обмеженням часу або великою кількістю сторін, можливе використання процедури відбору їхніх представників. У такій ситуації враховується різноманітність точок зору.

7. Обговорення – бесіди учасників, які включають уважне слухання один одного та розгляд різних варіантів є ключовими елементами панелів громадян. Панельна програма має включати дискусії як у малих групах, так і на форумі, забезпечуючи якнайбільшу можливість висловити свою думку, а також бути почутим. Дорадчу частину мають проводити кваліфіковані фасилітатори.

8. Відкритість – усі члени громади, яких стосується тема панелі, повинні мати можливість донести свою позицію до зборів громадян у формі коментаря, пропозиції чи пропозиції.

9. Достатній час для обдумування – надання достатнього часу для розгляду питань, пов'язаних із темою, має важливе значення для прийняття обґрунтованих рішень. Якщо справа не термінова, поспішати не варто. Панелі громадян повинні мати можливість подовжувати свої засідання, як за тривалістю, так і за кількістю, якщо учасники так вирішать (можуть бути певні обмеження, пов'язані з бюджетом панелі).

10. Вплив – слід чітко визначити з самого початку, що станеться з рекомендаціями групи. В ідеалі рекомендації, які отримали підтримку панелі на достатньо високому, попередньо визначеному рівні, вважаються обов'язковими (тією мірою, якою це відповідає чинному законодавству).

11. Прозорість – усі доповіді у навчальній частині повинні транслюватися в прямому ефірі та в записі. Усі матеріали, подані на панель громадян, мають бути розміщені на сайті. Чітка інформація про те, як будуть реалізовуватися рекомендації панелі, має бути доступною на веб-сайті та оновлюватись, якщо будуть якісь зміни. Команда координаторів має представити звіт із детальним описом методології, використаної для організації панелі.

12. Просування – панель громадян є важливою подією в житті громади і громадяни мають бути проінформованими про їх проведення. Має бути

доступною інформація про те, як залучитися та як стежити за його діяльністю. Інформація про проведення панелів громадян на певну тему має бути оприлюднена до початку їх проведення [163, с. 86-89].

Як зазначає польський науковець В. Уфел, кількість учасників панелів громадян зазвичай наближається до 75, але може складати до 200 випадково обраних людей. Панель зазвичай триває кілька тижнів, протягом яких учасники панелі спочатку знайомляться з детальними експертними знаннями, ставлять додаткові запитання та на наступному, другому етапі – обговорюють, поки не будуть сформульовані рекомендації за підтримки, близької до консенсусу. У Польщі рішення на панелях громадян найчастіше приймалися кваліфікованою більшістю не менше 80% голосів [178, с. 99].

«Панелі громадян мають бути представлені демографічно. За якими критеріями варто обрати? Готуючи панелі в Польщі, на рівні міста, використовують чотири основні критерії – стать, вік, район проживання та рівень освіти. В інших країнах можуть бути додані додаткові критерії, такі наприклад, як етнічна група. Тему для панелі громадян може запропонувати мер, місцева рада та група мешканців, яка збрала достатню кількість підписів. Наприклад у Гданську потрібно мінімум 1000 підписів. Досвід Польщі показує, що для підготовки панелі на рівні міста потрібно щонайменше два-три місяці до першого засідання панелі. Ця підготовка включає оновлення системи вибірки, офіційне оголошення комісії, вибір фасилітаторів, розсилку листів тощо. Наприклад у Гданську розроблена «змішана модель» організації панелей, яка означає, що частину підготовки здійснює мерія, а частину (більшість) — незалежні координатори. Наприклад, питання, пов'язані з реєстром виборців та підготовкою запрошень є компетенцією мерії, для того щоб особисті дані мешканців не розголошувалися зовні. Розподіл завдань може бути таким: мерія: складання списку виборців по округах, підготовка сайту панелі, друк та розсилка запрошень, реєстрація заявок від бажаючих по телефону, перший контакт із обраними експертами, роздрукування навчальних матеріалів, підготовка

договорів для експерток та експертів, оплата; координатори: підготовка детальних правил роботи панелі, організація та підготовка приміщення, проведення жеребкування, підготовка рекламної кампанії, організація онлайн-трансляцій, розміщення актуальної інформації на сайті панелі, постійний контакт з експертами (розсилка інформації), розробка програми панелі – освітня частина та методика розробки рекомендацій, контакт з експертами та сторонами, організація харчування, підбір фасилітаторів та співпраця з ними, координація роботи панелі, підготовка та проведення голосування, підготовка панельної доповіді» [163, с. 27-34].

Щодо тематики проведення панелів громадян, то теми можуть бути різними. В більшості випадків, панелі громадян Польщі стосувалися екологічної тематики. Першу в історії Польщі місцеву панель громадян було організовано та проведено в Гданську у 2016 р. Загалом, з 2016 р. було проведено панелі у таких містах Польщі на такі теми:

- Гданськ 2016 р. – „Як краще підготувати Гданськ до сильних опадів?”
- Гданськ 2017 р. – „Як покращити якість повітря?”
- Гданськ 2018 р. – „Як підтримувати громадську активність у Гданську?”
- Люблін 2018 р. – „Що можна зробити, щоб дихати чистим повітрям?”
- Лодзь 2020 рр. – „Зелень у місті”.
- Варшава 2020 р. – „Як підвищити енергоефективність Варшави та частку відновлюваних джерел енергії в енергетичному балансі міста?”
- Познань 2021 р. – „Як адаптувати ліси та зелені зони в Познані до змін клімату?” та „Чи варто Познані повністю відмовитися від спалювання вугілля в домогосподарствах?”
- Краків 2021 р. – „Як влада та мешканці можуть зменшити споживання електроенергії та збільшити використання відновлюваної енергії?”
- Варшава 2022 р., перша загальнодержавна панель громадян – „Як протидіяти проблемі енергетичної бідності в Польщі?”
- Лодзь 2023 рр. – „Як зменшити шкідливі викиди парникових газів у Лодзі на 55 відсотків до 2030 року?”

– Краків 2023 р. – „Як місто Краків та його мешканці можуть вплинути на подальший розвиток діяльності для сталого транспорту?”

У зв'язку з участю в панелі учасники панелі мають право на оплату добових. У Гданську було встановлено 600 злотих. Навчальна частина панелі – виступи експертів і сторін, а також сесії запитань і відповідей – має транслюватися в прямому ефірі та записуватися. Експерти отримують винагороду за виступи та відшкодування витрат на проїзд та проживання [163, с. 52-59].

«Панель громадян, безумовно, є однією із найцікавіших та найефективніших інструментів участі. Там присутній високий рівень культури та поваги до респондентів, який надає їм високу свободу та автономію в самому процесі. Це дозволяє ефективно визначати суспільні настрої та робить наголос на автентичному обговоренні та представницькому голосі громадян у системі прийняття рішень. Це також універсальний інструмент, який можна адаптувати до будь-якої гострої соціальної проблеми. Однак, звісно, це не процес без недоліків, але, якщо їх правильно вирішити, вони стають неактуальними перед обличчям потенційно кращих політичних рішень і зміни в тому, як громадяни беруть участь у процесах прийняття рішень, до яких всі звикли» [172].

Можна зробити висновок, що багато сусідніх Україні країн, відіграли важливу роль у реформуванні місцевого самоврядування України та ділилися своїм досвідом, особливо Польща, яка є успішним прикладом децентралізованої держави з сильним громадянським суспільством.

Висновки до розділу 3

На підставі проведеного у третьому розділі аналізу розвитку демократії участі у країнах ЄС, а саме у Польщі та Чехії, можна зробити такі висновки.

1. Як Польща так і Чехія є ментально та територіально близькими для України, також, ці країни продемонстрували успіхи на шляху формування

демократії. Вони підтримують євроатлантичну інтеграцію України як у політичній площині, так і в конкретних проектах та ініціативах, саме тому їх досвід є цінним. Україні не потрібно буквально копіювати приклади реформування інших країн, оскільки вона має свої історичні, політичні, територіальні та інші особливості. Варто лише врахувати досвід країн, які вже пройшли шлях реформування місцевого самоврядування, задля неповторення помилок.

2. Встановлено, що на прикладі Чехії та Польщі, для розвитку партисипативної демократії в Україні, у радах ТГ, варто створити департаменти, відділи або запровадити окрему посаду у сфері розвитку громадської участі. Також, потрібно розвивати створення муніципальних мобільних додатків та інших цифрових форм участі громади у вирішенні місцевих справ.

4. Проаналізовано нову та сучасну форму деліберативної демократії в Польщі – панель громадян, а також досліджено всі панелі громадян, які відбулися в Польщі.

5. Подальшого вивчення набули питання дослідження рівня розвитку демократії участі, залежно від типу громади (міська, селищна, сільська) та географічного розташування, точніше впливу регіональних моделей політичної культури.

ВИСНОВКИ

Комплексний політологічний аналіз стану партисипативної демократії в Україні та впливу реформи децентралізації влади на її розвиток, дозволив зробити такі висновки:

1. Теорія партисипативної демократії посідає сьогодні одне із провідних місць серед демократичних теорій і є популярною у вітчизняному та зарубіжному політологічному дискурсі. Демократія участі покликана для підвищення громадянських навичок, відчуття відповідальності за суспільні рішення, також для захисту громадян від політичних рішень, нав'язаних згори та виступає як механізм самовдосконалення людини. Демократія участі не може і не повинна підмінювати представницьку демократію, оскільки ефективне управління можливе лише за умови збалансованого поєднання цих двох видів демократичних механізмів. Варто зауважити, що до Революції Гідності, у громадянському суспільстві панувала так звана «громадянська апатія», яка проявлялася у низькому рівні політичної залученості громадян та пасивності у вирішенні справ на місцях. Саме Революція Гідності, а також зміна політичного керівництва держави, наявність політичної волі та небайдужість українців сприяли зміні стану партисипативної демократії в Україні. Оскільки, Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та ЄС, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, яка була ратифікована ВРУ 16.09.2014 р., стала реальним поштовхом до наближення стандартів місцевого самоврядування України до стандартів ЄС та розвитку партисипативної демократії в Україні.

2. Встановлено, що децентралізація позитивно вплинула на розвиток партисипативної демократії в Україні, оскільки відповідно до ЄХМС, зміни територіальних кордонів ОМС не можуть здійснюватися без попереднього з'ясування думки відповідних місцевих громад. Відповідно до ЗУ «Про добровільне об'єднання територіальних громад», під час процесу добровільного об'єднання ОТГ, сільські, селищні, міські голови

забезпечували протягом 60 днів проведення обов'язкового громадського обговорення (громадські слухання, збори громадян, інші форми консультацій з громадськістю) підготовлених спільною робочою групою проектів рішень щодо добровільного об'єднання ТГ. Також, відповідно до ЗУ «Про місцеве самоврядування», староста затверджується сільською, селищною, міською радою на строк її повноважень за пропозицією відповідного сільського, селищного, міського голови, що вноситься за результатами громадського обговорення (громадських слухань, зборів громадян, інших форм консультацій з громадськістю), проведеного у межах відповідного старостинського округу. Таким чином, кандидатура старости повинна бути погодженою з жителями відповідного старостинського округу. Тому у деяких ТГ вперше були проведені громадські слухання, які є однією з форм партисипативної демократії.

3. Проаналізовано вплив української політичної культури на розвиток партисипативної демократії та реалізації децентралізаційної реформи в Україні. Столітній розподіл українських земель має собою негативні наслідки для самоідентифікації та самобутності українського народу, оскільки у зв'язку з тим, що радянська влада нищила національні ознаки українців, у значної частини населення сформувалася недовіра до влади та до реформ. Але на щастя, у загальному, основні риси українського менталітету було збережено. Дуже важливою ознакою української ментальності залишився громадоцентризм – схильність до самоврядування та самоорганізації. Американська та європейські нації сформували свої демократії на громадівській основі, що відрізняє як ці народи, так і український від авторитарних суспільств. Саме громадоцентризм був проявлений українським суспільством у формі активного добровільного об'єднання громад, що розпочалося у 2014 р. в Україні. Саме він виступає основою сучасного процесу децентралізації в Україні. Оскільки політична культура – це переконання, традиції, цінності, що змінюються внаслідок еволюції або деградації, які проявляються в політичній активності громадян

та свідомості. Таким чином, активна громадська участь впливає на політичну культуру та навпаки.

4. Прикладом процесу активізації ТГ у ході децентралізації влади на прикладі Волинської області є те, що Луцька ТГ була створена у порядку місцевої ініціативи, яку підписали 17 жителів міста у червні 2017 р. Також, доказом того, що реформа місцевого самоврядування та ТОВ суттєво вплинула на демократію участі у Волинській області є те, що значна частина ТГ прийняла і затвердила Статути, Стратегії розвитку, Положення про загальні збори, про місцеві ініціативи, про громадські слухання, про консультації з громадськістю, про ОСН, про бюджет участі, а також про інші форми участі громади в місцевому самоврядуванні.

Також встановлено, що представники ОМС деяких ТГ Волинської області мають низький рівень юридичної компетентності та потребують додаткових навчань та підвищення кваліфікації, оскільки це може негативно вплинути на громадську участь.

5. У процесі реалізації децентралізаційної реформи, великий вплив на активізацію демократії участі мали неурядові та урядові громадські організації. До таких організацій та проєктів можна віднести: Асоціацію міст України, Всеукраїнську асоціацію ОТГ, Ресурсний центр розвитку місцевої демократії, Всеукраїнську ініціативу «Активна Громада» тощо. Кожна з організацій займалася різними сферами. Хтось пояснював важливість добровільного об'єднання, хтось займався бюджетними питаннями, хтось надавав юридичні консультації працівникам ОМС, деякі організації проводили тренінги та навчання для активістів та посадовців, певні програми були спрямовані на електронне урядування.

З іншої сторони, варто зауважити, що у зв'язку зі збільшенням надходжень до місцевих бюджетів та розширенням повноважень на місцях, багато політичних сил, використовували маніпулятивні політичні технології, впливаючи таким чином на свідомість виборців, що негативно відобразилося на довірі між владою та громадою. У свою чергу, відсутність ефективної

взаємодії та довіри, негативно впливає на партнерське управління та стан демократії участі загалом.

6. Обґрунтовано те, що Україні не потрібно буквально копіювати приклади реформування інших країн, оскільки вона має свої історичні, політичні, територіальні та інші особливості. Україні варто лише врахувати досвід країн, які вже пройшли шлях реформування місцевого самоврядування, задля неповторення помилок. Встановлено, що зайва формалізованість та регламентація партисипативної демократії не завжди добре впливає на реальну громадську участь. Дуже важливо, щоб ця участь існувала не лише де-юре, але й де-факто. На основі аналізу деяких питань партисипативної демократії в Україні, Чехії та Польщі, сформульовано конкретні рекомендації та пропозиції розвитку демократії участі в Україні, що сприятиме наближенню місцевого самоврядування України до стандартів ЄС. А саме, у радах ТГ України, варто створити департаменти, відділи або запровадити окрему посаду у сфері розвитку громадської участі. Також, потрібно розвивати створення муніципальних мобільних додатків та інших цифрових форм участі громади у вирішенні місцевих справ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрам'юк І. Демократія участі: механізми громадської участі на місцевому, регіональному та національному рівнях. Київ. 2014. 50 с. URL: https://regionet.org.ua/files/07_PartDemocracy_Abramyuk_Materials_v.122.07.14.pdf (дата звернення: 24.05.2021).
2. Андрійчук Т. Партисипаторна та деліберативна демократія в сучасному політичному дискурсі. *Політичне життя*. 2019. №1. С. 45-51.
3. Барбер Б. Сильна демократія: політика учасницького типу. Демократія: Антрологія. Смолоскип. Київ. 2005. С. 254-262.
4. Бардачов Ю., Лопушинський І., Плющ Р. *Громадівська модель самоврядування в Україні: монографія/ за ред.: Ю. Бардачов, Ю. Лопушинський, І. Плющ*. Херсон: Книжкове видавництво ФОП Вишемирський В.С. 2019. С. 669-673.
5. Батанов О. Конституційно-правовий статус територіальних громад в Україні: монографія / за ред. В. Ф. Погорілка. Київ: ІнЮре, 2003. 512 с.
6. Батанов О. Конституційно-правовий статус територіальної громади в Україні. *Вісник Запорізького державного університету*. 2004. № 2. С. 43-45.
7. Баймуратов М. О. Територіальна громада в політичній системі і системі місцевого самоврядування України. *Муніципальне право України: підручник / за ред В. Ф. Погорілка, О. Ф. Фрицького*. Київ: 2001. 352 с.
8. Березинський В. Територіальна громада як агент політичної самоорганізації. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2013. №23 (1). С. 77-84.
9. Бельська Т. Політична культура як ціннісна складова громадянського суспільства. *Публічне управління: теорія та практика*. 2014. Вип. 3. С. 66-72.
10. Боратинська громада – серед переможців всеукраїнського конкурсу. 2020. *ВОЛИНЬonline*. URL: <https://volynonline.com/boratynska-gromada-sered-peremozhcziv-vseukrayinskogo-konkursu/> (дата звернення: 08.01.2021).

11. Бортнікова А. Місцеве самоврядування в умовах децентралізації як об'єкт наукової рефлексії вітчизняних учених. *S.P.A.C.E. Society Politics Administration in Central Europe*. 2018. №9. С. 18-22.
12. Бортнікова А. Місцеве самоврядування на Волині: суспільно-політичні традиції і сучасний процес децентралізації: монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2018. 372 с.
13. Бортніков В. Особливості участі громадян в концептуальних моделях демократії. *Політичний менеджмент*. 2007. №3. С. 38-50. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/38338332.pdf> (дата звернення: 16.10.2023).
14. Бочаров С.В. Адміністративна реформа в Польщі як крок до інтеграції в Європейський Союз. *Наука, релігія, суспільство*. 2010. Вип. 4. С. 60-64. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/33245/49-Vocharov.pdf?sequence=1> (дата звернення: 13.10.2021).
15. Бриль М. Стратегія — основа становлення та розвитку ОТГ. *Місцеве самоврядування*. 2018. №5. URL: <https://i.factor.ua/ukr/journals/ms/2018/may/issue-5/article-36538.html> (дата звернення: 20.10.2020).
16. Бурін О. Проблеми впровадження концепції локальної демократії в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2014. № 9. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=752> (дата звернення: 24.05.2021).
17. Буряк В. Концептуальні основи місцевого самоврядування. *Ефективна економіка*. 2016. № 5. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4972> (дата звернення: 28.12.2020).
18. Верховну Раду просять негайно призначити вибори в Луцьку. 2017. *ВолиньPost*. URL: <http://www.volynpost.com/news/90480-verhovnu-radu-prosiat-negajno-pruznachu-ty-vyboru-v-lucku> (дата звернення: 25.11.2020).
19. Відбувся форум «Реформа місцевого самоврядування на Волині: інструменти участі громадян». 2016. Офіційний сайт Луцької міської ради. URL: <https://www.lutskrada.gov.ua/publications/vidbuvsya-forum-reforma->

miscევого-samovryaduvannya-na-volyni-instrumenty-uchasti-gromadyan (дата звернення: 18.01.2021).

20. Відповідь на запит: Західне Міжрегіональне управління Міністерства юстиції України (м. Львів). 15.10.2021.

21. Від Поліщука вимагають не блокувати вибори мера Луцька. 2020. *ВолиньPost*. URL: <http://www.volynpost.com/news/88866-vid-polischuka-vumagayut-ne-blokuvaty-vybory-mera-lucka> (дата звернення: 25.11.2020).

22. Волинська громада обрала та затвердила логотип і брендбук. 2019. *ВОЛИНЬonline*. URL: <https://volynonline.com/volinska-gromada-obrala-ta-zatverdili-logotip-i-brendbuk-foto/> (дата звернення: 07.01.2021).

23. Волинське регіональне відділення Асоціації міст України. Facebook сторінка АМУ. URL: <https://www.facebook.com/volynroauc/> (дата звернення: 18.01.2021).

24. Вперше на Волині ми провели Форум розвитку громад Прибужжя. 2016. *Інформаційний портал Нововолинськ*. URL: <http://nvip.com.ua/новини-Нововолинська/вперше-на-волині-ми-провели-форум-розвитку-громад-прибужжя-ігор-гузь> (дата звернення: 19.02.2021).

25. В'ятрович В. Нотатки з кухні «переписування історії». Київ: Наш Формат, 2021. 528 с.

26. Гайдучик І. Статут громади: шлях до еволюції. 2019. *Громадське. Волинь*. URL: <https://hromadske.volyn.ua/statut-hromady-shlyah-do-evolyutsiji/> (дата звернення: 14.01.2021).

27. Гендерна рівність. Проєкт «Партнерство для розвитку міст». *ПРОМІС*. URL: <http://pleddg.org.ua/ua/genderna-rivnist/> (дата звернення: 20.10.2020).

28. Гра світ Громад або про ігрові технології у громадянській освіті. 2017. *ВУМ*. URL: <https://vumonline.ua/blog/gra-svit-gromad-abo-pro-igrovi-tehnologiyi-u-gromadyanskij-osviti/> (дата звернення: 18.01.2021).

29. Голова Прилуцького ветував ініціативу приєднання до Луцька. 2016. *Волинські новини*. URL:

<https://www.volynnews.com/news/authority/holova-prylutskoho-vetuvav-initsiatyvu-pryuednannia-do-lutska/> (дата звернення: 18.02.2021).

30. Громади вимагають від КМУ зберегти ОТГ, які пройшли демократичний шлях добровільного об'єднання. Сайт всеукраїнської асоціації ОТГ. URL: <https://hromady.org/15431-2/> (дата звернення: 24.11.2020).

31. Гудзь Л. В. Польська та українська моделі децентралізації: порівняльний аналіз. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2020. Вип. 29. С. 91-96. URL: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/15609/14920> (дата звернення: 13.10.2021).

32. Дейнега Х. Система державного управління Республіки Чехія: досвід для України. Серія видань з міжнародного досвіду державного управління/ ред. Ю. Ковбасюк, С. Загороднюк. Київ: НАДУ. 2011. 40 с. URL: http://academy.gov.ua/NMKD/library_nadu/Monografiy/2a26116a-fe7a-4262-9fe5-ddd98d2c3169.pdf (дата звернення: 04.10.2021).

33. Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 роки: затв. Постановою КМУ від 05.08.2020 р. № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-п#n11> (дата звернення: 14.10.2021).

34. Європейська хартія рівності жінок і чоловіків у житті місцевих громад. 2006. URL: http://auc.org.ua/sites/default/files/hartiya_ukr.pdf (дата звернення: 05.10.2020).

35. Європейська хартія місцевого самоврядування. 1985. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text (дата звернення: 10.02.2022).

36. Желяк М. Досвід Польщі: чому нове самоврядування «запрацювало» лише із другої спроби? 2014. *Європейська правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2014/12/8/7028546/> (дата звернення: 18.10.2021).

37. Звіздай О. Наукові теорії походження місцевого самоврядування на сформовані на їх основі моделі. *Державне управління: удосконалення та*

розвиток. 2017. № 4. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1067> (дата звернення: 29.12.2020).

38. Звіт про місцеві вибори в Україні 2015 року. Міжнародна фундація виборчих систем (IFES). 2015. 14 с. URL: <https://rm.coe.int/168062e26c> (дата звернення: 05.10.2020).

39. Зеленько Г., Бевз Т., Брехаря С., Кармазіна М., Ковалевський В., Кондратенко О., Кононенко Н., Ляшенко., Майборода О., Шайгородський Ю. Зміни політичних режимів і перспективи зміцнення демократії в Україні. *ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України*: монографія. Київ. 2021. 416 с.

40. З'явилися Методичні рекомендації для розробки Статуту територіальної громади. *Децентралізація дає можливості*. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/10653> (дата звернення: 14.01.2021).

41. Ігор Гузь. Офіційний сайт народного депутата Ігоря Гузя. URL: <https://guz.in.ua/hto-pidtrymuє/> (дата звернення: 18.02.2021).

42. Квітка С. Принцип субсидіарності та процеси децентралізації в Україні. *Аспекти публічного управління*. 2015. Вип. № 4(18) С. 28-35. URL: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/148-Article%20Text-148-1-10-20160416.pdf> (дата звернення: 25.12.2020).

43. Кемп Б., Хіменез М. Система оцінювання стану демократії на місцевому рівні. Міжнародний інститут демократії та сприяння виборам. 118 с. URL: <https://www.idea.int/sites/default/files/publications/state-of-local-democracy-framework-UK.pdf> (дата звернення: 23.11.2020).

44. Кірюхін Д. Теорія деліберативної демократії та "факт незгоди". *Філософська думка*. 2020. №5. С. 73-86. URL: <https://dumka.philosophy.ua/index.php/fd/article/view/491/480> (дата звернення: 30.09.2023).

45. Коваленко М. Напрями удосконалення конституційно-правових засад партисипативної демократії на місцевому рівні в Україні. *Актуальні проблеми державного будівництва та місцевого самоврядування в контексті конституційної модернізації*: зб. наук. ст. за матеріалами наук.-

практ. семінару (Харків, 14 жовтн. 2016 р.) Харків. 2016. С. 62-70. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11506/1/Kovalenko.pdf> (дата звернення: 25.05.2021).

46. Коваленко І., Решетник Л. Визначення поняття децентралізації та її впровадження в Україні (окремі теоретичні аспекти) *Історико-правовий часопис*. 2016. №1 (7). С. 96-100. URL: <http://esnuir.cenu.edu.ua/bitstream/123456789/10822/1/коваленко.pdf> (дата звернення: 30.10.2020).

47. Колодій А. Основи демократії: Підручник для студентів вищих навчальних закладів/ ред. А.Ф. Колодій. Львів: Астролябія, 2009. 832 с

48. Конкурс проектів соціальної дії у Нововолинську. Офіційний сайт Британської Ради в Україні. URL: <https://www.britishcouncil.org.ua/active-citizens/local-pitching/novovolynsk> (дата звернення: 30.08.2021).

49. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. 160 с.

50. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні: затв. розпорядженням КМУ від 03.10.2018 р. № 710-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-p#n10> (дата звернення: 14.10.2021).

51. Коскін В. Український менталітет як засіб досягнення успіху. *ZN.UA*. URL: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/ukrayinskiy_mentalitet_yak_zasib_dosyagnennya_uspihu.html (дата звернення: 02.10.2020).

52. Кравців В., Сторонянська І. Територіальні громади в умовах децентралізації: ризики та механізми розвитку: монографія. Львів. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України, 2020. 531 с.

53. Крат М. Софій О. Порівняльний аналіз процесу децентралізації України та Польщі: аналітична записка. URL: <http://dialog.lviv.ua/wp->

content/uploads/2017/10/Porivnyalniy-analiz-protsesu-detsentralizatsiyi-Ukrayini-ta-Polshhi.pdf (дата звернення: 03.11.2021).

54. Лелеченко А., Васильєва О., Куйбіда В., Ткачук А. *Місьцеве самоврядування в умовах децентралізації повноважень*: навч. посіб/ ред. А. П. Лелеченко, О. І. Васильєва, В. С. Куйбіда, А. Ф. Ткачук. Київ: 2017. 110 с. URL: <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/202/Місьцеве-самоврядування-в-умовах-децентралізації.pdf> (дата звернення: 19.11.2020).

55. Лендъел М. Сучасні концептуальні підходи до аналізу політичної участі на місцевому рівні у суспільствах Центрально-Східної Європи. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2009. №12. С.37-41. URL: <http://surl.li/mfmgj> (дата звернення: 16.10.2023).

56. Лозовий В., Анучина Л., Стасевська О., Уманець О. Історія української культури: підручник. Право. 2013. 367 с. URL: https://pidruchniki.com/1529052756996/kulturologiya/mentalitet_ukrayintsiv_osnovni_determinanti_yogo_stanovlennya (дата звернення: 02.12.2020).

57. Лихацька Т. Електоральна участь як чинник розвитку демократії. *Вісник Маріупольського державного університету*. 2016. – Вип. 15. С. 253-259.

58. Луцьк і Прилуцьк співпрацюватимуть. 2016. *Децентралізація дає можливості*. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/3094> (дата звернення: 09.03.2021).

59. Малиновський В. Я. Становлення і розвиток місцевого самоврядування у Волинській області (1990-2010 рр.): монографія. Луцьк : Ініціал, 2013. 352 с.; Малиновський В. Я. Підходи щодо організації влади на первинному рівні публічного управління України. *Вісн. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України*. 2010. № 3. С. 169–177; Малиновський В. Я. Підходи щодо організації місцевого самоврядування на базовому територіальному рівні. *Актуальні проблеми державного управління на сучасному етапі державотворення*: матеріали IV наук.-практ. конф., 16–17 груд. 2010 р. / за наук. ред. Т. М. Литвиненко, В. Я. Малиновського. Луцьк,

2010. С. 142–144; Малиновський В. Я. Методологічні засади реформування публічної влади на базовому рівні. *Актуальні проблеми та перспективи розвитку публічного управління в Україні*: матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф., 11 жовт. 2012 р.; редкол. В. М. Огаренка та ін. Запоріжжя, 2012. С. 315–319; Малиновський В. Я. Основні аспекти процесу об'єднання територіальних громад. *Формування ефективних механізмів державного управління та менеджменту в умовах сучасної економіки: теорія і практика*: матеріали IV Міжнарод. наук.-практ. конф., 18 листоп. 2016 р. / редкол. В. М. Огаренка та ін. Запоріжжя, 2016. С. 268–271; Малиновський В. Я. Децентралізована держава – основа народовладдя. *Політико-правова культура українського народу в контексті модерного державотворення*: зб. матеріалів XXXII Харків. політ. читань (м. Харків, 12 квіт. 2019 р.). Харків: Право, 2019. С. 44–48.

60. Малиновський В. Місцеві вибори 2015 та їх вплив на регіональні процеси в Україні. *Регіональна політика : законодавче регулювання та практична реалізація* : зб. матеріалів / Мін-во освіти і науки України; Київ. нац. ун-т буд-ва і архіт. ; редкол. : П. М. Куліков (голова) [та ін.]. – Київ ; Тернопіль : Карт-Бланш, 2015. С. 91-97.

61. Малиновський В. Основні аспекти децентралізаційної реформи у Волинській області у 2016 році. *VI Всеукраїнські політологічні читання імені професора Богдана Яроша*. 2017. С. 66-74. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/161612334.pdf> (дата звернення: 15.01.2021).

62. Малиновський В. Політична децентралізація в Україні: основні акценти. *Держава у теорії і практиці українського націоналізму* : матеріали VI Всеукраїнської наук. конф. з міжнар. участю (м. Івано-Франківськ, 26 - 27 червня 2015). Івано-Франківськ : Місто НВ, 2015. С. 235-241.

63. Малиновський В. Територіальна організація влади України: концептуальні засади трансформації: монографія. Луцьк. Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. 2010. 448 с.

64. Марадик Н. Специфіка демократичних транзитів у постсоціалістичних країнах (на прикладі Чеської Республіки). *Політичний менеджмент*. 2012. № 1-2. С. 219-227. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/maradyk_spetsyfika.pdf (дата звернення: 04.10.2021).

65. Маю думку! «Проект створення ефективної моделі участі на локальному рівні». 2018. *Веб-портал ГО «Молодіжна платформа»*. URL: <https://youthplatform.com.ua/proeky-stvorennya-diyevoyi-modeli-uchasti-molodi-na-lokalnomu-rivni/> (дата звернення: 07.01.2021).

66. Мілль Дж. Ст. Про свободу. Основи. 2001. С. 129-142. URL: <http://litopys.org.ua/mill/mill06.htm> (дата звернення: 28.12.2020).

67. Мінкін Я. Любич Ю. Посилення ролі молодого покоління у процесах прийняття політичних рішень. 2019. Молодіжна організація «Стан». 108 с. URL: <https://stan.org.ua/wp-content/uploads/2019/04/strengthening-the-role-of-new-generation-in-decision-making-process.pdf> (дата звернення: 26.05.2021).

68. Міста проти районів. 2020. *Український Тиждень*. URL: <https://tyzhden.ua/Society/245251> (дата звернення: 08.02.2021).

69. Місцеві вибори: як реформа децентралізації вплинула на кампанію. *Слово і Діло*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2020/10/28/pogljad/polityka/miscevi-vybory-yak-reforma-decentralizacziyi-vplynula-kampaniyu> (дата звернення: 10.11.2020).

70. Місцеві податки та збори. Практично-методичний посібник. 91 с. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/265/1.pdf?fbclid=IwAR2F93I-cwUeZCnDuXjSy6Hg3oAC_A6n1pSwFLFN39YLY0m0dQ5_hmAiBng (дата звернення: 05.01.2021).

71. Місцеві фінанси та бюджетна децентралізація. Децентралізація дає можливості. URL: <https://decentralization.gov.ua/finance> (дата звернення: 10.11.2020).

72. Мороз О. Територіальна громада: сутність, становлення та сучасні українські реалії. *Науковий вісник «Демократичне врядування»*. 2008. Вип. 2. URL: http://lvivacademy.com/vidavnistvo_1/visnik2/fail/Moroz.pdf (дата звернення: 01.11.2020).

73. Моспаненко І. Представницька демократія та місцеве самоврядування у поглядах Дж.Ст. Мілля. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2011. № 23. С. 32-37. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/25762/06-Mospanenko.pdf?sequence=1> (дата звернення: 28.12.2020).

74. Мохова Ю. Співвідношення централізації та децентралізації в структурній організації державного управління. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2017. Вип. 4. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1064> (дата звернення: 19.11.2020).

75. На Волині підбили підсумки «Децентралізаційного марафону» в області. 2016. URL: <http://goradm.gov.ua/reformy-v-ukraini/administratyvna-reforma/item/9591-na-volyni-pidbyly-pidsumky-decentralizaciynogo-marafonu-v-oblasti> (дата звернення: 18.01.2021).

76. Нагорний С. Досвід адміністративно-територіальних реформ у посткомуністичній ЦСЄ: висновки для України. *Наукові записки*. 2011. Вип. 4. С. 219-232. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/nagorny_i_dosvid.pdf (дата звернення: 01.10.2021).

77. Національна стратегія розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки: затв. Указом Президента України від 27.09.2021 р. № 487. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#n23> (дата звернення: 06.10.2021).

78. Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні: затв. Указом Президента України від 26.02.2016 р. № 68. С. 6-7. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/682016-19805> (дата звернення: 14.09.2016).

79. Новікова Н. Менталітет як детермінанта формування політичної культури в Україні. *Наукові записки*. Том 173. 2015. С. 30-34.

80. Новікова О. Політико-адміністративна система Чехії у контексті реформування публічного управління. *Публічне управління: теорія та практика*. 2011. Вип. 1 (5). URL: [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2011-01\(5\)/11nooptu.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2011-01(5)/11nooptu.pdf) (дата звернення: 01.10.2021).

81. Ольчак М. Партисипативне планування в органах місцевого самоврядування. *Посібник для об'єднаних територіальних громад: підручник/ред. М. Войда*. Варшава: Фонд розвитку місцевої демократії Варшава. 2017. 111 с. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/23/STRATEGIC_PLANNING_MANUAL_standard_version_9MB.pdf (дата звернення: 14.01.2021).

82. Пальм Н. Історія української культури : навчальний посібник / Н. Д. Пальм, Т. Є. Гетало. Харків: вид. ХНЕУ, 2013. 296 с.

83. Парти́йна дисципліна і довіра до політичних сил в Україні. 2020. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30689013.html> (дата звернення: 17.02.2021).

84. Патицька Х. Територіальна громада в політико-правовій практиці сучасної України. *Соціально - економічні проблеми сучасного періоду України*. [зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень. Львів. 2014. С. 320-328. URL: [http://ird.gov.ua/sep/sep20144\(108\)/sep20144\(108\)_320_PatytskaKO.pdf](http://ird.gov.ua/sep/sep20144(108)/sep20144(108)_320_PatytskaKO.pdf) (дата звернення: 01.11.2020).

85. Печенюк Д. Партисипаторна теорія демократії як напрям сучасної американської політичної науки: історія становлення і концептуальні засади. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2013. Вип. (2)112. С. 40-44. URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/VKNU_FP_2013_2_13.pdf (дата звернення: 27.04.2021).

86. Поліщук І. Модерна політична ментальність українського народу. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Харків. 2018. Вип. 2. С.93-106.

87. Положення про державну реєстрацію статутів територіальних громад: затв. Постановою КМУ від 27 липня 1998 р. № 1150. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-98-п#Text> (дата звернення: 15.10.2021).

88. Послання Президента України Віктора Ющенка до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України. 2008. Офіційний сайт ВРУ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0013100-08#Text> (дата звернення: 24.01.2022).

89. Презентація Асоціації місцевого самоврядування Прибужжя. 2016. URL: Офіційний сайт Фонду Ігоря Гузя «Прибужжя». <http://fpb.org.ua/portfolio/prezentaciya-asociacii-miscevogo-samovryaduvannya-pribuzhzhya> (дата звернення: 18.01.2021).

90. Примусове об'єднання громад: волиняни знову протестували під ОДА. *ВолиньPost*. URL: <http://www.volynpost.com/news/165347-prymusove-obiednannia-gromad-volyniany-znovu-protestuvaly-pid-oda> (дата звернення: 24.11.2020).

91. Про визначення адміністративних центрів та затвердження територій територіальних громад Волинської області: затв. Розпорядженням Каб. Міністрів України від 12.06.2020 р. № 708-р. *Урядовий кур'єр*. 2020.

92. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 05.02.2015 р. № 157-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text> (дата звернення: 10.02.2022).

93. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки: Закон України від 09.04.2015 року № 317-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text> (дата звернення: 08.11.2021).

94. Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад: постанова Каб. Міністрів України від 08.04.2015 р. № 214. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-п#Text> (дата звернення: 25.12.2020).

95. Про затвердження Положення про державну реєстрацію статутів територіальних громад: постанова Каб. Міністрів України від 27.07.1988 р. № 1150. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-98-п#Text> (дата звернення: 07.02.2022).

96. Про затвердження плану заходів на 2016 рік щодо реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки: завт. Розпорядженням Каб. Міністрів України від 02.11.2016 р. № 802-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/802-2016-р#Text> (дата звернення: 07.02.2022).

97. Про затвердження плану заходів на 2017 рік з реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства на 2016 – 2020 роки: затв. Розпорядженням Каб. Міністрів України від 11.05.2017 р. № 296. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/296-2017-р#Text> (дата звернення: 07.02.2022).

98. Про затвердження плану заходів на 2018 рік щодо реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки: затв. Розпорядженням Каб. Міністрів України від 10.05.2018 р. № 297-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/297-2018-р#Text> (дата звернення: 07.02.2022).

99. Про затвердження плану заходів на 2019 рік щодо реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки: затв. Розпорядженням Каб. Міністрів України від 14.08.2019 р. № 657-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/657-2019-р#Text> (дата звернення: 07.02.2022).

100. Про затвердження плану заходів на 2020 рік щодо реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в

Україні на 2016-2020 роки: завт. Розпорядженням Каб. Міністрів України від 08.07.2020 р. № 839-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/839-2020-r#Text> (дата звернення: 07.02.2022).

101. Про заяву ВРУ у зв'язку з сьомою річницею початку Євромайдану та подій Революції Гідності: постанова ВРУ від 17.02.2021 р. № 1240-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1240-20#Text> (дата звернення: 10.11.2021).

102. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. Дата оновлення: 23.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-ВР#Text> (дата звернення: 14.01.2021).

103. Про органи самоорганізації населення: Закон України від 11.07.2001 р. № 2625-III. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2625-14#Text> (дата звернення: 30.08.2021).

104. Про ратифікацію Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля: Закон України від 06.07.1999 р. № 832-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text (дата звернення: 22.10.2021).

105. Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації: затв. Розпорядженням КМУ від 08.11.2017 р. № 797-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-r#Text> (дата звернення: 30.08.2021).

106. Про схвалення Концепції створення інтегрованої інформаційно-аналітичної системи «Прозорий бюджет»: розпорядження Каб. Міністрів України від 11. 02. 2016. № 92-р <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92-2016-r#Text> (дата звернення: 16.11.2021).

107. Протест проти укрупнення районів. Волиняни перекрили дорогу. 2020. *Канал соціальних новин Перший*. URL: <https://pershyj.com/p-protest-proti-ukrupnennya-raioniv-volinyani-perekrili-dorogu-43880> (дата звернення: 08.02.2021).

108. Пухтинський М. Концептуальні, конституційно-правові засади територіальної влади в Україні. *Місьцеве самоврядування – основа сталого розвитку України*. матеріали щоріч. Всеукр. наук.-практ. конф. за міжнар. участю. (Київ, 16 трав. 2014 р.) НАДУ, 2014. 244 с.

109. Регіональний центр економічних досліджень та підтримки бізнесу. 2019. URL: <https://www.facebook.com/photo?fbid=864833723900947&set=pcb.864835640567422> (дата звернення: 01.10.2023).

110. Регіональний центр економічних досліджень та підтримки бізнесу. 2020. URL: <https://www.facebook.com/Centersupportsmallcity/photos/a.403687113348946/1140944879623162/?type=3> (дата звернення: 01.10.2023).

111. Регіональний центр економічних досліджень та підтримки бізнесу. 2021. URL: <https://www.volynpost.com/news/189835-nazvaly-20-najkraschyh-gromad-volyni-perelik> (дата звернення: 01.10.2023).

112. Росоляк О., Марціясь І. Фінансова децентралізація: досвід Польщі та реалії України. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Вип. 2. С. 66-70. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/7620/1/Росоляк%20О..pdf> (дата звернення: 13.10.2021).

113. Ротар Н. Політична участь громадян України у модернізаційних процесах сучасності як відображення особливостей взаємовідносин в системі влада - суспільство. *Eastern Review* . 2012. №1. URL: https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.hdl_11089_18524 (дата звернення: 10.10.2023).

114. Ротар Н. Політична участь громадян України у системних трансформаціях перехідного періоду: монографія. Чернівці: Рута, 2007. 472 с.

115. Сайт Міністерства Фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/uk/open-budget> (дата звернення: 16.11.2021).

116. Сергієнко О., Ватаманюк О. Громадська участь/залучення громадян. Депутатська діяльність в округах/за ред: О. Сергієнко, О. Ватаманюк. К: ІКЦ «Легальний статус». 2016. 92 с.

117. Скакун О. Теорія держави і права: підручник. Харків: Консум, 2001. 656 с. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-1615.html> (дата звернення: 31.05.2021).

118. Співпраця з Волинським ресурсним центром розвитку місцевої демократії. 2015. Офіційний сайт Міжнародного фонду «Відродження». URL: https://www.irf.ua/spivpratsya_z_volinskim_resursnim_tsentrom_rozvitku_mistsevoi_demokratii/ (дата звернення: 15.01.2021).

119. Стемковська О. Особливості імплементації європейських стандартів у діяльність органів місцевого самоврядування в Україні в умовах децентралізації: автореф. ... дис. к. політ. наук: 23.00.02. Львів, 2021. 20 с

120. Стратегія розвитку Волинської області на період до 2027 року: рішення сесії обласної ради від 12.03.2020 р. № 29/16. 161 с. URL: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2020/04/volynska-strategiya-rozvytku-volynskoyi-oblasti-na-period-do-2027-roku.pdf> (дата звернення: 06.01.2021).

121. Сухонос В. Муніципально-правові погляди Л. Фон Штейна. *Правові горизонти*. 2020. С. 25-30. URL: https://law-review.sumdu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/12/21_4.pdf (дата звернення: 28.12.2020).

122. Терент'єва О. Л. Менталітет як чинник розвитку державотворення в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук: 25.00.01/ Нац. юрид. університет України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2010. С. 8.

123. Терещенко О. Емісар Палиці у Луцьку: хто такий Ігор Поліщук. 2020. *Інтернет-видання 24 Канал*. URL: https://vybory.24tv.ua/igor-polishhuk-kandidat-meri-lutska-viborah-2020-novini-lutsk_n1451277 (дата звернення: 25.11.2020).

124. Тимечко І. Узагальнення підходів щодо сутності територіальної громади України. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*.

2017. №1 (7). С. 164-170. URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/nvmdue_2017_1_29%20(3).pdf (дата звернення: 28.12.2020).

125. Ткачук А. Про децентралізацію влади та «реєстрацію» громади. 2015. Сайт Інституту громадянського суспільства. URL: <https://www.csi.org.ua/publications/pro-detsentralizatsiyu-vlady-ta-reyestratsiyu-gromady/> (дата звернення: 03.11.2021).

126. Токвіль А. Про демократію в Америці. Київ. 1999. URL: <http://litopys.org.ua/tocq/toc07.htm> (дата звернення: 29.12.2020).

127. Толкованов В. Посібник з питань партисипативної демократії (демократії участі) на місцевому рівні: посібник/ ред. В.В. Толкованова. Київ: Крамар, 2011. 199 с.

128. У Велимченській ОТГ тепер мають власний логотип. 2020. *Інтернет-видання «Волинь24»*. URL: <https://www.volyn24.com/news/146052-u-velymchynskij-otg-teper-mayut-vlasnyj-logotyp> (дата звернення: 07.01.2021).

129. У Вишнівській тергромади на Волині з'явився логотип. 2019. *Інформаційне агентство «Конкурент»*. URL: <https://konkurent.ua/publication/41294/u-vishnivskoi-tergromadi-na-volini-zuavivsvya-logotip-foto/> (дата звернення: 07.01.2021).

130. Умланд А. Чотири геополітичні виміри децентралізації України. 2019. *ZN,UA*. URL: https://zn.ua/ukr/internal/chotiri-geopolitichni-vimiri-decentralizaciyi-ukrayini-299352_.html (дата звернення: 17.11.2020).

131. У Луцьку запрацював муніципальний чат бот «Свої». *Суспільне. Новини*. URL: <https://suspilne.media/168854-za-misac-na-volinskomu-kordonine-viavili-zodnogo-pidroblenogo-sertifikata-pro-vakcinaciu/> (дата звернення: 04.10.2021).

132. У Луцьку міркували, як відродити волинські міста. 2016. *Волинські новини*. URL: <https://www.volynnews.com/news/authority/u-lutsku-mirkuvaly-ia-vidrodyty-volynski-mista/> (дата звернення: 18.01.2021).

133. У Луцьку представників ОТГ вчили працювати з молоддю. *0332.ua* - *Сайт міста Луцька*. 2017. URL: <https://www.0332.ua/news/1591046/u-lucku-predstavnikiv-otg-vcili-pracuvati-z-moloddu-foto> (дата звернення: 07.01.2021).

134. У селі Зимне відбувся тренінг для представників органів місцевого самоврядування. 2016. Сайт ГО «Інститут Республіка». URL: <https://inrepublica.org.ua/en/uncategorized/u-seli-zymne-vidbuvsya-trening-dlya-predstavnykiv-organiv-mistsevogo-samovryaduvannya.html> (дата звернення: 18.01.2021).

135. Харитонюк О. Адміністративне об'єднання громад – як завершальний етап децентралізаційної реформи в Україні. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2017. № 5. С. 30-35.

136. Харитонюк О. Децентралізація влади як засіб від прокляття недореформування України. *Osobowość, społeczeństwo, polityka*: матеріали шостої міжн. наук. –практ. конф. (м. Люблін, 11-12 бер. 2017 р.). Люблін. 2017. С. 16-18.

137. Харитонюк О. Децентралізація влади: вплив пандемії коронавірусу (COVID-19). *Інновації 21 століття*: матеріали п'ятої міжн. наук.-практ. інтернет -конф.(10 серп. 2020 р.). 2020. С. 95-97.

138. Харитонюк О. Децентралізація 2016: перевірка виборами Волинської області. *Гілея*. 2017. Вип. 121 (6). С. 226-229.

139. Харитонюк О. Нігілізм політичних партій як основа деформації політичної культури громадян. *Політичні партії і вибори: українські та світові практики*: матеріали міжн. наук.-практ. конф. присвяч. пам'яті Юрія Шведа. (м. Львів, 28 лист. 2020 р.). Львів. 2020. С. 211-215.

140. Харитонюк О. Особливості застосування політичних технологій на місцевих виборах 2020 року. *Всеукраїнські політологічні читання імені професора Богдана Яроша*: матеріали X Луцьк. Політолог. читань (м. Луцьк, 16-17 квітня 2021 р.). Луцьк. 2021. С. 193-196.

141. Харитонюк О. Примусове об'єднання громад України – як механізм децентралізаційної реформи. *Регіональна політика: історія, політико-правові засади, архітектура, урбаністика*: матеріали третьої міжн. наук. –практ. конф. (м. Київ, 22-23 лист. 2017 р.). Київ. 2017. С. 261-265.

142. Харитонюк О. Проектний менеджмент як інструмент для залучення інвестицій у територіальну громаду: матеріали 6 Луцьк. політолог. читань (м. Луцьк, 11 трав. 2017 р.). Луцьк. 2017. С. 120-122.

143. Харитонюк О. Розвиток громадянського суспільства в умовах реформування місцевого самоврядування України. *Державотворчі процеси в Україні: реалії сьогодення*: матеріали всеукр. наук. –практ. конф. (м. Луцьк, 24 квіт. 2020 р.). Луцьк. 2020. С. 99-103.

144. Харитонюк О. Розвиток партисипативної демократії в епоху діджиталізації (чеський досвід для України). *KELM (Knowledge, Education, Law, Managament)*. 2021. № 2 (38). С. 77-82.

145. Харитонюк О. Розвиток партисипативної демократії на прикладі чеського міста Ржічани (Říčany). *Сучасні світові тенденції розвитку науки та освіти*: матеріали наук.-практ. конф. (Полтава, 19 серп. 2021 р.). Полтава. 2021. С. 49-51.

146. Харитонюк. О. Розробка стратегій розвитку об'єднаних територіальних громад як протидія популізму. *Регіональна політика: політико-правові засади, урбаністика, просторове планування, архітектура*: матеріали п'ятої міжн. наук.-практ. конф. (Київ, 22 лист. 2019 р.) Київ. 2019. С. 167-170.

147. Харитонюк О. Роль українського менталітету в процесі реалізації реформи децентралізації влади в Україні. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2020. № 1(7). С. 230-237.

148. Харитонюк О. Фінансова децентралізація як психологічний стимул розвитку громад. *Регіональні студії*. 2019. № 19. С. 60-63.

149. Харитонюк О. Чеський досвід залучення громадян до участі у місцевому самоврядуванні. *Регіональні студії*. 2021. № 24. С. 89-93.

150. Харитонюк О. Юридичний аспект забезпечення прав жінок та чоловіків у місцевому самоврядуванні. *Проблеми розвитку науки в контексті трансформацій суспільства*: матеріали другої наук. –практ. конф. (28-29 серп. 2020 р.). 2020. С. 61-65.

151. Шість десятків нардепів балотуються на місцевих виборах, кожен десятий – до райради. *Слово і Діло*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2020/10/22/infografika/polityka/shist-desyatktiv-nardepiv-balotuyutsya-miscevux-vyborax-kozhen-desyatyj-rajrady> (дата звернення: 10.11.2020).

152. Шульга А. Краснянська О. Історичний аналіз виникнення та формування територіальних громад на теренах сучасної України. *Наукові праці. Державне управління*. 2017. Випуск 278. Том 290. С. 133-139. URL: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/130506-279724-1-SM.pdf> (дата звернення: 28.12.2020).

153. Шумляєва І. Вплив європейських норм партисипативної демократії на підвищення рівня участі громадян України в місцевому самоврядуванні. *Аспекти державного управління*. 2021. № 9 (1). С. 113-120. URL: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/860-Article%20Text-1286-1-10-20210416.pdf> (дата звернення: 25.05.2021).

154. ULEAD Волинський регіональний офіс. URL: <http://www.findglocal.com/UA/Lutsk/755905687903376/ULEAD-Волинський-регіональний-офіс> (дата звернення: 18.01.2021).

155. Ющенко В. Недержавні таємниці: нотатки на берегах пам'яті: документально-публіцистичне видання / ред. К.В. Лимаренко. Харків: Фоліо, 2014. 511 с.

156. Як молодіжний центр «Нові крила» допомагає розвиватися своїй громаді. 2018. Децентралізація дає можливості. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/8351> (дата звернення: 07.01.2021).

157. Ярош Я. Роль політичних партій у реалізації державної політики в Україні. *Політичне життя*. 2017. № 4. С. 54-57. URL:

file:///C:/Users/Admin/Downloads/pollife_2017_4_12.pdf (дата звернення: 02.02.2022).

158. Arnstein S. A Ladder Of Citizen Participation. *Journal of the American Institute of Planners*. 1969. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/01944366908977225?needAccess=true> (Last accessed: 27.05.2021).

159. Bednarek-Szczepańska M. (2018), Przestrzeń (nie)negocjowana. Zasady uczestnictwa społeczności lokalnych w kształtowaniu wiejskiej przestrzeni w polskim prawie. *Studia obszarów wiejskich*. 2018. tom 51. S. 75-98. URL: <https://doi.org/10.7163/SOW.51.5> (dostęp: 11.10.2021).

160. Crocker D. Deliberative Participation in Local Development. *Journal of Human Development*. 2007. Vol. 8, No. 3. P. 431-455.

161. Długosz D., Wygnański J. Obywatele współdecydują. *Przewodnik po partycypacji społecznej*. Stowarzyszenie na Rzecz Forum Inicjatyw Pozarządowych. 2005. 82 s. URL: https://partycypacjaobywatelska.pl/wp-content/uploads/2015/08/obywatele_wspoldecyduja.pdf (dostęp: 11.10.2021).

162. Gaventa J., Valderrama C. Participation, Citizenship and Local Governance: Background note prepared for workshop on Strengthening participation in local governance. Institute of Development Studies. 1999. URL: <https://www.uv.es/~fernandm/Gaventa,%20Valderrama.pdf> (Last accessed: 26.05.2021).

163. Gerwin M. Panele obywatelskie. Przewodnik po demokracji, która działa. Kraków: Wydawca Fundacja Otwarty Plan, 2018. S. 89.

164. Graczyk J. Partycypacja – remanent doświadczeń. *Rocznik Nauk Społecznych*. 2014. Tom 6 (42), № 2. S. 67-79.

165. Huff D. Decentralization: Freedom by Diffusion. Foundation for Economic Education (FEE). 1988. URL: <https://fee.org/articles/decentralization-freedom-by-diffusion/> (Last accessed: 25.12.2020).

166. Innovative Citizen Participation and New Democratic Institutions. Catching the deliberative wave. 2020. URL: <https://www.oecd.org/gov/open->

government/innovative-citizen-participation-new-democratic-institutions-catching-the-deliberative-wave-highlights.pdf (Last accessed: 29.09.2023).

167. Juptner P. Local Governance between democracy and efficiency: V4 comparative case study. *Democratic transition in Central and Eastern Europe at the local level* / M. Batorova. Novo mesto, Faculty of Organization Studies, 2014. 202 p.

168. Kharytoniuk O. Decentralizacja władzy jako czynnik aktywizacji społeczności terytorialnej – przykład Ukrainy. *Dezintegracja i upadek ZSRR. W perspektywie ćwierćwiecza: międzynarodowa konferencja naukowa* (Poznań, 7-8 grudnia 2017 r.). Poznań. 2017. S. 143-149.

169. Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030: przyjęta przez Radę Ministrów 17 września 2019 r. URL: <https://www.gov.pl/web/fundusze-regiony/krajowa-strategia-rozwoju-regionalnego> (dostęp: 27.10.2021).

170. Kurczewski J. Lokalne wzory kultury politycznej, red. J. Kurczewski, Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2007. 596 s.

171. Kuriata A. Budżet partycypacyjny jako przejaw demokracji uczestniczącej w samorządzie lokalnym. *Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa*. 2013. S. 33-48. URL: <https://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/41689/edition/42869/content> (dostęp: 07.10.2021).

172. Lubiewski K. Panele obywatelskie: historia, główne założenia i perspektywy. Fundacja Stocznia. 2022.

173. Mary Kauzya J. Decentralization: Prospects for Peace, Democracy and Development. Decentralized governance for democracy, peace development and effective service delivery. New York : Region of Tuscany, Regional Assembly : Italian Presidency : UN Dept. of Economic and Social Affairs. 2005. P. 11. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/744614?ln=ar> (Last accessed: 16.11.2020).

174. Michels A., De Graaf L. Examining Citizen Participation: Local Participatory Policy Making and Democracy. *Local Government Studies*. 2010.

Vol. 36, No. 4. P. 477-491. URL: <https://doi.org/10.1080/03003930.2010.494101>
(Last accessed: 11.10.2021).

175. Olech A. Dyktat czy uczesnictwo? Diagnoza partycypacji w Polsce. Instytut Spraw Publicznych. Tom 1. 2012. 312 s.

176. Pius XI. Quadragesimo Anno. Vatican, May 15, 1931. URL: http://www.vatican.va/content/pius-xi/en/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19310515_quadragesimo-anno.html (Last accessed: 25.12.2020).

177. Podsumowanie Ogólnopolskiego panelu obywatelskiego o kosztach energii. Warszawa 2022. S. 43. URL: <https://naradaoenergii.pl/wp-content/uploads/2022/12/Panelobywatelski222ubostwoenergetyczne.pdf> (дата звернення: 30.09.2023)

178. Ufel W. I Wrocławski Panel Obywatelski jako przykład zastosowania praktyki deliberacyjnej. *Studia z polityki publicznej*. 2022. Vol. 9, No. 4. S. 95-114.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ**Праці, у яких опубліковано основні наукові результати дисертації**

1. Харитонюк О. Децентралізація 2016: перевірка виборами Волинської області. *Гілея*. 2017. Вип. 121 (№ 6). С. 226-229.

2. Харитонюк О. Адміністративне об'єднання громад – як завершальний етап децентралізаційної реформи в Україні. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2017. № 5. С. 30-35.

3. Харитонюк О. Фінансова децентралізація як психологічний стимул розвитку громад. *Регіональні студії*. 2019. № 19. С. 60-63.

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2019.19.10>

4. Харитонюк О. Роль українського менталітету в процесі реалізації реформи децентралізації влади в Україні. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2020. № 1(7). С. 230-237.

DOI: <https://doi.org/10.29038/2524-2679-2020-01-230-237>

5. Харитонюк О. Чеський досвід залучення громадян до участі у місцевому самоврядуванні. *Регіональні студії*. 2021. № 24. С. 89-93.

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.24.12>

6. Харитонюк О. Розвиток партисипативної демократії в епоху діджиталізації (чеський досвід для України). *KELM (Knowledge, Education, Law, Managment)*. 2021. № 2 (38). С.77-82.

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2021.2.2.13>

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

7. Харитонюк О. Децентралізація влади як засіб від прокляття недореформування України. *Osobowość, społeczeństwo, polityka*: матеріали шостої міжн. наук. –практ. конф. (м. Люблін, 11-12 бер. 2017 р.). Люблін. 2017. С. 16-18.

8. Харитонюк О. Проектний менеджмент як інструмент для залучення інвестицій у територіальну громаду. *Всеукраїнські політологічні читання імені професора Богдана Яроша*: матеріали VI Луцьк. Політолог. читань (м. Луцьк, 11 трав. 2017 р.). Луцьк. 2017. С. 120-122.

9. Харитонюк О. Примусове об'єднання громад України – як механізм децентралізаційної реформи. *Регіональна політика: історія, політико-правові засади, архітектура, урбаністика*: матеріали третьої міжн. наук. – практ. конф. (м. Київ, 22-23 лист. 2017 р.). Київ. 2017. С. 261-265.

10. Kharytoniuk O. Decentralizacja władzy jako czynnik aktywizacji społeczności terytorialnej – przykład Ukrainy. *Dezintegracja i upadek ZSRR. W perspektywie ćwierćwiecza*: międzynarodowa konferencja naukowa (Poznań, 7-8 grudnia 2017 r.). Poznań. 2017. S. 143-149.

11. Харитонюк. О. Розробка стратегій розвитку об'єднаних територіальних громад як протидія популізму. *Регіональна політика: політико-правові засади, урбаністика, просторове планування, архітектура*: матеріали п'ятої міжн. наук.-практ. конф. (Київ, 22 лист. 2019 р.) Київ. 2019. С. 167-170.

12. Харитонюк О. Розвиток громадянського суспільства в умовах реформування місцевого самоврядування України. *Державотворчі процеси в Україні: реалії сьогодення*: матеріали всеукр. наук. – практ. конф. (м. Луцьк, 24 квіт. 2020 р.). Луцьк. 2020. С. 99-103.

13. Харитонюк О. Децентралізація влади: вплив пандемії коронавірусу (COVID-19). *Інновації 21 століття*: матеріали п'ятої міжн. наук.-практ. інтернет -конф.(10 серп. 2020 р.). 2020. С. 95-97.

14. Харитонюк О. Юридичний аспект забезпечення прав жінок та чоловіків у місцевому самоврядуванні. *Проблеми розвитку науки в контексті трансформацій суспільства*: матеріали другої наук. –практ. конф. (28-29 серп. 2020 р.). 2020. С. 61-65.

15. Харитонюк О. Нігілізм політичних партій як основа деформації політичної культури громадян. *Політичні партії і вибори: українські та*

світові практики: матеріали міжн. наук.-практ. конф. присвяч. пам'яті Юрія Шведа. (м. Львів, 28 лист. 2020 р.). Львів. 2020. С. 211-215.

16. Харитонюк О. Особливості застосування політичних технологій на місцевих виборах 2020 року. *Всеукраїнські політологічні читання імені професора Богдана Яроша*: матеріали X Луцьк. Політолог. читань (м. Луцьк, 16-17 квітня 2021 р.). Луцьк. 2021. С. 193-196.

17. Харитонюк О. Розвиток партисипативної демократії на прикладі чеського міста Ржічани (Říčany). *Сучасні світові тенденції розвитку науки та освіти*: матеріали наук.-практ. конф. (Полтава, 19 серп. 2021 р.). Полтава. 2021. С. 49-51.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Основні результати дослідження апробовано на 11 наукових конференціях, сім із яких – міжнародні, чотири – вітчизняні, а саме:

1. VI Міжнародній науково-практичній конференції «Osobowość, społeczeństwo, polityka» (Люблін, 11-12 березня 2017 р., заочна форма участі).

2. VI Всеукраїнських політологічних читаннях імені професора Богдана Яроша (Луцьк, 11 травня 2017 р., очна форма участі).

3. III Міжнародній науково-практичній конференції «Регіональна політика: історія, політико-правові засади, архітектура, урбаністика» (Київ, 22-23 листопада 2017 р., заочна форма участі).

4. Міжнародній науковій конференції «Dezintegracja i upadek ZSRR. W perspektywie ćwierćwiecza» (Познань, 7-8 грудня 2017 р., очна форма участі).

5. V Міжнародній науково-практичній конференції «Регіональна політика: політико-правові засади, урбаністика, просторове планування, архітектура» (Київ, 22 листопада 2019 р., очна форма участі).

6. Всеукраїнській науково-практичній конференції «Державотворчі процеси в Україні: реалії сьогодення» (Луцьк, 24 квітня 2020 р., заочна форма участі).

7. I Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Інновації XXI століття» (Вінниця, 10 серпня, 2020 р., заочна форма участі).
8. II Науково-практичній конференції «Проблеми розвитку науки в контексті трансформацій суспільства» (Хмельницький, 28-29 серпня 2020 р., заочна форма участі).
9. V Міжнародній науковій конференції «Політичні партії і вибори» (Львів, 28 листопада 2020 р., дистанційна форма участі).
10. X Всеукраїнських політологічних читань імені професора Богдана Яроша (Луцьк, 16 квітня 2021 р., очна форма участі).
11. Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні світові тенденції розвитку науки та освіти» (Полтава, 19 серпня 2021 р., заочна форма участі).

Додаток Б

Таблиця 2.1

Стан розробки документів громадської участі (станом на 2021 р.)

Статут	Велицька сільська ТГ, Вишнівська сільська ТГ, Володимир-Волинська міська ТГ, Голобська селищна ТГ, Доросинівська сільська ТГ, Дубівська сільська ТГ, Заболоттівська селищна ТГ, Затурцівська сільська ТГ, Зимнівська сільська ТГ, Литовезька сільська ТГ, Люблинецька селищна ТГ, Поворська сільська ТГ, Поромівська сільська ТГ, Прилісненська сільська ТГ, Смідинська сільська ТГ, Старовижівська селищна ТГ, Торчинська селищна ТГ, Устилузька міська ТГ, Цуманська селищна ТГ, Шацька селищна ТГ
Стратегія розвитку	Велицька сільська ТГ, Володимир-Волинська міська ТГ, Голобська селищна ТГ, Заболоттівська селищна ТГ, Зимнівська сільська ТГ, Іваничівська селищна ТГ, Колківська селищна ТГ, Колодяжненська сільська ТГ, Копачівська сільська ТГ, Литовезька сільська ТГ, Луківська селищна ТГ, Любешівська селищна ТГ, Люблинецька селищна ТГ, Любомльська міська ТГ, Оваднівська сільська ТГ, Павлівська сільська ТГ, Прилісненська сільська ТГ, Рівненська сільська ТГ, Смідинська сільська ТГ, Устилузька міська ТГ, Цуманська селищна ТГ
Положення про загальні збори	Велицька сільська ТГ, Вишнівська сільська ТГ, Голобська селищна ТГ, Зимнівська сільська ТГ, Іваничівська селищна ТГ, Люблинецька селищна ТГ, Оваднівська сільська ТГ, Смідинська сільська ТГ, Торчинська селищна ТГ, Устилузька міська ТГ, Шацька селищна ТГ
Положення про місцеві ініціативи	Велицька сільська ТГ, Вишнівська сільська ТГ, Володимир-Волинська міська ТГ, Голобська селищна ТГ, Литовезька сільська ТГ, Люблинецька селищна ТГ, Рівненська сільська ТГ, Торчинська селищна ТГ, Шацька селищна ТГ
Положення про громадські слухання	Велицька сільська ТГ, Вишнівська сільська ТГ, Володимир-Волинська міська ТГ, Голобська селищна ТГ, Городищенська сільська ТГ, Дубівська сільська ТГ, Заболоттівська селищна ТГ, Зимнівська сільська ТГ, Іваничівська селищна ТГ, Ківерцівська міська ТГ, Литовезька сільська ТГ, Луківська селищна ТГ, Люблинецька селищна ТГ, Мар'янівська селищна ТГ, Павлівська сільська ТГ, Поромівська сільська ТГ,

	Смідинська сільська ТГ, Торчинська селищна ТГ, Устилузька міська ТГ, Шацька селищна ТГ
Положення про консультації з громадськістю	Вишнівська сільська ТГ, Рівненська сільська ТГ, Смідинська сільська ТГ, Торчинська селищна ТГ, Устилузька міська ТГ, Шацька селищна ТГ
Положення про ОСН	Голобська селищна ТГ, Оваднівська сільська ТГ, Рівненська сільська ТГ, Шацька селищна ТГ
Положення про бюджет участі	Володимир-Волинська міська ТГ, Горохівська міська ТГ, Зимнівська сільська ТГ, Луцька міська ТГ, Любешівська селищна ТГ, Нововолинська міська ТГ, Підгайцівська сільська ТГ, Смідинська сільська ТГ
Положення про інші форми участі громади в місцевому самоврядуванні	Програма «Ініціативна молодь» (<i>Боратинська сільська ТГ</i>), «Про шкільний громадський бюджет» «Про проведення у місті конкурсу «Бізнес-ініціатива серед молоді» (<i>Володимир-Волинська міська ТГ</i>), Про впровадження системи «Розумна взаємодія» (<i>Дубівська сільська ТГ</i>), «Програма підтримки ініціатив жителів «Громада та влада» на 2021 р» (<i>Литовезька сільська ТГ</i>), Положення про конкурс «Краще новорічне оформлення прибудинкової території» (<i>Любешівська селищна ТГ</i>), Положення про порядок подання та розгляду електронних петицій, «Програма сприяння діяльності ОСББ на 2017-2021 роки» (<i>Люблинецька селищна ТГ</i>), Положення про порядок проведення конкурсу громадських ініціатив «Громада своїми руками» в 2021 р. (<i>Любомльська міська ТГ</i>), Розпорядження міського голови «Про проведення конкурсу «Кращий бізнес-план 2020 року» (<i>Нововолинська міська ТГ</i>), Програма підтримки ініціатив жителів, Порядок розгляду електронної петиції (<i>Устилузька міська ТГ</i>), Положення про порядок подано та розгляду електронних петицій, Програма фінансової підтримки громадських проєктів (<i>Шацька селищна ТГ</i>)

Додаток В

Таблиця 2.2.

Дати створення ТГ у Волинській області

№	Назва ТГ	Дата створення
1	Берестечківська міська ТГ	10.11.2021
2	Боратинська сільська ТГ	04.12.2020
3	Велимченська сільська ТГ	10.11.2017
4	Велицька сільська ТГ	14.08.2015
5	Вишнівська сільська ТГ	19.05.2017
6	Володимир-Волинська міська ТГ	12.06.2020
7	Голобська селищна ТГ	05.08.2015
8	Головненська селищна ТГ	14.11.2017
9	Городищенська сільська ТГ	24.06.2017
10	Горохівська міська ТГ	01.12.2020
11	Доросинівська сільська ТГ	10.01.2020
12	Дубеченська сільська ТГ	10.11.2017
13	Дубівська сільська ТГ	25.07.2016
14	Заболоттівська селищна ТГ	27.12.2016
15	Забродівська сільська ТГ	15.05.2017
16	Затурцівська сільська ТГ	05.01.2018
17	Зимнівська сільська ТГ	05.11.2015
18	Іваничівська селищна ТГ	30.06.2017
19	Камінь-Каширська міська ТГ	25.11.2020
20	Ківерцівська міська ТГ	18.12.2018
21	Ковельська міська ТГ	25.02.2021
22	Колківська селищна ТГ	15.11.2017
23	Колодязненська сільська ТГ	25.10.2020
24	Копачівська сільська ТГ	28.10.2017
25	Литовезька сільська ТГ	29.07.2016
26	Локачинська селищна ТГ	01.12.2020
27	Луківська селищна ТГ	22.11.2016
28	Луцька міська ТГ	27.11.2020
29	Любешівська селищна ТГ	30.11.2017
30	Люблинецька селищна ТГ	28.08.2016
31	Любомльська міська ТГ	03.08.2017
32	Маневицька селищна ТГ	04.12.2020
33	Мар'янівська селищна ТГ	06.07.2018
34	Нововолинська міська ТГ	17.07.2020
35	Оваднівська сільська ТГ	14.11.2017
36	Олицька селищна ТГ	27.11.2020
37	Павлівська сільська ТГ	27.12.2016
38	Підгайцівська сільська ТГ	04.01.2019

39	Поворська сільська ТГ	01.07.2016
40	Поромівська сільська ТГ	09.08.2016
41	Прилісненська сільська ТГ	23.12.2016
42	Ратнівська селищна ТГ	15.12.2020
43	Рівненська сільська ТГ	14.11.2017
44	Рожищенська міська ТГ	12.06.2020
45	Самарівська сільська ТГ	17.05.2017
46	Сереховичівська сільська ТГ	25.10.2017
47	Смідинська сільська ТГ	29.10.2017
48	Сошичненська сільська ТГ	24.11.2020
49	Старовижівська селищна ТГ	11.07.2018
50	Торчинська селищна ТГ	22.05.2018
51	Турійська селищна ТГ	16.02.2017
52	Устилузька міська ТГ	04.08.2015
53	Цуманська селищна ТГ	15.11.2017
54	Шацька селищна ТГ	15.04.2016

Ілюстрації допоміжного характеру

Рис. 3.1. Міжнародний центр лазерних досліджень HiLASE та Міжнародний науковий інститут ELI Beamlines, Дольні Брежани (Dolní Břežany), Чеська Республіка

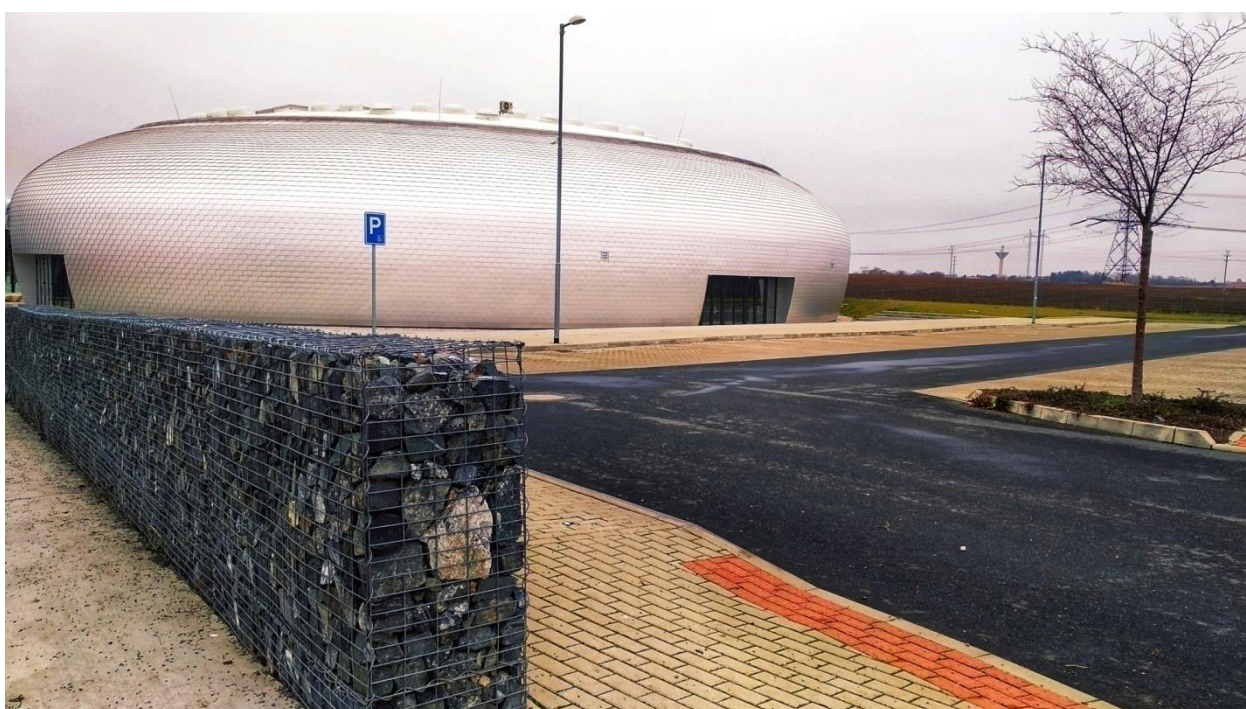

Рис. 3.2. Спортивна зала, Дольні Брежани (Dolní Břežany), Чеська Республіка

Рис. 3.3. Літній офіс старости, Ржічани (Říčany), Чеська Республіка

Рис. 3.4. Зупинка громадського транспорту, Криштофово Удолі (Krásko Údolí), Чеська Республіка

Рис. 3.5. Сільська рада, Криштофово Удолі (Kryštofovo Údolí), Чеська Республіка

Рис. 3.6. Зупинка громадського транспорту, Ржічани (Říčany), Чеська Республіка

Рис. 3.7. Інформаційна дошка та віртуальний провідник, Дольні Брежани (Dolní Břežany), Чеська Республіка

Рис. 3.8. Школа в селі Крушовіце (Krásovice), Чеська Республіка